

**ЃЕЈДӨР ӘЛИЈЕВ ВӘ
АЗӨРБАЈЧАНДА КӨМРҮК
СИСТЕМИНИН ТӨКАМУЛҮ**

(Игтисади тәһлүкәсизтик консепсијасы үзрә)

БАКЫ - 2000

К.Һејдәров. «Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчанда көмрүк системинин тәкамүлү» (Игтисади тәһлүкәсизлик консепсиясы үзрә). Бакы, «Озан», 2000, сәһ. 256.

Китабда Азәрбајчанын көмрүк хидмәти тарихиндән мө'тәбәр мәнбәәләр әсасында сөз ачылыр, Республика Президенти Һејдәр Әлијевин дәвләтчилијимизин мөһкәмләндирилмәсиндә, игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин едилмәсиндә көстәрдији мисилсиз хидмәтләри елми истигамәтдә тәһлил едилир, сон сәккиз иллик тәчрүбә, көмрүк ишинин наилијјәтләри вә проблемләри системли шәкилдә тәдгигата чәлб олунур.

Әсәр көмрүк ишчиләри, игтисадчылар вә бу јөнүмдә тәһсил алан тәләбәләр үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

Һ 0605010407
047-2000

Грифли нәшр

Әмин олдуғуму билдирмәк истәјирәм ки, Азәрбајчанын көмрүк ишчиләри, Дөвләт Көмрүк Комитәси Азәрбајчан дөвләтчилијинин, мүстәгил Азәрбајчан дөвләтинин инкишаф етмәсинә өз хидмәтләрини бундан сонра да көстәрәчәкдир.

Бу шәрәфли вәзифәләрин јеринә јетирилмәсиндә сизә уғурлар арзулајырам.

*Һејдәр Әлијев,
Азәрбајчан Республикасынын
Президенти*

МИЛЛИ ДӨВЛӘТЧИЛИК ВӘ АЗӘРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИ ҖЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ АМИЛИ

Азәрбајчанын ХХІ әсрин астанасында мүстәгиллик әлдә етмәси онун сәрһәдләринин мүәјјәнләшмәси илә бағлыдыр. Доғрудан да, һәр шеј сәрһәддән башлајыр, сәрһәдлә дә гуртарыр. Америкалы алим Кен Чоутин фикринчә, «ленинизмдин арадан галхмасы» вә бунунла әлагәдар тоталитар режимләр системинин дағылмасы кеосијаси структуру гәти шәкилдә дәјишдирди. Һалбуки, бу структур чәрчивәсиндә мүәјјән гүввәләр таразлығы јаранмышды вә милли роллар бөлүшдүрүлмүшдү. 1989-чу илдән башлајараг ленинчи режимләрин тәдричән јох олмасы дүнјаны һәрч-мәрчлик вә гејри-мүәјјәнлик гаршысында гојмушду. К.Чоутин гәнаәтинә көрә бу күн дүнјанын гаршысында дуран әсас вәзифәләр Илаһинин гарышыгылығы низама салдығы вахт гаршылашдығы мүшкүлләрә бәнзәјир. Бунлар һансылар иди: ад вермәк вә сәрһәдләри мүәјјәнләшдирмәк.

Сабиг ССРИ-дә зәнчирвари-нүвә реаксијасы кими аловланмыш дағыдычы вә јарадычы просесләр лап әзәлдән јолун асан олмајачағыны көстәрирди. «Јенидәнгурма»нын ичрачылары болшевик ән'әнәләринә садиг галараг ишә габагчадан һеч бир план тутмадан, тәһлил апармадан башладылар. Кечмиш «мүттәфиг республикаларын» ајрылмасы вә кәләчәк мүстәгил дөвләтләрин јаранмасы кортәбии сурәтдә башлады. Мүстәмләкәчиликдән хиласолма гејри-мү-

тәшәккил сурәтдә кечир вә өзләрини демократ адландыран, анчаг бунун нә демәк олдуғундан хәбәрсиз оланлар тәрәфиндән идарә едилди. Бәс дүнја биогүтблүкдән вә ејни заманда ики фөвгәлдөвләт гүввәләринин бәрабәр нисбәти нәтичәсиндә әлдә олунмуш дурғун сабитликдән јаха гуртардығы бир шәраитдә Азәрбајчаны нә көзләјирди? Гүввәләрин мигјасына көрә тектоник плитәләри јериндән тәрпәтмәклә мүгајисәјә кәлән милли һәрәкәтларын јүксәлиши дөврүндә республиканы нә кими перспективләр көзләјирди? Мәркәздәнгачма гүввәләр шәклини алмыш һадисәләр бурулғаны бизи һараја чәкирди? Чох күман ки, диби көрүнмәјән, агибәти билинмәјән, сонсуз бир учурума. Әкәр гисмәтинә дөвләтин јарадычысы вә сәрһәдләрин тә’јинедичиси кими мүгәддәс бир вәзифә дүшмүш шәхсијјәт олмасайды. Мәһз онун сајәсиндә Азәрбајчан Республикасында XX әсрин сон ониллијиндә баш верән сијаси, сосиал-игтисади вә мә’нәви просесләр кетдикчә кениш јайылачаг, бөјүк Аврасија мөканыны, јени-јени чоғрафи сәрһәдләри әһатә едәчәкдир.

Артыг Азәрбајчаны гануни вә ганунаујғун сурәтдә өзүнүн ајрылмаз һиссәси һесаб едән тәкчә Шәрг јох, һәм дә Гәрб өзүнүн демократик прагматизм ән’әнәләри илә ССРИ-нин ағушундан гопмуш јени, мүстәгил дөвләтин тәчрүбәсинә диггәти артырыр вә артырачагдыр.

Сөһбәт суверен Азәрбајчан Республикасынын Президенти һејдәр Әлијевдән кедир. Јалныз бу бөјүк шәхсијјәтин сајәсиндә Азәрбајчан сүр’әтлә вә фәал шәкилдә өзүнә јени-јени тәрәфдашлар чәлб етди, үмуми тарихин динамик кедишинин ахарында дирчәлишә наил олду. Гәрибәлијә бах ки, бир тәрәфдән кәскин мұнагишә-

ли, екстремал вәзијјәтләрдә инсана өз нијјәтини бәјан ет-мәкдән өтрү зәрури олан идејаларын јени гејри-ән'әнәви васитәләрә еһтијач дујулур, дикәр тәрәфдән исә дүнјада нә гәдәр десән сијасәтлә пешәкарчасына мәшғул олан адамлар тапарсан, амма баша чатмагда олан әсрин биринчи јарысында олдуғу кими нәзәрә чарпан сәвијјәдә лидерләр чох аздыр.

Бу бахымдан әввәлләр фөвгәл бир дөвләтин рәһбәрләриндән бири кими, дурғунлуг вәзијјәтиндә олан өлкәнин тез бир заманда инкишаф сүр'әтини тә'мин едә билмиш Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијев шәхсијјәти хүсуси марағ доғурур. Он илләр боју көк салмыш сәрт мәркәзчилик тәчрүбәсинә бахмајарағ о, «инкишаф етмиш социализм» өлкәсиндә гәтијјәтли ислаһатлар апармыш, нәһәнк бир өлкәнин али партија вә дөвләт органларында рәһбәр вәзифәләрдә чалышмыш јеканә «мүсәлман» олмушдур. «Партија» сөзү она көрә биринчи чәкилир ки, һәммин дөврдә бүтүн мәсәләләр дөвләтдә јеканә партија олан Коммунист Партијасынын һөкмранлығы вә диктәси илә һәлл едилирди.

Һејдәр Әлијев Сов.ИКП МК Сијаси Бүросунун тәркибинә дахил олдуғдан сонра өз фәалијјәти дөврүндә һөкүмәт органларынын принцип е'тибарилә јени сәвијјәдә фәалијјәт көстәрмәси үчүн рәһбәрлији мүвафиг истигамәтлә тә'мин едә билмишди. Бу, тәчрүбәдә «партија-дөвләт» кими нәһәнк бир гурумда дәјишикликләр етмәјә вә һакимијјәтин тә'сир даирәсинин сивил бөлкүсүнә башламаға имкан верди. Артыг белә шәраитдә «вәтәндашлар вә дөвләт» системиндә партија низамнамәси јох, ганун башлыча рол ојнајачагды.

Әлбәттә, сабиг ССРИ республикаларына мүстәгиллик чох баһа баша кәлмишдир. Јери кәлмишкән, ортаја бир суал чыхыр: әкәр һејдәр Әлијев Москвада бөјүк һакимиј-јәтдән узаглашдырылмајыб, өз исте'дады вә объектив вәзиј-јәтә мүвафиг тарихин тәләби нәзәрә алынмагла өлкә рәһ-бәри сечилсәјди, бу һадисәләр баш верәрдимиди?! Тәбии ки, бу, риторика наминә верилән суалдыр. Бир дә ки, тарих, мә'лум олдуғу кими, фе'лин лазым формасыны хошламыр.

Кечмиш ССРИ-нин ән габагчыл республикаларындан бири кими бөјүк сосиал-игтисади вә мәдәни инкишаф тәч-рүбәси, үстәкәл һејдәр Әлијевин дүнја сәвијјәли дәвләт рәһбәрләриндән бири кими газандығы дәвләт хадими вә сијаси рәһбәр нүфузу бу жүн мүстәгил Азәрбајчанын тә-шәккүлүнә јөнәлдилибдир.

Һејдәр Әлијев президент олдуғу гыса мүддәт әрзиндә Азәрбајчаны елә бир өлкәјә чевирибдир ки, әслиндә јени, мүстәгил дәвләтләрин әсас мәишәт мәсәләләри мәһз бу-рада өз һәллини тапыр.

Дәвләтимизин башчысы маһијјәт е'тибарилә Азәрбај-чанда һакимијјәтин сивил тә'сисатларыны јаратмыш, хал-ғын шүүруна тарихи вә милли идрак анлајышлары јерит-миш, реал сијасәтин инсанларын азад олмаг вә азад өлкә-дә јашамаг сә'јләринә сөјкәндијини сүбут етмишдир.

Лидерин рәһбәрлик дәврүнүн тарихи хронолокијасы, үмумиликдә исә тәрчүмеји-һалы - тарих, һадисә вә адлар-дан ибарәтдир ки, бунлар да тәкчә конкрет инсан һәјаты-нын јох, өлкәнин тарихинин, онун халгынын дөнүш нөгтә-си кими чыхыш едир. Чохлу һадисәләр баш вермиш вә баш вермәкдәдир вә бунлар ејни дәрәчәдә һәм әсрдән әс-рә, бир минилликдән дијәринә мүрәккәб кечид дәврүнү

анламаг, һәм дә Азәрбајчанын рәһбәри Һејдәр Әлијевин сөzlәри, фикирләри вә әмәлләрини дәрк етмәк, онун дөвләтимизин мүасир тарихиндә ролуну бүтүнлүклә баша дүшмәк үчүн әһәмијјәтлидир.

Икинчи миниллијин ахырлары республиканын мүстәгиллијинин мөһкәмләндирилмәсинә, Ермәнистан-Азәрбајчан мұнагишәсинин әдаләтли тәнзиминә, Хәзәрин нефт лајиһәләринин инкишафына, трансконтинентал дөһлиzlәрин јарадылмасына јөнәлдилмиш ишләрин, сон мәгсәди сүлһү тә'мин етмәк вә республиканы чичәкләнмиш дијара чевирмәк олан әзијјәтли, кәркин ишин давамы ки-ми јаддашлара һәкк олуначагдыр.

Һејдәр Әлијев ардычыл сурәтдә ачыг гапылар, тәһлүкә-сизлијә гаршылыглы тә'минатын е'тибарлы системини јаратмаг мәгсәдилә кениш һәрби-сијаси әмәкдашлыг сијасәтини јеридир, республиканын сәнајесинә, кәнд тәсәррүфатына вә инфраструктуруна харичи инвестисијаларын гејримәһдуд ахыныны тә'мин етмәк саһәсиндә кәркин әмәк сәрф едир. О, ардычыл сурәтдә халгларын мүхтәлиф гоһумлуг вә охшарлыг әламәтләринә кәрә — истәр дил, дин, мәнафе бирлији олсун, истәрсә дә игтисади, енержи вә ке-осијаси марагларын үст-үстә дүшмәси, сијаси консепсијаларын јахыилыгы, јахуд Гәрбин демократик тәчрүбәсиндән кениш истифадә едилмәсинә сә'ј кәстәрмә, ири дөвләтләрарасы сәнаје-тичарәт комплексләринин тәшкили вә ја јени трансмилли бору кәмәрләринин јарадылмасы олсун — јахынлашмасы идејасыны һәјата кечирир.

Республика Президенти дүнјаны инандыра билмишдир ки, Азәрбајчан, онун нефти, кеостратежи мөвгеји, сүлһ тәшәббүсләри дөвләтин вә Гафгаз халгларынын гаршылыглы

гырғындан хиласынын, бөлкәнин сивил бејнәлхалг сијаси вә игтисади мүнәсибәтләр системинә интегрәсијасынын ән е'тибарлы тә'минатыдыр.

Һејдәр Әлијевин ән бөјүк хидмәтләриндән бири будур ки, о, бөјүк инсан тәләфатына сәбәб олмуш ганлы Гарабағ мүнәрибәсини дајандыра билмиш, бөлкәдә вәзијјәтин Ко-совоја бәнзәр һала чатмасына јол вермәмишдир. Мүнәрибә аловуну сөндүрмәклә иш битмирди, чәтин, лакин зәрури компромисә апаран јолу тапмаг, мүнәрибәнин, сәриш-тәсиз рәһбәрләрин, бир ичтимаи гурулушдан диқәринә кечид дөврүнүн доғурдуғу проблемләри арадан галдырыб, ја-радычы ишә башламасы лазым иди.

Азәрбајчан вә онун лидери үчүн ағыр анлар башламыш-ды. Һәлә ССРИ дөврүндә - 1987-чи илдә Һејдәр Әлијев ис-те'фа вермәк мәчбуријјәтиндә галды. О, актив сијаси фә-алијјәтдән узаглашды.

Ермәниләр бундан истифадә етдиләр. Азәрбајчан ССР Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәти Халг Депугатлары Сове-тинин 20 феврал 1988-чи ил Сессијасы Азәрбајчан вә Ер-мәнистан парламентләри гаршысында вилајәтин (ДГМВ — ред.) Ермәнистанла «бирләшдирилмәси» барәдә вәсәтәт галдырылмасы һаггында гәрар гәбул едир. Москва заһирән ермәни сепаратизминини мүдафиә етмирди. Һәтта Сов.ИКП МК хүсуси гәрар да гәбул етмишди. Бурада дејилирди ки, ДГМВ-нин бир табечиликдән диқәринә кечирилмәси јол-верилмәздир вә әдаләт наминә гејд едилирди ки, бу, көз-ләнилмәз нәтичәләр верә биләр. Лакин гәрар мәхфи ола-раг да галмышды, Дағлыг Гарабағ әтрафында исә сијаси еһтираслар гызышырды. Кечмиш ССРИ-нин рәсми мәтбу-аты исә өзүнүн бүтүн чәзаландырычы-идеоложи дағдычы

гүввәсини Азәрбајчан вә онун шәксиз лидеринин үзәринә јөнәлтмишди. О илләрдә Азәрбајчан һаггында нә гәдәр гәрәзли мәгаләләр јазылмышды, кобуд вә һәјасыз һүчумлар едилмишди, онун өзү нә гәдәр әдаләтсиз, лајиг олмадығы иттиһамлар ешитмәли олмушду?! Тәәссүфләр олсун ки, һејдәр Әлијев о илләрдә ермәни вә ермәнипәрәст сијаси даирәләрин сә'ји нәтичәсиндә сијасәт аләминдән там тәч-рид олунмушду.

Дејирләр ки, тарих тәкрар олунур, ону дәјишмәк гејри-мүмкүндүр. Бу сөздә һәгигәт вардыр. Әввәлчә дәһшәтли Јанвар фачиәсинә, сонра Хочалы сојгырымына мә'руз галмыш Азәрбајчан халгы һакимијјәтә һејдәр Әлијевин гајыдышыны тәләб етди. Мәһз о, Азәрбајчан мүстәгилли-јинин, Азәрбајчан дәвләтчилијинин јарадычысы олду. Азәрбајчан Президенти олмаздан габаг, Нахчывана рәһ-бәрлик етдији вахт мүстәгил дәвләтләр үчүн бир нөв мүс-тәгиллик нүмунәси кәстәрди. һејдәр Әлијев сабиг ССРИ-дә биринчи олага сәрһәди артыг харичи сајылан сәрһәд-чиләр континкентиндән тәмизләди, јүз илләрлә «дәмир пәрдә илә» ајрылмыш Нахчыван әһли илә Чәнуби Азәр-бајчанда јашајан азәрбајчанлылар арасында үнсијјәтә им-кан јаратды. Азәрбајчанла Түркијә арасында көрпү салды, онун тәнтәнәли ачылышына Сүлејман Дәмирәлин өзү кәл-мишди. һејдәр Әлијев ики ил – 1991-дән 1993-чү илә ки-ми – Нахчыван Мухтар Республикасынын спикери вә ејни заманда Азәрбајчан Али Советинин сәдр мүавини вәзифә-ләрини тутурду. Түркијә вә Иранла мисли көрүнмәјән сүр'әтлә сијаси, игтисади, тичарәт вә мәдәни әлагәләри инкишаф етдирирди.

Узун илләрдән бәри Шимали вә Чәнуби Азәрбајчанын әлагәләрини кәсмиш дәвләт сәрһәдини дағытмагла о, сәрһәддә јени гајда јаратмышды ки, бунун мә'насы гардашлыг, е'тимад вә гаршылыгы фајда иди. Бүтүн бунлар һәмин дәврләрдә артыг чәбһәјаны бөлкәјә чеврилмиш Нахчыванда блокаданын ағырлыгыны јүнкүлләшдирмәјә, нормал һәјат тәрзини гајдаја салмаға имкан вермишди. Чәтин дә олса — електрик енержиси, истилик, гәзет, әрзаг чатышмырды — сабитлик, тәһлүкәсизлик, әмин-аманлыға тә'минат һисси нахчыванлыларга гүввә верир, мүһасирәнин кејфијјәтләриндән олан сојуглуг вә тәчрид синдромуну дәф етмәјә көмәк едирди.

Он илләр боју, бир әсрдән дә артыг гапалы мәкәндә јашамыш, сәрһәдин кечид ганунларыны билмәјән адамлар тәбиәт е'тибарилә гачагмалчылар инанырдылар ки, онлар вә онлары тә'гиб едәнләрин үстүндә Ганун һакимдир. Јәгин ки, онларда дәвләт, дил, мал, информасија, адәт-ән'әнә сәрһәдләринин кечилмәсиндә гајда-ганун јарадачаг адама инам варды.

Лидерин илк чығыр ачан кејфијјәти көк салмыш анлајышларын дағыдылмасында, јени-јени торпаг вә гитәләрин кәшфиндә, ән чәсарәтли идејаларын һәјата кечмәсиндә өзүнү көстәрир. Һејдәр Әлијев глобал лајиһәләрин мүәллифидир. Бунлардан Бөјүк Ипәк јолунун дирчәлишини көстәрмәк кифајәтдир ки, инди о, нефт, газ, памбыг, тахыл вә с. јолу адландырыла биләр. Бу јол ХХІ әсрин сүһ јолуна чеврилир.

Тәсадүфи дејил ки, 1999-чу илдә Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијев Мустафа Камал Ататүрк адына сүһ мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр. АБШ Президенти Билл

Клинтонун һазырда Гәрб истигамәтиндә уғурла фәалијјәт көстәрән Бакы-Супса нефт кәмәринин тәнтәнәли ачылышынын иштиракчыларына көндәрдији мәктубда һејдәр Әлијевин јени бејнәлхалг нәглијјат коммуникасијаларын инкишафында, Хәзәр һөвзәсинин сүлһ вә чичәкләнимә зонасына чеврилмәсиндә ролу хүсусилә гејд олунур.

Көзүмүз өнүндән нә гәдәр рәһбәрләр кәлиб кечмишдир. һамысы да демократијадан, мүстәгилликдән дәм вурурду, лакин тикмәк вә гурмаг ајры-ајры мәсәләләрдир. Онлары мүгајисә етмәкдән өтрү илләрин вә һадисәләрин мүстәвисиндән өлкәнин тәкамүлүнү, халгын тәлејини мүәјјәнләшдирән тарихи шәраитә, амилләрә, мејлләрә, фәалијјәтләр мәчмусуна бахмаг лазымдыр. О заман һәгигәт там чылпаглығы илә көзүмүз гаршысында чанланар: индики инкишаф вә јарадычылыг дөврү кәләчәјин јени-јени тәкамүл просесләринин јолларыны мүәјјәнләшдирмиш адамла бәрк-бәрк бағлыдыр.

Бүтүн бунлар бизә һагг верир дејәк ки, һејдәр Әлијев әбәди олараг тарихдә галачагдыр.

Чүнки, онун иши өз мигјасы вә әһәмијјәтинә көрә мүһүмдән мүһүм хүсусијјәт дашыјыр, белә ки, дөврүн башлыча субъекти — халгын тәлејинә тә'сир көстәрир.

Сијаси тәрчүмеји-һалынын јени дөврүндә дәвләт мүстәгиллији вә игтисади тәһлүкәсизлији тә'мин етмәк саһәсиндә һејдәр Әлијевин фәалијјәти өлкәдә һәрч-мәрчлик вә дағынты шәраитиндә башлады. һакимијјәтдә сәриштәсиз рәһбәрләрин олмасы учбатындан Азәрбајчан сүр'әтлә дибби көрүнмәјән учурума јуварланмаға башламышды. Башабәла рәһбәрләрин јүрүтдүкләри игтисади сијасәт дәвләт

фэалијјетинин бу мäs'ул сaһәсиндә пародија шәклини алмышды.

«Папагла говма» әһвал-руһијјәси, давакар бәјанатлар, бош бәјаннамәләр, бир тәрәфә кобуд һүчумлар, дикәр тәрәфә исә јалтагчасына реверанслар, игтисадијјат үчүн өлдүрүчү мәнтигсизлик стратежи бахымдан мүһүм тәрәфдашлара мүнасибәтдә чидди чәтинликләрә кәтириб чыхармышды. Һејдәр Әлијевин 1993-чү илин јајында Азәрбајчанда һакимијјәтә гајыдышы дөвләтчилик бинамызын, о чүмләдән игтисади сијасәтин өзүлүнәдәк дағылмасынын гаршысыны алды.

Жүнләр, саатларла өлчүлән мүддәтдә Азәрбајчан лидеринин пешәкарлығы һәм дөвләт, һәм дә игтисади сәрһәдләри бәрпа етди, онун сијасәти Азәрбајчан имичини тәрәггинин ән'әнәви дүшмән образы кими формалашмасындан хилас едир, һәјата кечирилән ислаһатларын динамизми, јениликләр өлкәни јени шәклә салараг, онун образыны бүтүн дүнја ичтимаијјетинин көзүндә дәјишәрәк көһнәлик, мүһафизәкарлыг әталәтини дәф едирди.

Азәрбајчанын игтисади мүстәгиллијини тә'мин етмәк наминә Президентин динамик фэалијјәти кетдикчә даһа чох ардычыллыг, системлик вә мәнтиги сонлуг кәсб едирди. Онун сөзләринин маһијјәти вә санбаллылығы мүһүм әмәли аддымларла тәсбит олунурду.

Дүнја ичтимаијјәти Һејдәр Әлијевин мүһүм игтисади, о чүмләдән ислаһатларын интенсификасијасы, мө'тәбәр рекионал сәнаје, тичарәт вә нәглијјат структурларынын јардылмасы, јени дүнјәви игтисади стандартларын, «Гәрб-Шәрг» нәглијјат хәтти сaһәсиндә әмәкдашлығын консепсијасыны ишләјиб-һазырламаг, Азәрбајчана инвестисија

пәнчәрәләринин ачылмасы, республиканын зәнкин хам-мал енержи потенциалындан истифадә кими мәсәләләрин һәллиһә јөнәлдилмиш өзәмәтли фәалијјәтини һејранлыгла изләјир.

Һејдәр Әлијев дәвләтчилији бәрпа едәркән башлыча атрибутлар сырасында сәрһәдләри, һүгуи тә'минат кими ону горујачаг вә мүдафиә едәчәк шәхсләрин һүгуг вә вәзифәләрини мүәјјәнләшдирди.

Мүстәгил Азәрбајчанын дәвләт суверенлијинин мүһүм атрибутларындан бири олан көмрүк системинин әсасы сәккиз ил габаг гојулду. Сәрһәдләри мүһафизә системиндә көмрүк һәлледиһи рол ојнајыр. О, өлкәнин игтисади вә малијјә дајагларынын мөһкәмләнмәсинә, һабелә дәвләтин сијаси сабитлијинин тә'мининә хидмәт едир. Көмрүк хидмәти бејнәлмиләл марагларла бирликдә милли мараглары горумаг вәзифәсини јеринә јетирир вә өлкәнин игтисади чәһәтдән горунамасы, Азәрбајчанын дүнјада ролунун артмасына хидмәт едир.

Бу фактын өзү рәмзи сәчијјә дашыјараг, ачыг-ајдын сүбүт едир ки, өлкә инамла мүстәгиллик јолуна гәдәм гојмушдур. Өзүнүн милли марагларыны мүдафиә зәрурәти там чылпаглығы илә Азәрбајчанын гаршысында дурур. Бу мараглардан ән әсасы игтисади мараглардыр ки, о да кечмиш иттифаг базарынын әслиндә дағылмасы, сабиг мүттәфиг республикалар тәрәфиндән биртәрәfli гајдада малларын һәрәкәтинә мөһдудијјәтләр гојулмасы, гијмәт гарышылығы, дәјәрли хаммал вә сәнаје малларынын Азәрбајчандан чыхарылмасы илә бағлыдыр.

Өз күндәлик фәалијјәтиндә көмрүк ишчиләри Президент Һејдәр Әлијев тәрәфиндән ишләниб-һазырланмыш

игтисади, енержи вә нәглијјат стратекијасыны, ваһид милләтләр аиләсинә интеграсија принципләрини, бир вахтлар Шәрг өлкәләрини үмуми сивилизасија сәрһәдләриндә бирләшдирмиш ән'әнәви коммуникасијаларын, о чүмләдән Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасыны, јени трансмилли лајиһәләрин, о чүмләдән нефт вә газ кәмәрләри лајиһәләринин игтисади тәһлүкәсизлик стандартларынын тәтбигини, бүтүн дәвләтләрин чичәкләнмәси принципләрини кениш вә фәал шәкилдә өјрәниб истифадә етмәјә чалышырлар.

Президент һејдәр Әлијев дәвләтчилијимизи гурмагла көмрүк структурона хүсуси диггәт јетирир. Игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин едилмәси стратеги үмумдәвләт вәзифәсидир. Бу мүнүм мәсәлә илә әлагәдар чыхышларында вә көмрүк хидмәти рәһбәрлији илә унудулмаз көрүшләри заманы дәфәләрлә гејд етмишдир ки, игтисади тәһлүкәсизлик Азәрбајчанын дахили вә харичи сијасәтинин тәркиб һиссәси кими сабит игтисади гајда-ганунун тә'мин едилмәси кими баша дүшүлмәлидир.

Бу китаб сәккиз иллик тәчрүбә һаггында, игтисади мүдафиә саһәсиндә наилијјәтләр вә проблемләр һаггында, көмрүк хидмәтләри әмәкдашларынын шәрәfli вә чәтин вәзифәләри, өзүнүн хидмәти борчлары — өлкәнин игтисади тәһлүкәсизлији вә сијаси сабитлијини тә'мин етмәк һаггындадыр.

Республика өз мүстәгиллијини јенидән бәрпа етмишдир, онун көмрүк хидмәти исә даһа чавандыр. Тәәччүблү дејил ки, охучулара тәгдим етдијимиз китаб Азәрбајчан Дәвләт Көмрүк Комитәсинин тәчрүбәсини үмумиләшдирмәк јолунда илк чәһд, илк аддымдыр.

Сәлим МҮСЛҮМОВ,

игтисад елмләри намизәди

АЗƏРБАЈЧАН КӨМРҮК ХИДМƏТИНИН ТАРИХИНДƏН

Мүстəгил Азəрбајчанын көмрүк хидмəти фəалијјəтинин сəkкизинчи илини јашајыр. Лакин, башга чүр дə демək олар: Азəрбајчанда бу хидмəтин өмрү мин иллəрлə өлчүлүр.

Чүнки, Азəрбајчан һəмишə гəдим карван јолларынын говушуғунда јерлəшмиш, Шимал вə Чəнуб, Шəрг вə Гəрб, ислам вə христианлығы бирлəшдирən көрпү олмушдур. Сəјјаһлар вə тачирлəр, алимлəр вə сəнајечилəр, шаирлəр вə өвлијалар тез-тез бу өлкəнин гонағы олардылар. Гəдим салнамəлəрдə бу гəрибə өлкə барəдə хејли тəсвирлəр вардыр. Ахы, Одлар дијары дүнјаја көзəl нар, гызылы атлар, миниатүрлəр, бəшəр тарихинин бүтүн нишанларыны вə əламəтлəрини өзүндə əкс етдирən халчалар, муғам бəхш етмишдир. Бу өлкə өзүнүн зəнкин сəрвəтлəри — нефт, ипək, памбыг, дəмир филизи, дуз јатаглары илə дүнјанын һəр јериндə танынырды. Шəргин мəшһур сəјјаһлары Һ.Гəзвини, Ј.Һəмави, Ө.Чələби Азəрбајчан шəһəрлəринин көзəlлији вə онун торпағынын мəһсулдарлығына валеф олмушдулар. Марко Поло Тəбризин дүкан-базарларынь көзəркən һејран галмышды. Санки дүнјанын бүтүн не'мəти бурада чəмлənмишди. Афанаси Никитин Азəрбајчана сəјаһəтдən алдығы тəəссүратлары рус вə түрк диллəрини гарышдырараг гејд едəрди. Көрүн, бу јығчам сəтир

ләр архасында нечә мөһтәшәм мәнзәрә ачылыр: «Әбәди Одлар дијары Бакы».

Гәдим Ипәк јолунун үстүндә, су вә пијада јолларынын говушуғунда јерләшмиш, стратежи мөвгејә вә зәнкин еһтијатлара малик Азәрбајчан та гәдим дөврләрдән тәкчә та-чирләр, сәјјаһлар вә алимләрин јох, дикәр өлкәләрин һөкмдарларынын да диггәт мәркәзиндә олмушдур. Артыг XVIII әсрин әввәлләриндә Русија империјасы Азәрбајчана, әләлхүсус нефтлә зәнкин Бакыја ачыг-ашкар мараг көстәрмәјә башламышдыр. Бу марағы Иран да бүтүнлүклә бөлүшдүрүрдү. Һәр ики дөвләт там гәтијјәтлә нәјин баһасына олурса-олсун зәнкин еһтијатлара малик гоншуну гәсб етмәјә чалышырды. О вахтлар кичик ханлыглара парчаланмыш өлкә ики од арасында галмышды.

Русија империјасынын баниси I Пјотра хас чәһәтләрдән бири дә бу иди ки, һәр ишдә вүс'әт вә кенишлик жөрмәк истәрди. О, нәинки Гафгазы әлә кечирмәк, һәм дә Һинд океанына чыхышы тә'мин етмәк планлары гурурду. 1721-чи илдә Исвечлә мүһарибәдә гәләбәдән сонра рус императору һәммин планлары һәјата кечирмәјә башлады вә артыг ики илдән сонра рус гошунлары Бакыны ишғал етмишди. Сонрадан I Пјотрун варисләри бу әдаләтсиз ишә сәдагәтләрини әјани шәкилдә нүмајиш етдирдиләр.

Русија вә Иранын империја нијјәтләринин тоггушмасы бир нечә мүһарибәјә кәтириб чыхарды. Нәтичәдә артыг XIX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан ханлыгларынын бир чоху асылы вәзијјәтә дүшдү. Азәрбајчанын ишғал едилмиш торпагларында тичарәтә нәзарәти һәјата кечирмәкдән өтрү көмрүк хидмәтини гајдаја салмаг тәләб олунурду. 1805-чи илин јајында Русија Һәрби Команданлығынын

сә'јләри илә Гарабағ, Жәнчә (Јелизаветпол), Шәки вә Чавадда көмрүкханалар тәшкил олунмушду. Сонрадан һәммин хидмәтләри әлагәләндирмәк үчүн Бакыда көмрүк идарәсинин тәшкили барәдә Петербурга мүрачиәт көндәрилди. Мәсәләјә 25 јанвар 1807-чи илдә бахылды. Сенат бу мәсәлә илә әлагәдар гәрар гәбул етди. Илк көмрүк идарәси Һәштәрхан көмрүкханасынын тимсалында јарадылды. Она рәһбәрлик Һәштәрхан көмрүкханасынын башчысы Ивановун вә Гафгазда рус гошунларынын баш команданы Гудовичин үзәринә гојулду.

Русија вә Иран арасында һәрби әмәлијјатлар тәбии ки, Азәрбајчан әразисиндән кечән тачирләрдән көмрүк рүсумларынын алынмасыны чәтинләшдирирди. Бу чәтинликләри дәф етмәк, тичарәт адамларынын Бакыја ахыныны һәвәсләндирмәк үчүн рүсум алынаркән бә'зи күзәшtlәр тәтбиг едилмишди. Бу мәсәләјә Русија Харичи Ишләр назири барон Будберг вә јухарыда адыны чәкдијимиз кенерал Гудович хүсуси мараг көстәрирдиләр. Белә ки, императорун адына көндәрдији мә'луматда Будберг јазырды: «Бакы әлверишли лиман шәһәридир. Бурадан Жүрчүстан, Иран, Шимали Дағыстан вә диқәр Шәрг өлкәләри илә әлагәләр гурмаг сәрфәлидир. Бу әлагәләр империја хәзинәсинә бөјүк рүсумлар кәтирәчәкдир. Он вә ја 20 ил әрзиндә шәһәри порто-франко е'лан етмәк лазым дејил. Бу һалда Русија тичарәти, сијасәти бөјүк зәрәр чәкәчәкдир. Русија удузачагдыр. Авропа тачирләри гыса мүддәт әрзиндә Бакыда өз мөвгеләрини күчләндирә биләрләр. Иран вә диқәр өлкәләр әлагәләр үчүн Русијадан гат-гат әлверишли шәраит әлдә едәчәкләр». Бу, олдугча сәчијјәви сәнәддир

вә өз актуаллығыны индики «демократик» Русија үчүн дә итирмәјибдир.

Лакин император сарајында башга нөгтеји-нәзәрләр дә вар иди. Мәсәлән, малијјә назири Бакынын порто-франко е'лан едилмәси үзәриндә исрар едир вә өз мөвгејини бунунла әсасландырырды ки, орада јарадылмыш көмрүк идарәси бу һалда илдә чохминли рүсумлар верә биләр. Бу мүбаһисәләрә чар фәрманы сон гојду. Орада көстәрилирди ки, маллара көрә рүсумлар Бакыја кәлән тачирләрдән алынсын. Көмрүк рүсумунун алынмасы 1757-чи ил тарихли Һәштәрхан мүгавиләсинә ујғун һәјата кечирилсин. Русијадан Бакыја кәлән тачирләр үчүн һәр чүр шәраит јарадылсын вә үзәрләринә рүсум гојулмасын. Беләликлә, рус тачирләринин башгалары илә мүгајисәдә имтијазлы вәзијјәти ачыг-ајдын иди.

Ејни заманда белә бир мүддәә тәтбиг едилирди ки, она әсасән Бакыдан Русијаја мал апаран тачирләр истәсәләр әкәр көмрүк рүсумларыны Бакы јох, Һәштәрхан Көмрүк Идарәсиндә өдәјә биләрдиләр. Тарифләр Һәштәрхан Көмрүк Идарәсинә мүвафиг мүәјјәнләшдирилирди вә үмумијјәтлә, бу идарәјә хүсуси сәләһијјәтләр верилмишди. Бакы көмрүјү исә гәсддән асылы вәзијјәтдә иди. Гејд едәк ки, чар фәрманына көрә көмрүкханаларын иши билаваситә тичарәт назири вә Гафгаздакы гошунларын команданлығынын сәрәнчамында олса да, илк вахтлар онун ичрасы чохсајлы чәтинликләрлә гаршылашмышды. Илк нөвбәдә проблем рүсумларын гызыл вә күмүш сиккәләрлә өдәнилмәси илә бағлы јаранмышды. Мәсәлә ондадыр ки, Русијадан Азәрбајчана гызыл вә күмүш сиккәләрин идхалына гадаға гојулмушду, тачирләрдән исә рүсуму мәнз бу пуллар-

ла өдәмәк тәләб олунурду. Белә вәзијјәт Бакы көмрүкханасынын ишинә мәнфи тә'сир көстәрирди: тачирләрин чоху Салјандан кечмәјә үстүнлүк верирди. Чүнки, бурада тәкчә гызыл вә күмүш пуллар јох, јерли сиккәләр дә сәрбәст ишләјирди. Салјан көмрүјү исә Бакыдан идарә олунурду. Сон нәтичәдә Русијадан гызыл вә күмүш пулларын идхалына ичазә верилди.

Император I Александрын көстәриши илә Бакы Жөмрүк Идарәсиндә ашағыдакы штат чәдвәли тәтбиг едилмишди. Бизчә индинин өзүндә дә һәммин чәдвәл чох мараглыдыр:

- көмрүк идарәсинин директору — 500 руб.;
- директор мұавини — 300 руб.;
- дәфтәрхана мүдири — 130 руб.;
- дәфтәрхана мүдиринин көмәкчиси — 120 руб.;
- сурәт чыхаран — 80-100 руб.;
- мүфәттиш — 200 руб.;
- јүкләмә-бошалтмаја нәзарәтчиләр — 60-120 руб.;
- сәрһәд заставаларында нәзарәтчиләр — 150-450 руб.;
- 20 нәфәрдән ибарәт көмрүк хидмәти — 70-140 руб.;
- мирзәләр — 250 руб.;
- ики мүһафизәчи — 48 руб.;
- кәмиләрин лимана јан алмасына мәс'ул — 400 руб.;
- лосманлар — 300 руб.

Бакы Жөмрүк Идарәси ишчиләринин үмумиллик әмәкһаггы бүдчәси 7.628 руб. тәшkil едирди. Бу, о дөвр үчүн аз пул дејилди.

Гачагмалчылыгга мубаризэ Гафгазда рус гошунлары команданынын үзэринэ гојулмушду вэ о, бу мэгсэдлэ һәрби сэрһэд заставаларыны хејли күчлөндирмишди. Бу заставаларда алынан рүсум Бакы Жөмрүк Идарәсинэ, орадан да хәзинәјә көндәрилирди. Гејд едәк ки, рүсумдан әлдә олунан кәлир чох чүзи иди. Бу исә илк нөвбәдә Русија илә Иран арасында мұһарибә шәраити илә изаһ олунурду. Белә ки, Азәрбајчан ханлыгларынын бир һиссәси Русијаја, диқәри исә Ирана мејл кәстәрирди. Бундан савајы рус мә'мурларынын рүшвәтхорлуғуну вә бә'зи ханларын исә нә јолла олурса-олсун рүсум өдәмәкдән јайынмаг сә'јләрини нәзәрдән гачырмаг олмаз. Һәм дә ајры-ајры, һәддән зијадә мәғрур ханлар нә императора, нә дә шаһа баш әјир вә һамыдан — истәр рус, истәрсә дә Иран тачирләри олсун — рүсум алыб, өз хәзинәләрини долдурурдулар. Белә вәзијјәт бөјүк зијан кәтирирди.

Бүтүн бунлар Бакы көмрүјүнүн рәһбәрлијиндә нараһатлыг доғурдуғундан дәфәләрлә һәштәрханлы һәмкарларына мұрачиәт етмишдиләр. Полис архивиндән тапылмыш сәнәдләрдән ајдын көрүнүр ки, Һәштәрхан Жөмрүк Идарәсинин директору Н.Иванов 25 ијун 1809-чу илдә Гафгазда рус гошунларынын баш команданы кенерал Тормосова мәктубла мұрачиәт едиб мә'лумат верирди ки, Азәрбајчан ханлыгларындан рүсум алмаг үчүн һеч бир шәраит јохдур, чүнки тачирләр гызыл сиккәләрлә јох, натура илә — ипәк вә памбыг парчаларла вә с. өдәмәји үстүн тутур ки, бу да әслиндә рүшвәтхорлуғун бир нөвүдүр. Мәктубда диггәт буна јөнәлдилирди ки, ханлыгларын һүдудунда тичарәт һәр вәчһлә мәһдудлашдырылыр. Шүбһәсиз ки, буна да сәбәб һакимијјәт органларынын јерли вә харичи тачирләр ахы-

ныны Бакыја јөнәлтмәләри иди. Нәһажәт, бу проблеми һәлл етмәк үчүн император ишә гарышмалы олду вә о, Бакы Жөмрүк Идарәсинин мүстәгиллијинә тәрәфдар чыхды.

Сенатын дәвләт башчысы, императорун фәрманы илә тәсдиг едилмиш 8 август 1809-чу ил тарихли гәрарына әсасән Бакыда Мүстәгил Жөмрүк Идарәси јарадылды. Бир даһа хатырлатмаг истәрдик ки, әввәлләр Бакы көмрүјүнә нәзарәти Һәштәрхан лиманынын көмрүк идарәсинин рәиси Н.Иванов, Бакынын коменданты, Гафгазда рус гошунларынын баш команданы кенерал-мајор А.Тормосов вә тичарәт назири Н.Румјантсев һәјата кечирирди. Мараглыдыр ки, Бакы көмрүјү рәсмән мүстәгил олса да, көстәриш вә төвсијәләр әввәлки кими Һәштәрхандан кәлирди. Јалныз көмрүк ишчиләринин әмәкһаггы дәјишмишди:

— көмрүк идарәсинин директору — 700 руб.;

— директор мүавини — 500 руб.;

— катибә — 220 руб.;

— тәрчүмәчи — 100 руб.;

— мә'мур — 170 руб.;

— гејдијјатчы — 135 руб.;

— нәзарәтчи — 270 руб.;

— лиман рәһбәри — 170 руб. вә с.

Јери кәлмишкән, мәвачиб күмүшлә өдәнилирди.

Губа, Дәрбәнд заставалары, Чавад-Салјан мәнтәгәси, Шуша, Жәнчә (Јелизаветпол) вә Ләнкәран мәнтәгәләри Бакы Жөмрүк Идарәсинә табе етдирилмишди. Жөмрүкдә нәзарәтчиләр, бир гајда олага руслар вә ермәниләр иди, азәрбајчанлылар исә јалныз ашағы вәзифәләрдә чалышырдылар.

Бакы Жөмрүк Идарәсиндә алынан рүсумларын мәбләғи дә марағлыдыр:

- 1809-чу ил — 7,932 руб.;
- 1810-чу ил — 9,067 руб.;
- 1811-чи ил — 13,183 руб.;
- 1812-чи ил — 26,145 руб.;
- 1815-чи ил — 16,191 руб.;
- 1817-чи ил — 33,743 руб.;
- 1818-чи ил — 29,227 руб.;
- 1820-чи ил — 51,853 руб. вә с.

Жөрүндүжү кими, бүтөвлүкдә жөмрүк кәлирләринин динамикасы артан чөдвөл үзрә инкишаф едир. Жөмрүк идарәсинин алдығы рүсумлар император хәзинәсинә ахырды. 1 январ 1863-чү илдә идарә ики рекионал идарәжә — Бакы вә Чәбрајыл идарәләринә — бөлүндү, мәркәз Бакы сажылырды, онун ишинә Бакынын һәрби губернатору нәзарәт едирди: бу, даһа чох кәлир әлдә етмәжә имкан верирди. Архив сәнәдләринә көрә Бакы Жөмрүк Идарәси тәкчә 1864-чү илин нојабрында рекионал идарәләрлә бирликдә 54798 руб. мәбләғиндә рүсум топламышды.

Бу илләр Гафгаз чанишини кнјаз Орбелиани тәрәфиндән Бакы жөмрүк хидмәтиндә бир сыра дәјишикликләр едилмишди. Бурада мәс'ул вәзифәләрә е'тибарлы шәхсләр тә'јин олунду. 29 март 1863-чү илдә жөмрүжүн ишини чанландырмаг мәгсәдилә бөлмәләр ләғв едилди вә мүстәгил Бакы Карантин Идарәси јарадылды. Идарәнин әразисини вә онун табелијиндә олан јохлама мәнтәгәләрини Дон вә Терек казаклары мүһафизә едирдиләр.

Бу гыса гејдлөрдән ајдын көрүнүр ки, вахт өтдүкчө Бакы Жөмрүк Идарәсинин иши диггәти даһа чох чөлб етмәјә башламышды. Биздә көмрүк һәм чар, һәм дә совет режимләри дөврүндә узун он илликләр әрзиндә фәсиләсиз фәалијјәт көстәрсә дә топланмыш вәсаитдән Азәрбајчанын еһтијачларына бир гара гәпик дә хәрчләнмәмишди — вәсаитин һамысы әввәлчә Русија, сонра совет империјасынын хәзинәсинә ахырды. Бу, өлкәмиз үчүн бөјүк фәчиә иди.

Бизчә тарихә гыса экскурс тәкчә кечмиши өјрәнмәк үчүн јох, һәм дә мүгајисә үчүн ибрәтамиздир.

Әкәр көмрүк системинин вәзијјәтинә бизим күнләрдә нәзәр салсаг, о, ики чәһәтлә сәчијјәләнир. Бир тәрәфдән бу, бөјүк мүасир структур — Дөвләт Жөмрүк Комитәсидир (ДЖК) ки, Нахчыван Жөмрүк Комитәси, Бакы Баш Жөмрүк Идарәси, 13 јерли көмрүк вә 34 көмрүк мәнтәгәси онун тәркибиндә фәалијјәт көстәрир вә сәрһәдјаны јашајыш мәнтәгәләриндә, һава вә дәниз лиманларында, һабелә мүһүм дөвләт мәркәзләриндә харичи игтисади фәалијјәтә нәзарәти һәјата кечирир. ДЖК-нын тәшкилатчылыг ишинин башлыча истигамәти көмрүк нәзарәтинин сивил системини јаратмаг, ганунверичи базаны тәкмилләшдирмәк, көстәрилән хидмәтләрин сәвијјәсини артырмагдыр.

Бу актив фәалијјәт нәтичәсиндә 90-чы илләрин икинчи јарысында комитәнин ишиндә мүһүм ирәлиләјишләр баш вермиш, дөвләт бүдчәсинин мәдахил һиссәсинин тә'мин едилмәси саһәсиндә прогнозлар артыгламасы илә јеринә јетирилмишдир.

Комитәнин ишинин дикәр хүсусијјәти республика Президенти тәрәфиндән гејд едилмиш вәзијјәтдир: өлкәнин игтисади марагларынын мүдафиәсинин бөјүк потенсиялындан һәлә там истифадә едилмәмишдир. Бу сөһбәт үч ил әввәл баш вермишди.

Дөвләт рәһбәринин сөјләдији идејалар көмрүк хидмәтләриндә, о чүмләдән онларын рәһбәр структурларында дәрин тәһлил олунмуш вә там дәрк едиләрәк дәстәкләнмишдир.

Тәһлил игтисади мүдафиәнин мүвафиг тәдбирләринин тәтбиги вә һәјата кечирилмәсиндә кечикмәләрин, тәтбиг олунан ганунверичи — норматив актларын нәтичәләринин лазыми дәрәчәдә гијмәтләндирилмәмәси кими мүәјјән гүсурларын мөвчудлуғуну көстәрмишдир. Гејд олунмушдур ки, мүрәккәб, зиддијјәтли бәрпа просеси кедир ки, Азәрбајчан игтисадијјатында тәдричән јаранан јени мүнасибәтләрә ујғун кәлмәјән әввәлки көмрүк структурунун элементләри вә чизкиләри мүшаһидә едилдији кими кејфијјәтчә јени хүсусијјәтләр дә формалашмагдадыр.

Бүтүн көмрүкчүләрин јекдил рә’ји белә иди ки, Президентин көстәришләри, ирадлары вә арзулары чох дүзкүн вә вахтында сөјләнилән фикирләрдир.

Көмрүк хидмәтләринин јенидәнгурма просесини сүр’әтләндиirmәк, дөвләт сәрһәдләриндә е’тибарлы көмрүк мүһафизәсини тә’мин етмәјә габил көмрүк нәзарәти структурлары јаратмаг, бу саһәдә идарәетмәнин тәшкилини гајдаја салмаг үчүн конкрет вәзифәләр гојулмушду.

Өлкәнин көмрүк системинин мүасир тарихи Азәрбајчанын игтисади марагларыны мүдафиә етмәјә габил ганунверичи-норматив базанын јарадылмасы илә башланыр:

көмрүк-тариф мәсәләләри, көмрүк иши, ихрач-идхал әмә-
лијјатлары вә с. мәсәләләрә даир јени мүддәалар ишләниб
һазырланмышдыр.

Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијевин идејаларыны
әлдә рәһбәр тутараг өлкәнин көмрүк органлары бүтүн
көмрүк ишинин инкишафы вә тәкмилләшдирилмәси, бу
саһәдә ганун јарадычылығы мәгсәдилә сабит норматив ба-
за јаратмаг үчүн мүһүм ганунверичи актларын ишләниб-һа-
зырланма зәрурәтини дәрк етмишдиләр.

Мүәјјән едилди ки, базар мүнасибәтләринин мөһкәм-
ләндирилмәси, өлкәдә сијаси вә игтисади вәзијјәтин са-
битләшмәси, Көмрүк Мәчәлләсинин гәбулу, көмрүк тари-
фи һаггында ганунун, дикәр һүгуги актларын гүввәјә мин-
мәси вә онларын Азәрбајчанда һәјата кечирилмәси илә
мүасир шәраитә ујғун өлкәнин игтисади марагларынын мү-
дафиәси саһәсиндә мүвафиг потенциалы олан јени көмрүк
системи тәсдигләнәчәкдир.

Әкәр республиканын көмрүк хидмәтләринин фәалијјә-
тинин әсасларыны консептуал бахымдан әһәмийјәтли дә-
рәчәдә мүәјјәнләшдирмиш 90-чы илләрин мүһүм тарихи
һадисәләриндән сөһбәт ачсаг, бу, шүбһәсиз ки, нефт мүга-
виләләри, КУӨАМ јарадылмасы, тарихи Бөјүк Ипәк јолу-
нун дирчәлиши илә бағлы Бакыда Бејнәлхалг Конфрансын
кечирилмәси, Бакы-Тбилиси-Чејһан нефт кәмәри лајиһә-
синин һәјата кечирилмәси илә бағлы мүгавиләнин имза-
ланмасы, һабелә ТАСИС вә ТРАСЕКА програмлары чәр-
чивәсиндә бејнәлхалг тәшкилатларла биркә һәјата кечи-
рилмиш бир сыра тәдбирләрин адыны чәкә биләрик.

Бу тарихи гәрарларын ичрасы көмрүк әмәкдашларынын
чијнинә бөјүк мәс'улијјәт јүкү гојмушдур. Азәрбајчанын

зәнкин тәбии еһтијатлары онун бир сыра дүнја дөвләтләринин стратеги мараглары даирәсинә дүшмәсинә сәбәб олмушдур. Мүһүм амилләрдән бири дә будур ки, Адриатик дәнизиндән тутмуш Сакит океана гәдәр узанан мәкәндә ән ири нәглијјат дәһлизинин мүһүм саһәси Азәрбајчандан кечир. Азәрбајчан әһәмијјәтли коммуникасија — автомобил, дәмир јолу вә су јоллары, һабелә бејнәлхалг нефт кәмәрләри говшағында јерләшир.

Азәрбајчанын апарычы дөвләтләрин тамһүгуглу игтисади тәрәфдашына чеврилмәси просесинин әсасыны 1994-чү илин сентјабрында дүнјанын мө'тәбәр нефт ширкәтләри илә Бақыда имзаланмыш «Әсрин мүгавиләси» гојмушдур.

Азәрбајчан Бејнәлхалг Әмәлијјат Ширкәтинин (АБӘШ) үнванына дахил олан нефт аваданлығынын вахтында чатдырылмасыны, һабелә лазыми јүкләрин газма, кәшфијјат вә с. јерләрә дашынмасыны тә'мин етмәк, бу саһәләрдә бошдајанмалара јол вермәмәк үчүн дүнја стандартларынын тәләбләринә ујғун көмрүк мәнтәгәләринин јарадылмасы чох фајдалы олмушдур.

Президент һејдәр Әлијевин гејд етдији кими, бу мүгавиләнин имзаланмасы бир даһа дүнјаја көстәрди ки, Азәрбајчан Республикасынын суверен һүгуглары бәрпа олунмуш, мүстәгил дөвләт кими өз сәрвәтинин ағасы онун өзүдүр, Азәрбајчан игтисадијјатынын дүнја игтисадијјатына интеграсијасы үчүн әсас јарадылмышдыр.

Јени нефт стратегијасы дүнјанын 14 өлкәсиндән 33 ширкәтин иштиракы илә 19 нефт мүгавиләсинин бағланмасыны тә'мин етмишдир. Бүтүн бунлар өлкәмизә мүасир технолокијанын кәтирилмәси, нефт сәнајесинин инфраструктурунун јенидән гурулмасы, јүксәк ихтисаслы милли

кадрларын һазырланмасы, нефт сәнајеси илә бағлы дикәр саһәләрин инкишафы үчүн кениш имканлар ачмышдыр. Тәкчә «Әсрин мүгавиләси»нин һәјата кечирилмәси илә бағлы апарылан ишләр чәрчивәсиндә Азәрбајчана 2,5 мил-
јард АБШ доллары мәбләғиндә инвестисија гојулмушдур.

«Әсрин мүгавиләси»нин вә дикәр имзаланмыш мүгавиләләрин Азәрбајчана нә кими кәлир кәтирәчәјини республиканын көмрүк хидмәти јахшы баша дүшүр, конкрет рәгәмләри тәһлил едирди. Онлар белә бир факты да дәрк едирдиләр ки, бу тәдбирләрин уғур газаначағына һеч дә һамы инанмышды вә һәтта тәхрибат һаллары да олмушду. Азәрбајчан Президенти һәјдәр Әлијевин «биз бүтүн сынаглардан чыхдыг, бүтүн чәтинликләри арадан галдырдыг, бизә көстәрилән мүгавимәтә дөздүк вә вердијимиз сөзүн үстүндә дурараг 1997-чи илдә илкин нефтин һасилатына башладыг» сөзләриндә көмрүк хидмәтләри өзләринин сијаси вә вәтәндаш борчларыны — өлкәмиз үчүн бу мүһүм тәдбирләрин ишләмәсиндән өтрү һәр чүр шәраити тә’мин етмәк борчуну көрдүләр.

Көмрүк системиндә Азәрбајчанда һәјата кечирилән демократик гуручулуг просесләринин маһијјәти һаггында бөјүк изаһедичи иш апарылырды ки, бунун да әсасыны өлкәнин бүтүн дүнјанын үзүнә ачыг олмасы, ичтимаи-сијаси вәзијјәтин тәдричән нормаллашдырылмасы вә сабитләшдирилмәси, өлкәни игтисади чәһәтчә инкишаф етмиш дијара чевирмәк сә’јләри тәшкил едирди.

Республикада ичтимаи-сијаси вәзијјәтин сабитлијинә јөнәлдилмиш сә’јләри белә бир факт да сүбут едир ки, Азәрбајчанда инфлјасија тәһлүкәси 1994-чү илдә 1600

фаиз тәшкил етдији һалда, 3 ил әрзиндә о, сыфра ендирилмишди.

Президент тәрәфиндән ишләниб һазырланмыш нефт стратекијасынын уғурла һәјата кечмәси өлкәмизин көмрүк ишчиләри үчүн бир нүмунә олмушдур.

Көмрүк хидмәтләринин фәалијјәти үчүн мұвафиг әлвәришли шәраит јарадан диқәр амил Президент һејдәр Әлијевин 1997-чи илдә Күрчүстан, Украјна, Азәрбајчан вә Молдова илә КУАМ адландырылан дөвләтләрарасы мәшвәрәтчи иттифагын јарадылмасына даир интеграсија тәшәббүсүдүр. Бу иттифаг она дахил олан өлкәләрин иғтисади әмәкдашлығы мәгсәдилә чоғрафи принцип әсасында гурулмушдур. Мүгавиләјә ујғун оларағ Азәрбајчан нефтинин Күрчүстан васитәсилә әввәл Украјна вә Молдоваја, орадан исә танкерләрлә Гара дәниз лиманларына көндәрилмәси мүнүм стимул иди. Ејни заманда нефтин Русијадан јан кечмәклә Шәрги вә Мәркәзи Авропа базарларына чыхышы, һабелә Трансгафгаз нәглијјат макистралыны гајдаја салмағ нәзәрдә тутулурду.

КУАМ блоку јарадыландан дәрһал сонра республиканын көмрүк хидмәтләри Трансгафгаз макистралынын вә Гәрб-Шәрг, Шәрг-Гәрб маршрутунун иғтисади кооперасија хүсусијјәтләрини өјрәнмәјә башладылар.

Бир нечә ил әрзиндә имзаланмыш икитәрәфли вә чохтәрәфли мүгавилә — һүгуги сәнәдләр дәрин тәһлил едилир, тичарәт-иғтисади мұнасибәтләрин инкишафы вә дәринләшмәси просесләринин хүсусијјәтләри, һабелә өтәнләрдә мөвчуд олмуш кооперасија әлагәләри нәзәрә алынырды. Башга сөзлә десәк, бөјүк һазырлығ ишләри кедирди вә онун әсасында КУАМ үзвләри нәглијјат, рабитә,

енергетика, машинагајырма, кәнд тәсәррүфаты сәһәләриндә һәртәрәфли әмәкдашлығын, игтисадијјат, һуманитар әмәкдашлыг, туризм вә мәдәнијјәт сәһәләриндә гаршылыглы фәалијјәтин зәрурилији барәдә нәтичә чыхармышдылар.

Жөмрүк хидмәтләри нәглијјат дәһлизинин јарадылмасы вә фәалијјәти илә бағлы әмәли тәдбирләрдә иштирака хүсуси диггәт јетирирдиләр. Чүнки глобал әһәмијјәт дашыјан бу лајиһәјә блок өлкәләринин һәртәрәфли инкишафынын мүһүм амили кими бахылырды.

Бурада Азәрбајчан шелфинә мәхсус јатагларын мәнимсәнилмәси лајиһәсинин там мигјасда һәјата кечирилмәсинә мане олан проблемләрин кәскинлији нәзәрә алынырды. «Әсрин мүгавиләси»нин һәјата кечмәси сүн'и шәкилдә јарадылмыш проблемлә гаршылашмышды. Бу проблем нәдән ибарәт иди: әсас ихрач бору кәмәри Русијанын Новороссијск лиманы истигамәтиндә чәкилмәлидир, јохса Түркіјәнин Чейһан лиманы истигамәтиндә?

Бу лајиһәдә иштирак стратекијасы һазырланаркән жөмрүк хидмәтләри Бакы-Супса нефт кәмәрләринә стратеги әһәмијјәт вермиш игтисади конјунктурада дәјишикликләри дә нәзәрә алмышдылар. Бурахылыш күчү илдә 5,1 милјон тон олмагла һәмин кәмәрин 17 апрел 1999-чу илдә уғурла ишә салынмасы бир даһа Азәрбајчанын әсас ихрач нефт кәмәри олан Бакы-Чейһан хәттинин тикинтиси илә бағлы планлары инкишаф етдирмәк нијјәтини тәсдигләмишдир. Азәрбајчан жөмрүкчүләринин гаршысында дуран вәзифәләрин артмасы вә мүрәккәбләшмәсини сүбут едән фактлардан бири дә — 24 апрел 1999-чу илдә Вашингтон саммитиндә Өзбәкистанын да рекионал блока гошулма-

сыдыр. Бундан сонра КУАМ абривиатурасына даһа бир һәрф — «Ө» һәрфи дә әлавә едилди.

Бөјүк бир әразини әһатә едән КУӨАМ өлкәләри кетдикчә даһа чидди игтисади бирлијә чеврилмәкдәдир. Буну кенишләнмә, рекионал бешлијин фәалијјәтини даһа сых әлагәләндирмәк мәгсәдилә катиблијин јаранмасы һаггында гаршылыглы разылашма, әмтәә мүбадиләсини јүн-күлләшдирән норматив-һүгуги әсасын тәшкили сүбут едир. Онларын арасында сәрһәдләр даһа шәффаф олмалы вә ејни заманда мүдафиә гүдрәти артмалыдыр.

Бу вәзијјәт Азәрбајчан Дөвләт Көмрүк Комитәси (АДКК) гаршысында дөвләт, сијаси вә сүлһјаратма саһәләриндә, о чүмләдән тарихи Ипәк јолуну бәрпа едән Авропа-Гафгаз-Асија нәглијјәт дәһлизинин инкишафы илә әлагәдар бир сыра конкрет мөвгеләр әсасында Авроатлантик Тәрәфдашлыг Шурасы вә «Сүлһ наминә тәрәфдашлыг» НАТО програмы чәрчивәсиндә гаршылыглы фәалијјәт көстәрмәклә мүстәгил дөвләтләрин игтисади вә енержи әмәкдашлығында фәал иштирак етмәклә бағлы јени проблемләр гојмушду.

Вахты илә үмумгәбул едилмиш мә'нада сәрһәдләр, әләлхүсус да көмрүк манеәләри јох иди. Мә'лумдур ки, бунларсыз һәр һансы дөвләтин һәјаты бу күн ағласығмаздыр. Лакин үнсијјәт вә ишкүзар мәгсәдәүјғунлут нөгтејинәзәриндән Бөјүк Ипәк јолу ән азы ики мин ил әрзиндә игтисади вә мәдәни мүнасибәтләрин инкишафында, Чин, Орта Асија, Чәнуби Гафгаз, о чүмләдән Азәрбајчан вә Аралыг дәнизи халгларынын бөјүк елми вә техники наилијјәтләринин јајылмасында мүһүм рол ојнамышдыр. Дејәндә ки, онун бәрпасы идејасы чоһдан бәридир ки, ән

мө'тәбәр сијасәтчиләри, дүнјада танынмыш игтисадчылары вә бизнесменләри нараһат етмишдир, там әсасла әлавә едә биләрик ки, көмрүкчүләри дә. Буну сөјләмәклә гәтијјән сәһв етмәрик. Ахы, бу сәһәнин мүтәхәссисләри бејнәлхалг макистраллары бу көк салмыш формаларындан әлдә едилән кәлирин бөјүк, сәјакәлмәз олдуғуну көзәл дәрк едирләр. Бу һалда дәвләтләрин хәзинәсинә бөјүк малијјә ахыны јөнәләчәкдир.

Ваһид Авропа-Асија нәглијјат системиндә мүһүм мөвгеләрдән бирини тутан мәһз Азәрбајчан вә онун көмрүк хидмәти 1993-чү илин мајында «Авропа-Гафгаз-Асија» (TRASEKA) нәглијјат дәһлизинин јарадылмасы илә бағлы ТАСИС програмы чәрчивәсиндә Авропа Иттифагынын һимәјәси алтында кечирилмиш Брүссел бејнәлхалг конфрансынын иштиракчы өлкәләринин имзаладығы бәјаннамәни биринчи мүдафиә етмишдир.

Президент һејдәр Әлијевин әмәкдашлыг сәрһәдләрини кенишләндирмәјә јөнәлдилмиш кәркин фәалијјәти бүтүн көмрүк ишчиләри үчүн бөјүк вә әјани дәрс олмушдур. Мәһз бу кәркин ишин нәтичәсидир ки, Азәрбајчан пајтахтында «Тарихи Ипәк јолу» мөвзусунда бејнәлхалг конфранс кечирилди. 32 дәвләт нүмајәндә һеј'әтини топламыш бу форумун гәрары республика көмрүк структурларында диггәтлә өјрәнилмишдир. Бакы бәјаннамәси вә «Бејнәлхалг нәглијјат һаггында әсас чохтәрәфли сазиш» онлар үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Республика көмрүк структурлары рәһбәрләри бу сәнәдләрин мүзакирәси заманы өз чыхышларында гејд етмишләр ки, һәмин сәнәдләр ТРАСЕКА нәглијјат дәһлизи әтрафында интеграсија просесләринә күчлү тәкан верәчәкдир. Илкин мә'луматлары вә бу

лајиһәнин һәјата кечирилмәси илә бағлы фәалијјәт истигамәтләрини тәһлил едәркән вурғуланмышдыр ки, лајиһә тәкчә Хәзәрјаны өлкәләр үчүн дејил, Болгарыстан, Молдова, Румынија, Түркијә вә Украјна үчүн дә мұвафиг тәдбирләр програмыдыр.

ТРАСЕКА планынын һәјата кечирилмәси һәм Азәрбајчан, һәм дә лајиһәдә иштирак едән бүтүн өлкәләр үчүн өз игтисадијјатларынын инкишафында кениш имканлар ачыр. Бу ишдә көмрүк хидмәтләринин бөјүк ролуну тәсәввүр етмәк чәтин дејил.

АДЖК-нын вә онун бөлмәләринин һәр бир рәһбәри вә сырави үзвү гаршысында, һәтта онларын билаваситә тәчрүбәси һүдудларындан кәнара чыхан мәгсәдләр гојулмуш вә әсасландырылмышдыр.

Сөһбәт ондан кедир ки, КУӨАМ өлкәләрини игтисади мараглар бирләшдирсә дә, онларын лидерләрини ән әввәл, сијаси сәчијјәли принципал мәсәләләрин әксәријјәтиндә охшар мөвгеләр јахынлашдырыр. Бу өлкәләрин мұхтәлиф хидмәтләринин вә ән әввәл, көмрүк хидмәтләринин гаршылыгы мұнасибәтләри һәмин әсасда гурулмалыдыр.

Сијаси бахымдан Азәрбајчан көмрүкчүләри гаршысында КУӨАМ-ын дағыдычы јох, јарадычы потенциал дашыдығы вә дөвләтләрарасы әлагәләрин мөһкәмләндирилмәсинә јөнәлдилдијини дәриндән дәрк етмәк вәзифәси гојулмушдур.

Бундан чыхыш едәрәк Азәрбајчан көмрүк хидмәтләри КУӨАМ-ын јарандығы елә илк күнләрдән онда МДБ-нин дағылма әламәтини јох, онун аморф вәзијјәтиндән структур бирлијә кечидинин үмидверичи әламәтини көрдүләр. Гаршыларында дуран пешә вәзифәләрини ајдынлашдыр-

магла јанашы, онлар өзләринин вәтәндаш, вәтәнпәрвәрлик борчларынын ичрасы зәрурәтини дәрк едир вә баша дүшүрдүләр ки, бә'зи Шәрги Европа өлкәләринин дә дахил олмаг истәдикләри бу јени рекионал гурум Мәркәзи Асијадан вә Гафгаздан тутмуш Балканларадәк бөјүк бир мәканда сабитлији мөһкәмләндирмәјин реал имканыдыр.

Азәрбајчан ДЖК-нын забитләр корпусу бу руһда тәрбијә едилір ки, дәвләтләрин ЈУӨАМ чәрчивәсиндә гаршылыгылы мүнәсибәтләри онларын һәр бири үчүн өн планда дурмалыдыр. Блокда тәмсил олунан һәр бир өлкәнин бөјүк тәбии, малијјә вә инсан еһтијатлары потенсиалына малик олмаларыны дәрк етмәк көмрүк хидмәтләринә һәм пешәкар сәвијјәдә, һәм дә сырф инсани бахымдан бир-биринә арха олдуғларыны һисс етмәјә, өзүнү спесифик нәзәрәт хидмәтинин ваһид аиләсиндә һесаб етмәјә көмәк едир. Бу, чох вачиб вә дәјәрлидир, чүнки Русијадан асылы олан МДБ-дән фәрғли олараг ЈУӨАМ-ын һәр бир өлкәси коллектив вәзифәләрин һәллиндән савајы, һәм дә өзүнүн шәхси мәгсәдләрини, милли програмлары һәјата кечирмәк имканы әлдә етмишдир.

Биз бурада сијаси мүстәгиллијин енеркетика мүстәгиллији илә тәбии вә ганунаујғун бағлылығыны көрүрүк. Сијаси контекстдә мүнәгишәләрин бөлкәдә, илк нөвбәдә Чәнуби Гафгазда тәнзимләнмәсинин реал имканлары мөвчуддур.

Азәрбајчанын енержи еһтијатлары бүтүн Гафгазы дәјишдирмәјә, ону мүһарибә вә мүнәгишәләр мејданындан чичәкләнән дијара чевирмәјә гадирдир. Трансмилли макистралларла кечәчәк Азәрбајчан нефти нәинки тәбии карбоһидроген, һәм дә гаршылыгылы инсан мүнәсибәтлә-

ринин истилик мәнбәји, башга сөзлә десәк, лајиһәнин иштиракчысы олан бүтүн өлкәләр үчүн күч мәнбәји олачагдыр.

Бир тәрәфдән тәчридләшдирмә јолунда вә диқәр тәрәфдән һамы үзәриндә биринин һөкмранлығына манеәнин, бәрабәрһүгуглу вә бәрабәр мараглы тәрәфләрин бирлијинин динч истигамәтинин јеканә формасы, бах, елә будур.

Һејдәр Әлијев идејаларынын күчү чәмијјәтин инкишафынын тарихән габагчадан мүәјјәнләшмәсиндәдир. Әсл һәгигәтдә дә ЈУӨАМ тимсалында чох ајдын көрүнүр ки, бурада әмәкдашлыг даһа сәмәрәли вә фајдалыдыр вә о, һеч дә МДБ-јә гаршы јөнәлмәјибдир. Чүнки бу әмәкдашлыг игтисади проблемләрдән савајы, мүхтәлиф аләмләрин говушуғунда јерләшән төрәмәләрә хас зиддијәтләрлә долу мәканда мараглар таразлығыны тә'мин етмәјә гадирдир.

Азәрбајчан дәвләти, о чүмләдән дә онун көмрүк хидмәти бөлкәдә сијаси һөкмранлыг иддиасында дејил. Тә'сир даирәсинә бөлүнмәни планлашдырмајан ЈУӨАМ бирлији идејасы чох чәтин бир дәврдә јашама васитәсидир, һәм дә јени әсрә бир көрпү кими дүзкүн олараг истигамәтләнмишдир.

Өлкәмизин көмрүк структурларынын сәккиз ил әрзиндә кечдији гыса јолун да ән мүһүм вә әһәмијјәтли мәрһәләси һәләлик беләдир.

II фәсил

ИГТИСАДИ МҮСТӘГИЛЛИЈИН КОНСЕПСИЈАСЫ: АЗӘРБАЈЧАН МАРАГЛАРЫ ВӘ ЈЕНИ ДӨВРҮН ТӘЛӘБЛӘРИ

Фәлсәфә вә сијасәт

Милли көмрүк системинин јарадылмасы вә фәалијјәти илк нөвбәдә Азәрбајчанын мүстәгиллик әлдә етмәси илә бағлыдыр вә һеч шүбһәсиз ки, дәвләт суверенлијинин газанылмасы Президент Һејдәр Әлијевин кәркин әмәјинин нәтичәси кими гијмәтләндирилмәлидир.

Дәвләт мүстәгиллији вә көмрүк системинин мөһкәмләnmәси бир-бири илә сых бағлы олан ики мәфһумдур. Азәрбајчанын игтисади марагларынын горунмасында көмрүк органларынын мүстәсна рол ојнадығы көз габағындадыр. Әлбәттә, дәвләт мүстәгиллији олмасајды, дәвләтин әсас атрибутларындан бири сајылан милли көмрүк системи дә јарадыла билмәзди.

Индики дөврдә инамла дејә биләрик ки, көмрүк сијасәти Азәрбајчан дәвләтчилијинин јалныз әсас игтисади дајагларындан биринә јох, ејни заманда онун стратежи тәһлүкәсизлијинин тә'минатчысына чеврилмишдир. Һејдәр Әлијевин дәвләт сәвијјәсиндә фәал вә ардычыл сурәтдә

һәјата кечирдији ислаһатлар бүтөвлүкдә көмрүк сијасәтинә дә сирајәт етмишдир.

Өз фәалијјәтини Президентин жүрүтдүјү дахили вә хари-чи сијасәтә ујғунлашдырмаға чалышан көмрүк органларынын ишчиләри дәвләт башчымызын гајғысыны жүксәк гиј-мәтләндирирләр. Инкар едилмәз бир фактдыр ки, мәһз республика рәһбәрлијинин тәшәббүсү илә көмрүк систе-минин мадди-техники базасы күчләнмиш, көмрүк ишинин тәкмилләшмәси үчүн бир сыра тәдбирләр һәјата кечирил-мишдир. Нәтичәдә о, дүнја стандартларынын тәләбләринә ујғунлашдырылмышдыр. Көмрүк хидмәтинин әмәкдашла-ры бир даһа јәгинлик һасил етмишләр ки, өлкәнин милли вә игтисади тәһлүкәсизлијинин тә’мин олунмасы үчүн һа-кимийјәт сүканы архасында мәһз дәвләт сијасәтини жүксәк сәвијјәдә һәјата кечирән, перспективләри көрә билән, аналитик тәфәккүрә малик бир шәхсијјәтин олмасы чох вачибдир. Һәтта өлкәнин милли сијасәтини мүдафиә ет-мәк габилијјәтинә малик олан формалашмыш стратекија-нын мөвчудлуғу белә әксәр һалларда дәвләт мүстәгиллији-нин горунмасы үчүн јетәрли дејил.

Мәһз милли тәһлүкәсизлик бахымындан тактики ке-дишләри илә бу стратекијаны һәјата кечирә билән рәһбәр лазымдыр. Елә бир шәхсијјәт, елә бир рәһбәр ки, дүнја сијасәтинин ојун гајдаларыны, мүасир чәмијјәтин хүсусиј-јәтләрини, үстәлик супердәвләтләрин марагларынын тог-гушдуғу бир мәмләкәтдә вәзијјәти көтүр-гој етсин вә дәв-ләт тә’сисатларыны бејнәлхалг ичтимаи системә ујғунлаш-дыра билсин. Белә бир үмуммилли рәһбәр мәһз Һејдәр Әлијевдир.

Игтисадијјатын стратежи мәгсәдләри јени глобал тенденсијаларла мүәјјәнләшдирилир ки, бунун да әсасында капиталын вә малијјәнин тәмәркүзләшдирилмәси, мәһсулларын кејфијјәтинин јүксәлдилмәси саһәсиндә рәгабәт, јүксәк кејфијјәтли вә еколожи бахымдан тәмиз технолокијанын јарадылмасы, бир сөзлә, совет империјасынын вә социалист дүшәркәсинин харабалыглары үзәриндә гурулан кәнч, мүстәгил дәвләтин үзләшдији мүвәггәти чәтинликләр, хүсуси мүлкијјәтин инкишаф мәсәләләри дајаныр. Үстәлик бүтүн бунлар бирбаша сепаратизмин вә милләтчилијин дағыдычы нәтичәләринин арадан галдырылмасы илә, наркобизнесин вә гачагмалчылығын мејдан суладығы бир дәврә тәсадүф едирди. Һеч шүбһәсиз ки, өлкәнин милли тәһлүкәсизлијинин тә’минаты ики истигамәтдә керчәкләшдирилир:

- а) сијасәт саһәсиндә;
- б) һәрби вә игтисади тәһлүкәсизлик стратегијасы саһәсиндә.

Милли тәһлүкәсизлијин фәлсәфи, сијаси, әмәли вә өзүнәмәхсус стратегијасы ишләниб һазырланаркән һәр бир өлкә вә онун көмрүк структурлары һөкмән һәмин өлкәнин бејнәлхалг аләмдә тутдуғу јери, потенциал имканлары, чоғрафи бахымдан јерләшдији әразини вә с. нәзәрә алмалыдыр. Дүнјанын супердәвләтләринин тәчрүбәсиндә һәрби тәһлүкәсизлик әввәлки кими апарычы рол ојнајыр. Лакин јеничә мүстәгиллик газанан дәвләтләрдә, о чүмләдән Азәрбајчанда, игтисади тәһлүкәсизлијин тә’мин олунмасы хүсуси әһәмијјәтә маликдир. Мәһз бу вәзијјәт сијасәтдә апарычы амилә чеврилир.

Тәбии ки, сөһбәг тәкчә мұһарибә шәраитиндә олан Азәрбајчан Республикасынын индики вәзијјәтиндән кетмир. Бүтүн бунлар мұвәггәтидир. Лакин һәр бир өлкәнин мұәјјән һәрби гүдрәгә малик олмасы да лабүддүр.

Чүнки көзләнилмәз һадисәләр фөвгәл'адә гәрарлар гәбул етмәји тәләб едир вә онларын һәллинә үмуми тәһлүкәсизлик стратекијасындан кәнарда бахмаг лазымдыр.

Бә'зи өлкәләрин, о чүмләдән Азәрбајчанын игтисади тәһлүкәсизлијинин биринчи дәрәчәли вәзифә олмасы барәдә фикир јүрүдәркән бир мәсәләни һөкмән нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бүтөвлүкдә кичик дөвләтләрин һәрби тәһлүкәсизлијинин тә'минаты тәкчә онларын өзүндән асылы дејил. Ираг-Күвәјт мұһарибәсинин тәчрүбәси көстәрир ки, кичик дөвләтләр бејнәлхалг ичтимаијјәтин көмәји олмадан ири дөвләтләрин тәчавүзүнә таб кәтирә билмир. Мәһз бу сәбәбдән һәмин кичик дөвләтләр күчлү вә нүфузлу бејнәлхалг тәшкилатлара дахил олур, јахын вә узаг өлкәләрлә һәрби әмәкдашлыг барәдә мұгавиләләр бағлајырлар. Үст-үстә көтүрүләндә бүтүн бу әлверишли амилләр өлкәнин һәрби тәһлүкәсизлијинә шәраит јарадыр. Индики дөврдә, харичи сијасәт стереотипләринин дәјишиклијә уғрадығы вә үстәлик дүнја дөвләтләринин илләр узуну бу гајдаја әмәл етдији вахтда һәрби гаршыдурмадан чох супердөвләтләрлә гаршылыгы әмәкдашлыг етмәјә даһа чох үстүнлүк верилир.

Һәр бир өлкәнин, о чүмләдән Азәрбајчанын, милли тәһлүкәсизлијинин әсас васитәләриндән бири глобал вә рекионал тәһлүкәсизлик системинин јарадылмасы илә бағлыдыр. Авропа вә МДБ тәһлүкәсизлик структурлары мәсәләјә мәһз бу мөвгедән јанашмалыдырлар. Һеч шүбһәсиз

ки, онларын фэалијјэтинин сэмэрэлилији вэ бүтүн мараглы дөвлэтлэрин мэнафеји бахымындан гаршыја чыхан мөсэлэлэрин һәлли јоллары башга проблемин мөвзусудур.

Сијасәт вэ игтисади тәһлүкәсизлик стратекијасы универсал әсас үзәриндә гурулур, лакин ејни заманда һәмин өлкә бејнәлхалг аләмдә тутдуғу јери, игтисади интеграсија системиндә ојнадығы ролу, өзүнүн кеосијасы вәзијјэтини, еһтијат вэ имканларыны һөкмән нәзәрә алмалыдыр.

Әкәр дүнјанын супердөвләтләри үчүн һәрби тәһлүкәсизлик биринчи дәрәчәли әһәмијјәт кәсб едирсә, Азәрбајчан кими кичик дөвләтләр үчүн илк нөвбәдә игтисади тәһлүкәсизлијин тә’мин олунмасы әсас вәзифәдир.

Мүасир дөврдә бир суал хүсуси актуаллыг кәсб едир: планетин еһтијатларындан сэмэрәли шәкилдә нечә истифадә етмәли? Жөрүнүр, чағдаш бејнәлхалг һүгугун инкишафы мәһз бу мөсәләнин һәллиндән чох асылыдыр. Онун һәлли о гәдәр дә асан дејил, чүнки бурада ики принцип — дөвләт мүстәгиллији вэ үмумбәшәри варислик принципләри гаршы-гаршыја кәлир.

Дәниз һүгугунун мүәјјәнләшдирилмәси, о чүмләдән Хәзәр дәнизинин статусу барәдә мүбаһисәләр көстәрир ки, үмумбәшәри варислик вә мөс’улијјәт идејаларыны һәјата кечирмәк нечә дә чәтиндир! Белә бир мисалы нәзәрдән кечирәк: дүнја океанынын үчдә бири отуз беш дөвләтин, әкәр белә демәк мүмкүнсә, игтисади зонасына дахилдир. Дәниз Һүгугу вэ Игтисади Ганунверичилиик Конвенсијасы һәмин зонаны 200 милә гәдәр женишләндириб. Беләликлә, үмумбәшәри варислик принципинә јер үзүнүн бөјүк бир саһәсиндә әмәл олунмур. Бундан башга, һәмин үмумбәшәри варислик принципи маһијјәт е’тибары илә ајры-ај-

ры дөвләтләрә, илк нөвбәдә һәрби вә игтисади чәһәтдән күчлү олан өлкәләрә варланмаг имканы јарадыр.

Белә бир зиддијјәт 12 декабр 1974-чү илдә БМТ Баш Мәчлиси тәрәфиндән гәбул едилмиш Дөвләтләрин Игтисади Һүгуглары вә Вәзифәләри Хартијасында да нәзәрә чарпыр. Һәммин сәнәддә бүтүн тәфсилаты илә көстәрилир ки, е'тибарлылыг әсасән инкишаф етмиш өлкәләр үчүн мәгсәдәүјғундур, чүнки бу онларын бејнәлхалг аләмдә нүфузунун вә һүгугларынын артмасына көмәк едир.

Беләликлә, биз бир-бири илә дабан-дабана зидд олан ики тәләб гаршысында галмышыг. Биринчиси, бүтүн дөвләтләр өз тәбии еһтијатларынын там саһибидир. Бә'зи һүгугшүнаслар буну һәддини ашан тәләб кими гијмәтләндирир, диқәрләри «мүстәгилликдән баш кичәлләнмәси» һесаб едирләр.

Онлар «коллектив игтисади тәһлүкәсизлик» вә үмумбәшәри варислик идејасыны әсас көтүрүрләр. Лакин бир чохларынын фикринчә, һәммин идејалар дөвләтләрин мүстәгиллик һүгугуна гаршы јөнәлдилән тәләб кими ортаја атылмышдыр. Одур ки, инкишаф етмәкдә олан бә'зи өлкәләр бу тәләбә олдугча еһтијатла јанашырлар.

Инкишаф етмәкдә олан өлкәләрә — онлара мәхсус тәбии еһтијатлара (һалбуки буна бүтүн дүнјанын еһтијачы вар) көрә һүгуги мәс'улијјәт дашыдыглары барәдә фикир ашыламагдан өнчә е'тираф етмәк лазымдыр ки, һәммин еһтијатлар үзәриндә мәһз онларын нәзарәт етмәси гануни тәләбдир. Ајдындыр ки, ејни заманда һәм әдаләтә, һәм дә рационализмә әсасланан Үмумдүнја Һәмрә'јлик Тәшкилаты инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин игтисади мүстәгиллијини вә суверенлијини, һабелә бүтүн өлкәләрин фәрди

вә коллектив өһдәликләри јеринә јетирмәјә һазыр олдуғу-ну еһтива едир. Бунлар бејнәлхалг мигјасда үмуми марагларын хејири наминә гәбул олунмалыдыр.

Бүтүн дүнјанын һәјат фәалијјәтинин асылы олдуғу мадди сәрвәтләрин бирләшмиш консепсијада һәмин еһтијатлар үзәриндә үмуми нәзарәтин олмасында, һабелә онларын саһибби олан дәвләтләрин тәбии сәрвәтләрдән нечә истифадә етмәси барәдә бејнәлхалг ичтимаијјәт гаршысында һесабат вермәсиндә гејри-ади һеч нә јохдур. Амма бу мәсәләјә һөкмән дар милли мараглара сөјкәнән бүтүн егоист тәфәккүр тәрзини силиб атдыгдан сонра Јер күрәсинин еһтијатларыны вә сәрвәтләрини һәмрә'јлијә әсасланага бирләшдирмәк контекстиндә нәзәрдән кечирмәк лазымдыр. Белә бир рә'ј јаранмамалыдыр ки, үмуми варислик вә игтисади тәһлүкәсизлик консепсијасы илә бағлы өһдәликләрин јүкүнү дашымаг мәнз инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин бојнуна дүшәчәк. Башга сөзлә десәк, тутаг ки, биз әкәр бүтүн планетин оксиген мәнбәји кими Амазонка һөвзәсиндәки чәнкәлликләрин горунуб сахланмасыны бир өһдәлик кими Бразилијанын бојнуна гојуругса, инкишаф етмиш өлкәләри ифрат дәрәчәдә аерозол, дахилијанма мүһәррикләриндән вә с. истифадә етмәк јолу илә атмосферин озон гатыны дағытмагдан чәкиндирмәлијик.

Белә нәтичә чыхармаг мүмкүндүр ки, һөкмән дәвләтләрин һүгүг вә вәзифәләринин әдаләтли бөлкүсүнә наил олмаг лазымдыр. Әкәр нефти үмуми мирасын бир һиссәси һесаб едириксә, ону һарада тапылмасындан асылы олмајараг бәшәријјәтин үмуми сәрвәти кими дәјәрләндирмәлијик. Јә'ни Америка, Британија, Норвеч нефти дә Хәзәрин

вә Фарс көрфәзинин нефти кими һамынын үмуми сәрвәти һесаһ олунмалыдыр.

Дүнја ичтимаийјәти һәлә үмуми варислик вә бәшәрийјәтин тәһлүкәсизлик консепсийасыны бәрабәрһүгүгү шәкилдә һәјата кечирә биләчәк стандартларын вә тә'сисатларын ишләниб һазырланмасыны, һабелә игтисади тәһлүкәсизлијин вә онун тәркиб һиссәси кими еколожи тәһлүкәсизлијин тә'мин олунмасы үсулларыны керчәкләшдирмәлидир. Тәбии ки, нефт һасилаты тәбии вә технокен характерли мүәјјән рискләрлә мүшаһидә олунур. Нефт сымасы вә дәнизин дијәр формада чиркләндирилмәси тәһлүкәси артыг чоһдан бәри дәниз мүһитинин горунмасы вә зифәсинин бејнәлхалг һүгүгун әсас принципләриндән бири кими танынмасыны тәләб едир.

Коллектив игтисади тәһлүкәсизлик идејасы ејни дәрәчәдә бүтүн дөвләтләрә вә бүтүн еһтијатлара тәтбиг едилмәлидир. Бу консепсийанын имканлары јалныз о заман керчәклијә чеврилә биләр ки, онун универсал вә һәр шеји әһатә едән характери һамы тәрәфиндән е'тираф олунсун. Бу шәртләр јеринә јетирилдикдән сонра чидди вә әһәмијјәтли импулслар нифаг, е'тимадсызлыг дүнјасындан һармоник вә кениш тәрәфдашлыг дүнјасына кечмәк имканы јарадачаг.

Надир енержи еһтијатларына малик олан Азәрбајчан мәһз интеграсийанын бу чүр формасына чан атыр. Доғрудур, Азәрбајчан бу күн Ермәнистанын тәчавүзкар сијасәти нәтичәсиндә мүһарибәнин төрәтдији дәһшәтләри јашамаға мәчбурдур. Һамыја мә'лумдур ки, Азәрбајчанын әразисинин 20 фаизи зәбт олунуб, бир милјондан чоһ гачгын чадыр шәһәрчикләриндә ағыр шәраитдә јашајыр. Амма

бунлар мүвэггәти чәтинликләрдир вә инвестисија процес-
ләринин инкишафына мане олмур. Дүнја базары артыг
чохдан кәнч мүстәгил дәвләтин игтисади потенциалына
бәләддир. 1994-чү илин сентјабрында Бакыда «Әсрин мү-
гавиләси» имзаландыгдан сонра дүнјанын бир чох нәһәнк
нефт ширкәтләри Хәзәр дәнизиндә ишә киришдиләр. Ба-
кы-Тбилиси-Чейһан бору кәмәринин тикинтиси мәсәләси
гәти шәкилдә һәлл едилиб.

Гәрб вә Шәрг өлкәләринин дүнјанын карбоһидроген
һтијатларынын јени «нәслинә» — Хәзәр нефтинә бөјүк
марағы илк нөвбәдә онунла изаһ олунур ки, һәмин һти-
јатларын һәчми вә нәглетмә imkanлары дүнја базарында
рәгабәти көклү сурәтдә дәјишә биләр. Мүтәхәссисләрин
фикринчә, нефтин гијмәтинин дәјишмәсинә бахмајараг,
Хәзәр нефтинин јахшы перспективләри вар. Онларын һе-
сабламаларына көрә Хәзәр нефтинин һасилатына вә е'ма-
лына чәсарәтлә сәрмајә гојмаг мүмкүндүр. Азәрбајчанын,
Газахыстанын вә Мәркәзи Асијанын нефтинин дүнја база-
рына һансы маршрутларла нәгли мәсәләсинә кәлинчә, бу,
артыг риторик суалдыр.

Азәрбајчан Президенти Ёјдәр Әлијевин сөзләријлә де-
сәк, нефт кәмәри нә гәдәр чох олса, о гәдәр јахшыдыр.
Нефти нәглетмә вариантларынын һәр биринин керчәк-
ләшмә imkanы вар.

Әлбәттә, рекионда сијаси вәзијјәт мүрәккәб олараг гал-
магдадыр. Гафгаздакы вә Балканлардакы етник мұнагишә-
ләр мүасир игтисадијјатын бүтүн консептуал гуручулуғ
планларыны алт-үст етмишдир. Игтисади, сијаси мәгсәдлә-
рин, һабелә онлара јахын олан бејнәлхалғ һүгүг, еколоки-
ја, сосиолокија вә с. кими саһәләрин мәгсәдләринин

аһәнкдарлығы мәсәләси индики гәдәр һеч вахт актуал ол-
мајыб. Башга сөзлә десәк, һамы үчүн игтисади вә социал-
сијаси тә'минат верә биләчәк јени бејнәлхалг стандартла-
рын ишләниб һазырланмасы еһтијачы мејдана чыхыб.

Нефтин дүнја базарына нәгли мәсәләсинә тохундугда
гејд етмәк лазымдыр ки, маршрутун истигамәтинин сечил-
мәсиндә трансрегионал бору кәмәринин игтисади чәһәт-
дән мәгсәдә ујғун кәлмәси, е'тибарлығы вә тәһлүкәсиз-
лији әсас ме'јар һесаб олунур. Бу исә өз нөвбәсиндә нефт
кәмәри һансы дәвләтләрин әразисиндән кечирсә, онларын
арасында мүвафиг сазишләрин әлдә олунмасыны тәләб
едир. Әкәр бүтүн мараглы тәрәфләр нефт вә газ кәмәрлә-
ринин тәһлүкәсизлији вә е'тибарлығы принципләринә
әмәл етсә, Хәзәрин нефт вә газ һасилатына гојулан ин-
вестисијанын риск дәрәчәси минимума ендирилмиш олар.
Ејни заманда бору кәмәри сијаси шантаж вә игтисади тә-
зјиг аләтинә чеврилә билмәз. Истеһсалчыларла истеһлак-
чылар арасында гаршылыглы мәс'улијјәт әлдә олунмалы-
дыр. Чүнки енержи еһтијатлары бүтүн бәшәријјәтә мән-
сусдур вә одур ки, бүтүн өлкәләр онлардан сәмәрәли вә
ағыллы шәкилдә истифадә етмәјә ејни дәрәчәдә мараглы-
дырлар.

Игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин олунмасына кәлинчә,
о, бүтөвлүкдә өлкәнин өзүндән асылыдыр вә мүстәгил шә-
килдә формалашдырылыр. Она көрә дә бу мәсәләләри нә-
зәрдән кечирәндә, илк нөвбәдә, биз һеч дә ајрылыгда он-
ларын һамысынын үзәриндә јох, әсас мәсәләләрин үзәрин-
дә дајанмалыјыг.

Бу тәһлүкәсизлијин асылы олдуғу әсас амилләри мүәј-
јәнләшдирәк. Һәр шејдән әввәл, дәвләтин сијаси-игтисади

стратекијасы, онун игтисади чәһәтдән «ачыглыг» дәрәчәси, игтисади вә интеллектуал потенциалынын дәгиг һесабыны, онун реал кеосијасы вәзијјәтинин мүәјјәнләшмәси, малијјә-кредит сијасәтинин нормал сәвијјәси кими аспектләрә диггәт јетирмәк лазымдыр.

Көмрүк органлары хүсуси мүлкијјәт, харичи вә дахили инвестисија гојулушу, һабелә өзәлләшдирмә һаггында ганунларда игтисади тәһлүкәсизлик дәрәчәсини нәзәрә алмалы, милли сәрвәтләрин истифадә олунмасынын орта сәвијјәсини диггәтдә сахламалы, интеллектуал мүлкијјәти горујуб сахламалы вә артырмалы, мүасир чәмијјәтин еколожи вәзијјәтини билмәлидир. Бунунла јанашы, өлкә дахилиндә сијасы вәзијјәтин мүтәмади тәһлилини апармаг, даһа әһәмијјәтли саһәләри мүәјјәнләшдирмәк үчүн мүмкүн олан риск вә мунагишәләрин азалдылмасы үчүн тәдбирләр көрмәк, елми технолокијанын, истехсалын, интеграсијанын вәзијјәтини гијмәтләндирмәк вачибдир.

Бу амилләр һеч дә сабит дејил вә заман кечдикчә мүәјјән дүзәлишләрә мә'руз галыр. Тәбии ки, бу, ганунаујғун һалдыр. Кечид дөврүнүн тәләбләрини нәзәрә алараг гејд едилмәлидир ки, мәһз бу вәзијјәт бүгүнкү Азәрбајҗан үчүн хүсуси мә'на кәсб едир.

Бизим өлкәнин көмрүк хидмәтинин фәалијјәти кечид дөврүндә өлкәнин игтисади тәһлүкәсизлијинин тә'мин олунмасына јөнәлдилиб. Чүнки бу тәһлүкәсизлик, әсасән, һәмин тәһлүкәни билаваситә јарадан амилләрин ашкарланмасындан, арадан галдырылмасындан чох асылыдыр. Кечид дөврү илк вахтлар өзүнүн јарадычы хүсусијјәтләриндән даһа чох дағыдычы маһијјәти илә сечилир. Бир тәрәфдән дәвләт дахилиндә группашмалар һалында милли

егоизм һаллары мүшаһидә едилир, дикәр тәрәфдән исә хари́чи сәрмајәнин вә кредитләрин күчлү тәзјиги олу́р. Үс-тәлик кечмиш гурулушда өзүнү бүрузә вермәјә имкан тапмајан милли-етник наразылыглар да баш галдырыр. Көһнә ганунлар ишләмир, јени ганунлар объектив сәһвләр учбатындан кечикир. Санки ганунсузлуг шәраити һөкм сүрүр. Беләликлә, инсана мәхсус олан ачкөзлүк, тамаһкарлыг, шөһрәтпәрәстлик кими хүсусијјәтләрин үзә чыхмасы үчүн әлверишли мүһит јараныр. Белә бир шәраитдә өлкәнин сәрвәтини горујуб сахламаға чалышан азлыг һәмин сәрвәтләри мәнимсәмәјә чалышан чохлугла бачара билмир. Бунун нәтичәсиндә нәинки истеһсал сәвијјәси дәһшәтли дәрәчәдә ашағы дүшүр, үстәлик бунлар азмыш кими өлкәнин вар-дөвләти талан едилир. Бу просесин узун мүддәт давам етмәсинин гаршысыны алмаг үчүн өлкә дахилиндә сабитлијин бәргәрар едилмәси тәләб олу́нур. Бу исә өз-өзлүјүндә јаранан просес дејил. Һөкүмәт сабитлик әлдә олу́нмасы үчүн көтүр-гој едилмиш сијаси програмы өн плана чәкир. Һәмин програмын әсасыны исә кери чәкилмәк истәмәјән социал групларын мүгавимәтинин һөкүмәт тәрәфиндән дәф олу́нмасы тәшкил едир. Јә’ни узунмүддәтли сабитлик лајиһәсини керчәкләшдирмәјә гадир олан сијаси режимин бүтөвлүкдә сијаси симасы јалныз күч һесабына идарәетмәни јох, ејни заманда нисбәтән хари́чи тә’сирләрә мә’руз галан ичра һакимијјәтинин зәиф асылылыгы илә мүәјјәнләшдирилир. Кечид дөврүнүн ағырлығыны вахты илә өз үзәриндә һисс етмиш бир чох дүнја өлкәләринин тәчрүбәси көстәрир ки, тоталитар, јарытоталитар вә демократик режимләрдә дә уғур газанмаг мүмкүндүр. Елә өлкәләр вар ки, мәсәлән, Чили, игтисади саһәдә ин-

кишафа јалныз һәрби режим гурулдугдан сонра наил олмушдур. Экспертләрин мүгајисәли тәһлили көстәрир ки, һеч бир нәтичә аксиом кими гәбул едилә билмәз. Сабитлијин демократик тәчрүбәсини үмумиләшдирәрәк белә нәтичә чыхармаг олар ки, бир гајда олараг сабитлик програмы сечкиләрдә уғур газанараг һакимијјәтә кәлән гүввәләрин күчү илә һәјата кечирилир. Мәһз бу вәзијјәт Азәрбајчанын көмрүк органларынын инкишаф консепсијасында һәлледици рол ојнајыр.

Үмумијјәтлә, бөһран анларында сабитлик програмынын уғурла һәјата кечирилмәси үчүн популист гүввәләрин, хусилә нүфузлу партијаларын вә һәмкарлар тәшкилатларынын нејтраллашдырылмасы әсас шәртдир. Мәһз һәмин тәшкилатларын нүфузлу лидерләринин, билаваситә иштиракы илә көрүләчәк тәдбирләрин һәјата кечирилмәсини идеал адландырмаг олар.

Мәсәлән, һәмкарлар тәшкилаты илә бағлы олан Перунун күчлү партија лидери Менен ән'әнәви олараг ислаһатларын әлејһинә гаршы чыханлары нејтраллашдыра билмишдир. Јахуд Боливија президенти Естенсфер фәһлә һәрәкаты дөврүндә газандығы сијаси капитал һесабына мәһз һәмкарлар тәшкилатынын өзүнә гаршы сәрт мөвгә тутта билмишдир.

Колумбијада исә игтисади јүксәлишин башга үсулундан истифадә олунмушдур. 1984-90-чы илләрдә Бетанкурун һакимијјәти дөврүндә күзәшtlәрә вә диалоглара үстүнлүк вериләрәк сабитлик әлдә олунмушдур. Мүхалифәти нејтраллашдырмаг үчүн о, бир тәрәфдән азтә'минатлы аиләләрә јардым көстәрир, диқәр тәрәфдән исә фәһлә һәрәкатынын лидерини әмәк назири тә'јин едир. Беләликлә, һө-

кумәт өлкәдә сәрт игтисади програм јеритмәк үчүн һәм-карлар тәшкилатынын разылығыны әлдә етмиш олду.

Сијаси сабитлијин мүвәффәғијјәти ислаһатчынын тәрәфдашлары илә коалисијәја кирмәк бачарығындан чох асылыдыр. Бу, команда үзвләринин дүзкүн сечилмәсини вә һәјата кечирилән тәдбирләрин ардычыл олмасыны тәләб едир. Бир сыра өлкәләрин, о чүмләдән, Латын Америкасынын тәчрүбәси көстәрир ки, ислаһатлары вә ја ағыр тәдбирләри һәјата кечирәркән чалышмаг лазымдыр ки, онлар ејни вахтда бир нечә сосиал групун мәнәфејинә зидд кетмәсин. Хүсусилә һәрбчиләрин вурдуғу зијаны компенсасија етмәк үчүн тәдбирләр көрмәк лазымдыр. Чүнки онларын һәрәкәтләри даһа тәһлүкәли һесаб олунур. Бу мәгсәдлә ардычыл олараг әмәкһаггыны галдырмаг, инфра-структурларын вә ја јашајыш биналарынын тикинтисинә мәгсәдли инвестисијалар гојмаг, күзәштли верки сијасәти вә с. һәјата кечирмәк мүмкүндүр. Үстәлик чалышмаг лазымдыр ки, имкан дахилиндә бу чүр күзәшtlәр әһалинин диқәр тәбәгәләриндән мәхфи сахланьылсын.

Чидди ислаһатлар һәјата кечирәркән, нечә дејәрләр, та-разлашдырма принципинә риәјәт етмәк дә мүәјјән әһәмиј-јәт кәсб едә биләр. Мәсәлән, Аркентинада ислаһатларын кедишиндә әһалинин азтә'минатлы группларынын еһтијачы варлы тәбәгәдән тутулан веркиләрин артырылмасы һеса-бына өдәнилирди. Экспертләрин фикринчә, әһалинин ка-сыб тәбәгәсинин тә'минатына јөнәлдилән мәгсәдли капи-тал һәмин адамларын ислаһатлара гаршы мүгавимәтини зәифләдә биләр. Амма мәсәлә бурасындадыр ки, өлкәдә сабитлијин горунуб сахланьылмасына гаршы әһалинин ән касыб тәбәгәсинин нүмајәндәләри јох, касыблыг һәддин-

дән бир гэдәр јахшы јашајанлар чыхырлар. Бу, ири шә-
һәрләрдә өзүнү даһа чох бүрузә верир. Одур ки, өдәниш-
ләри һиссә-һиссә һәјата кечирәркән елә сијасәт ишләниб
һазырланыр ки, о, мүәјјән мә'нада әһалинин бу тәбәгәси-
ни дә әһатә етсин.

Нәһајәт, ән вачиб бир амили дә нәзәрә алмаг лазымдыр.
Демократија шәраитиндә әһали тәрәфиндән популјар иг-
тисади ислаһатларын гәбул едилмәси мүәјјән мә'нада чә-
мијјәтдә һөкм сүрән проблемә мүнәсибәтдән вә инфлјаси-
јаја гаршы мүбаризә үсулларындан асылыдыр. Сабитлијин
горунмасы үчүн чидди өлчүләр јалныз мөвчуд игтисади вә-
зијјәт әһалинин әксәријјәти үчүн дөзүлмәз һала чатдығы
шәраитдә һәјата кечирилә биләр.

Сабитлик сијасәти она сәтһи јанашмаға имкан вермир,
әксинә, конкрет сосиал-игтисади вә сијаси вәзијјәти нәзә-
рә алмагла бүтүн мүмкүн васитәләрдән истифадә етмәји
тәләб едир.

Көстәрилән үсуллардан һансынын тәтбиг едилмәсиндән
асылы олмајараг өлкәдә сабитлик бәргәрар олдугдан сон-
ра дөвләт гәти вә дәгиг шәкилдә игтисади сијасәтини мү-
әјјәнләшдирир вә һәјата кечирир. Мүасир дөвр өлкәдә
ачыг игтисади сијасәт јеритмәјин зәрурилијини диктә
едир. Дүнја тәчрүбәси көстәрир ки, гапалы игтисади сија-
сәт өлкәни ифлич вәзијјәтинә салыр, дөвләти мөһвә сү-
рүкләјир. Амма ачыг игтисади сијасәт нәзарәтдән кәнарда
гала билмәз. Әсас мәсәлә ачыг сијасәт јеритмәјин оптимал
вариантыны тапмагдан ибарәтдир.

Ачыг игтисади сијасәт истәнилән өлкәни тәчрид олу-
магдан горумаг вә онун дүнја тәсәррүфатына ујғунлашма-
сыны тә'мин етмәк үчүн әсас шәртләрдән биридир. Бунун-

ла јанашы, ачыг сијасәт јеритмәнин һәдди һәммин өлкәнин марагларына ујғун олага мүәјјәнләшдирилир вә илк нөв-бәдә стратеги саһәләрин дәгигләшдирилмәси илә мүшаһидә олунур.

Ачыг сијасәт јүрүдән өлкә, һеч шүбһәсиз ки, дүнја игтисадијјатына интеграсија етмәк, һабелә өз игтисадијјатына вә инфраструктурунун мүхтәлиф саһәләринә харичи капитал чәлб етмәк арзусунда олдуғуну нүмајиш етдирир. Әкәр өлкә ағыр игтисади вәзијјәтдәдирсә вә ја бөһран кечирирсә, әксәр һалларда игтисадијјата харичи капитал чәлб едәркән әсәбилик, тәләскәнлик, сәриштәсизлик мүшаһидә олунур.

Азәрбајчанда Халг Чәбһәсинин һакимијјәти дөврүндә әсаслы тәһлил апармадан игтисади ганунлар гәбул едилир вә әксәр һалларда онларын һансы тәһлүкәли нәтичәләр верә биләчәји нәзәрдән јајынырды. Бу чүр тәләскәнлик хүсусилә инвестисијалар, дөвләт мүлкијјәтинин өзәлләшдирилмәси, харичи кредитләр, веркиләр, көмрүк хидмәтинин инкишафында ганунверичиликләр актларынын гәбул едилмәси просеси хүсусилә ләнкидир, ачыначаглы нәтичәләрә кәтириб чыхарыр. Одур ки, чатышмазлыглары минимум сәвијјәјә ендирмәк үчүн һәммин ганунлара дәјишликләр едилмәси вачибдир.

Кредит мәсәләләриндә «орта сәвијјә» принципинә әмәл олунмасы әсас вәзифәләрдән бири сајылыр. Чүнки бу принципин позулмасы истәр-истәмәз өлкәни харичи капиталдан асылы вәзијјәтә салыр. Ән јени тарихдән мә'лумдур ки, әсасән, Америка һөкүмәтинин капиталына архаланан Дүнја Банкынын, Бејнәлхалг Валјута Фондунун ајырдығы кредитләр кәнардан һәр һансы бир өлкәјә узун

мүддәт диктә етмәк үчүн күчлү бир васитәдир. «Орта сәвијјә» принципинә әмәл олунамасы, һәтта игтисади бөһран кечирән өлкәләрин дирчәлмәси үчүн дә әсас шәртдир.

Харичи сәрмајә гојулушуна кәлинчә, Азәрбајчан кими кичик дәвләтләр үчүн өлкәјә аз сәрмајә гојмаг јолу илә кетмәк, биркә фирма вә мүәссисәләр јаратмаг, бирбаша сәрмајә гојулушуну харичи лисензија алмаг тәчрүбәси илә әвәз етмәк, јени технолокијаны сәмәрәлиләшдирмәк, һабелә милли технолокија јаратмаг јолу илә кетмәк мәгсәдәүјгундур. Тәбии ки, өлкәдә вәзијјәт мүрәккәб олдугча харичи инвесторларын өз шәртләрини диктә етмәк, өлкәни хаммал базасына чевирмәк тәһлүкәси дә артыр.

Харичи сәрмајәнин һансы саһәләрә гојулмасыны вә онлардан мәһз һансынын өлкәнин кәләчәк инкишаф истигамәтиндә приоритет рол ојнадығыны дәгиг мүәјјәнләшдирмәк үчүн дүнја тәчрүбәсиндә харичи инвестисијаны чәлб етмәјин бир чох үсуллары мөвчуддур. Бир сыра өлкәләрин тәчрүбәси кәстәрир ки, истехсалын стратежи саһәләринин инкишафына харичи капитал чәлб едәркән хүсусилә еһтијатлы олмаг лазымдыр. Бу мә'нада дахили еһтијатлар ахтарыб тапмаг, милли фирмалар вә истехсал саһәләри јаратмаг мәгсәдәүјгундур.

90-чы илләрин икинчи јарысында һәјата кечирилән өзәлләшдирмә програмыны тәдгиг едәрәк республиканын көмрүк органлары онун икили хүсусијјәтә малик олмасы нәтичәсинә кәлдиләр. О, бир тәрәфдән өлкәнин игтисади тәһлүкәсизлијини күчләндирир, диқәр тәрәфдән исә онун тә'мин олунамасына мәнфи тә'сир кәстәрир. Чүнки шәхси мүлкијјәт саһиби башгаларындан даһа чох өз мүлкијјәти-

нин горунуб сахланмасынын гажысына галыр, бу мэгсэдлэ бүтүн imkanлара әл атыр, мүхтәлиф јоллар арајыр.

Дикәр тәрәфдән бејнәлхалг тәчрүбә көстәрир ки, игтисади чәтинликләр мәнкәнәсиндә сыхылан вә јохсуллуғ һәддини ашан шәхсләрин әксәријјәти өз торпағыны, мүлкијјәтини вә мүлк пајыны дәјәр-дәјмәзинә сатмаг тәһлүкәси гаршысында гала биләр.

Дөвләт Көмрүк Комитәси (ДКК) өз фәалијјәтини планлашдыраркән белә бир факты нәзәрә чарпдырды ки, вәтәндашларын әксәр һиссәси бу торпағы, мүлкијјәти вә мүлк пајыны сатын алмаг imkanында дејил. Одур ки, бу сәрвәтләрин јад әлләрә кечмәси imkanы керчәкләшир вә бу да өз нөвбәсиндә кенишмигјаслы тәһлүкәнин јаранмасына кәтириб чыхардыр.

Игтисади тәһлүкәсизлик бахымындан ири дөвләт әһәмийјәтли мүәссисәләрин акционер чәмијјәтә чеврилмәси просесиндә мә'лум олдуғу кими һәммин аксијаларын харичи вәтәндашлара мәхсус олмасы мәсәләсиндә мүәјјән гаданын гојулмасы хүсуси әһәмийјәт кәсб едир. Үмумийјәтлә, белә бир фикир мөвчуддур ки, һәммин аксија пакетләринин 40-45 фаизиндән чохуна харичи вәтәндашларын саһиб олмасы мэгсәдәујғун дејил. Әкс һалда, онлар һеч дә һәмишә өлкәнин марагларына ујғун кәлмәјән шәртләри диктә етмәјә imkan газана биләрләр.

Одур ки, хүсуси мүлкијјәтин, илк нөвбәдә, истеһсалјөнлү хүсуси мүәссисәләрин јарадылмасынын инкишафына дөвләт гажысынын артырылмасы игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин едилмәсинә лајигли төһфәдир.

Дөвләт органларынын, о чүмләдән көмрүк органларынын гаршысында рәгабәт апармаға гадир олан мәһсул ис-

теһсал едәрәк ону дүнја базарына чыхармағы бачаран хүсуси мүәссисәләрә гајғы көстәрмәк башлыча вәзифә кими гојулмушдур. Тәчрүбә көстәрир ки, бу мәгсәдә наил олмаг үчүн мүхтәлиф үсуллар (јардым, ссуда, веркиләрдән азадедилмә вә ја веркиләрин азалдылмасы, јени технолокијанын алынмасына вә кәтирилмәсинә јардым вә с.) мөвчуддур. Үстәлик, истеһсалчыларын мәһсулларынын ихрач етмәсинә дә мүәјјән күзәштли имканлар јаратмаг лазым кәлир.

Кәнд тәсәррүфаты саһәсиндә һансы тәсәррүфат формасынын үстүнлүк тәшкил етмәсиндән асылы олмајараг дәвләт әрзаг програмынын мөвчудлуғу вә онун һәјата кечирилмәси үчүн чидди нәзарәтин олмасы да өлкәнин игтисади тәһлүкәсизлијинин горунмасында хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Азәрбајчан Президенти дәвләт структурларынын фәалијјәтини мүмкүн гәдәр харичи әрзаг идхалындан аз асылы олмаға јөнәлдир. Инкишаф етмиш өлкәләрдә, о чүмләдән АБШ-да саһибкарларын тохум, күбрә вә имкан дахилиндә технолокија илә тә’мин олунмасы, адәтән, кәнд тәсәррүфаты назирликләринин сәләһијјәтләринә верилир.

Өлкәнин игтисади тәһлүкәсизлијинин, һабелә бүтөвлүкдә милли тәһлүкәсизлијин тә’мин олунмасында елм вә тәһсилин мәгсәдјөнлү тәшкили илә јанашы, дәвләтин бејнәлхалг нормалара ујғун кәлән интеллектуал мүлкијјәт ганунларынын горунмасы да олдугча вачибдир.

Елми шәкилдә јүксәк мәһсулдарлыға малик әмәјин тәшкили, јени вә ән јени техниканын јарадылмасы вә тәтбиг едилмәси билаваситә бу амилләрдән асылыдыр. Интеллектуал мүлкијјәтин горунмасы бир тәрәфдән рәгабәтә давам кәтирә билән истеһсал саһәләринин, мәһсул истеһса-

лынын јарадылмасына јардым едир, дикәр тәрәфдән исә «бејин ахыны» кими тәһлүкәли бир просесин гаршысыны алып.

Игтисадијјатын интеграсијасынын вә игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин олунмасынын икили хүсусијјәт дашымасы бир-бирилә гаршылыгылы шәкилдә бағлы проблемдир. Интеграсија заманы истилик, енержетика, рабитә, нәглијјат кими саһәләр хүсуси диггәт тәләб едир.

Гејд олундуғу кими, кечид дөврүндә милли, о чүмләдән игтисади тәһлүкәсизлик үчүн риск јарадан амилләрдән бири бу просесин групплар тәрәфиндән милли егоизмлә мүшаһидә олунмасы илә бағлыдыр. Кечид дөврүнүн чәтинликләриндән вә һәрч-мәрчлијиндән, мүкәммәл ганунларын јохлуғундан истифадә едән мүәјјән тәбәгәләр вә групплар өз егоист вә тамаһкар мәгсәдләринә чатмаг истәјирләр. Нәтичәдә һәм сијаси, һәм дә игтисади сабитлик позулур, хаос јараныр, өлкәнин сәрвәтләри талан едилир. Бә'зән бу, сосиал групплар арасында чидди гаршыдурмаја вә мұнагишәләрин јаранмасына кәтириб чыхарыр. Әкәр бу вәзијјәт узун мүддәт давам едирсә, өлкә нәинки игтисади тәһлүкәсизлијини итирир, һәтта әксәр һалларда сијаси чәһәтдән асылы вәзијјәтә дүшүр, харичи борчлар дурмадан артыр вә беләликлә, һеч заман малијјә бөһранындан јаха гуртара билмир.

Бүтүн бунлар өлкәнин игтисадијјатынын тәһлүкәсизлијинин тә'мин олунмасы, онун вәтәндашларынын сијаси, игтисади, һүгуги мәдәнијјәт сәвијјәсинин, һабелә көмрүк органларынын фәалијјәтинин кејфијјәт сәвијјәсинин ва-чиб рол ојнадығыны тәсдигләмәјә әсас верир.

Башга бир амилә дә диггәт јетирмәк лазымдыр. Кечид дөврүнүн мәһрумијјәтләринә дүчар олан адамлар чох заман еколокијанын вә тәбии еһтијатларын мүдафиәсинә истеһза илә јанашырлар. Көһнә гурулушун дағылмасы, хаосун мејдан суламасы вә ганунлардакы бошлуг нәтичәсиндә истеһсал кетдикчә ашағы дүшүр. Сөһбәт ондан кедир ки, нәинки јүксәк технолокијаја малик истеһсал саһәләри јарадылып, һәтта көһнә сәнаје мүәссисәләри дә нормал фәалијјәт көстәрә билмир. Чүнки бир гајда олага јүксәк кәлир кәтирән саһәләрин интенсив инкишафына үстүнлүк верилир, тәбии еһтијатларын — һаванын, сујун, мешәләрин мүһафизәси исә арха плана чәкилир. Өлкәнин кәләчәји нә күндә бир тикә чөрәк пулу газананлары, нә дә ки, һәрч-мәрчликдән истифадә едәрәк газ вуруб газан долдуранлары марагландырыр.

Белә бир шәраитдә еколокијаја көрә чәримәләр вә јадикәр һүгуги нормалар истәнилән нәтичәни вермир. Бу мәсәләнин һәллинә өлкәнин стратежи игтисади сијасәти чәрчивәсиндә комплекс шәклиндә јанашмаг лазымдыр.

Экспертләрин јекдил фикринә көрә, игтисади чәһәтдән керидә галан өлкә һәмишә јохсуллуг шәраитиндә јашајыр, бәшәр сивилизасијасындан кәнарда галыр, онун дағыдылмыш еколокијасы исә үмумбәшәри дәјәрләр системиндә јер тута билмир.

Америка алими Фред Ли Смит әдаләтли олага гејд едир ки, бүтөвлүкдә еколокијанын игтисади системә интеграсија едә биләчәк ваһид модели һәлә јарадылмајыбдыр.

Еколокија мәсәләләри бир тәрәфдән бејнәлхалг проблемдир, диқәр тәрәфдән исә һәр бир өлкәнин игтисадиј-

жатынын инкишафы програмыдыр. Жәләчәк нәсилләр үчүн о, «олум, ја өлүм» суалыны һәлл етмәјә бәрабәрдир.

Кечид дөврүнү мұвәффәгијјәтлә архада гојмаға, игтисади тәһлүкәсизлији тә'мин етмәјә, кәләчәк нәсилләр үчүн азад һәјат шәраити јаратмаға чалышан һәр бир өлкә ән әввәл өз тәбии еһтијатларынын һәртәрәфли характеристикасыны әһатә едән дәгиг информасијаја малик олмағы гаршыја мәгсәд гојур. Белә бир информасијаја малик олмадан өзәлләшдирмә програмынын, инвестисија гојулушунун, иримигјаслы әлагәләрин өлкәнин мараглары бахымындан көзләнилән нәтичәләр вермәсинә әмин олмаг мүмкүн дејилдир.

Әкәр проблемин һәллинә өлкәнин үмуми игтисади тәһлүкәсизлик стратекијасы системи чәрчивәсиндә бахылмырса, онда техниканын вә технолокијанын инкишафы үчүн мәс'ул оланларла сосиал тәһлүкәсизлик үчүн мәс'ул оланлар арасында әбәди мұбаһисә башланыр. Биринчиләр өлкә үчүн јени технолокијанын игтисади вә еколожи тәһлүкәсизлијинин даһа вачиб олдуғуну сүбут етмәјә чалышыр вә јахуд әксинә. Нәтичәдә, онлардан һеч бири чәмијјәтә хејир вермир.

Ајдындыр ки, нә мұвәггәти инкишаф наминә «учуз» техники лајиһәләри, нә дә ки, тәбиәти вә тәбии еһтијатлары илаһиләшдирмәк лазым дејил. Чүнки бөјүк сәрвәтә малик көзәл, тәмиз тәбиәтин гојнунда ач јашамаг дүзкүн дејил, диқәр тәрәфдән исә тәбиәтин вердији боллугларла өјүнәрәк отурдуғун ағачын будағыны да кәсмәк ағылсызлыгдыр.

Базар игтисадијјатынын кечид дөврүнү јашајан өлкәләрдә бир гајда олага һәр ики тенденсијанын тәрәфдарлары

вар вә бә'зән икинчиләр үстүнлүк газанырлар. Тәбии ки, «хүсуси мүлкијјәт», «бизнесмен» кими сөзләрин узун илләр боју тәһгирамиз сөз кими гәләмә верилдији бир мәкәндә бирдән-бирә дәјәрләрин јенидән гијмәтләндирилмәси баш верди, шәхси мараглар ичтимаи мараглары үстәләди. Дикәр тәрәфдән јени саһибкарлар өз шәхси марагларыны ичтимаи марагларла ја узлашдыра билмир, ја да ки, буна чәһд етмирләр. Мәһз бу амил тәһлүкәсизлик амилинә чидди диггәт јетирилмәсини тәләб едир.

Бу чүр тәсәррүфатчылыг системиндә, һәлә шәхси секторун лазыми сәвијјәдә формалашмадығы бир вахтда мүәјјән саһәләр үзәриндә дәвләт нәзарәтинин сахланмасы тәбиидир. Торпағын, мешәләрин, су һөвзәләринин, нефтин вә с. бир һиссәси бу чүр дәвләт нәзарәти алтында олан объектләрдән сајылыр. Тәсадүфи дејилдир ки, базар игтисадијјатына илһамверичи һесаб едилән АБШ-да торпағын үчдә бири дәвләт нәзарәти алтындадыр. Үстәлик, бүтүн тәбии объектләр һөкүмәтин мүлкијјәти сајылыр.

Тәбии еһтијатларын өлкәнин үмуми сәрвәти олдуғуну нәзәрә алараг онларын өзәлләшдирилмәсиндә игтисади тәһлүкәсизлик контекстиндә еколокија проблемләринин һәлли мәсәләләри диггәт мәркәзиндә дајанмалыдыр. Даһа дәгиг десәк, әтраф мүһитин мүһафизәси бу мәсәләјә јардычы шәкилдә јанашмағы тәләб едир. Индики дөврдә дүнјада бу мәсәләнин һәлли илә бағлы бир нечә тәклиф ирәли сүрүлүр. Мәсәлән, тәбии еһтијатларын мүһафизәсини шәхси бөлмә өз үзәринә көтүрүрсә, дәвләт һеч бир вәсаит хәрчләмир. Еколокија проблемини әрази сәвијјәсиндә һәлл етмәк لازمдыр. Бу исә о демәкдир ки, әһалинин мараглы груплары өз әразиләриндә ишләри гајдасына салма-

лыдырлар. Еколожи вә игтисади мәсәләләрин сечими һәр бир рајонун там сәрбәстлик, биркә тәсәррүфат фәалијјәти илә вурулан еколожи зијанын гаршылыгылы сурәтдә әләгәли олдуғуну баша дүшмәји тәләб едир. Вәтәндашлыг объектләринин сәнәдләрини мүәјјәнләшдирмәк, бунларын тохунулмазлығыны тә’мин етмәк үчүн техники васитәләрин ишләниб һазырланмасы вә тәтбиг олунмасы сағлам игтисади мүһитин јарадылмасына көмәк едә биләр.

Азәрбајчанда игтисади тәһлүкәсизлијин вә милли тәһлүкәсизлијин тә’мин олунмасы кечид дөврүндә чәтин шәраитдә јүрүдүлән дөвләт сијасәтиндән вә республиканын стратеги марағларындан асылыдыр. Нисбәтән јалныз о өлкә өзүнүн милли вә игтисади тәһлүкәсизлијини лајигинчә горуја биләр ки, онун дөвләтчилијинин башында, бөјүк Нәсирәддин Тусинин сөzlәри илә десәк, «өлкә хәстә оларкән, ону мүәличә етмәјә гадир олан лоғман дурсун». Тәәссүфләр олсун ки, 1987-93-чү илләрдә һакимијјәт башында лоғманлар јох, сәриштәсиз, дајаз дүшүнчәли адамлар олмушлар вә бу күнүн чәтинликләри, ағырлығлары, мәһрумијјәтләри мәһз онлары ајағына јазылмалыдыр.

Амма јадда сахламағ лазымдыр ки, Азәрбајчанын јашадығы индики дөвр тәкчә бизим республика үчүн мүстәсна характер дашымыр, кечмиш советләр өлкәсинин бүтүн республикаларында игтисадијјатын мүхтәлиф саһәләри дә дахил олмагла бүтөвлүкдә социалист системинин јенидән-гурулма просеси кедир. Чәтинликләр кеч-тез арадан галдырылачағ вә дүнја базарында һөкмән Азәрбајчанын игтисади вә енержи еһтијатларына еһтијач дујулачағ. Өлкәнин көмрүк органлары буна индидән һазырлашырлар.

Кечид дөврүнүн тәчрүбәсини нәзәрә алараг сабитлик сијасәти програмынын ишләниб һазырланмасы вә һәјата кечирилмәси мүһүм әһәмијјәт дашыјыр. Бу сијаси програмы керчәкләшдирмәдән, јә'ни өлкәдә сабитлик јаратмадан нә игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мин олунмасы, нә дә игтисади сијасәт програмынын сәмәрәли шәкилдә ишләниб һазырланмасы вә һәјата кечирилмәси мүмкүндүр. Буну мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын тәчрүбәси дә көстәрир.

Һеч шүбһәсиз ки, инди вә кәләчәкдә һәр бир өлкәнин игтисади инкишафы онун ачыг игтисади сијасәт јүрүтмәсиндән чох асылыдыр. Азәрбајчан мәһз белә бир игтисади сијасәт јүрүтдүјүнү бүтүн дүнјаја бәјан етмишдир. Республика Президенти Һејдәр Әлијев буну Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатында, дүнјанын апарычы дәвләтләринин сәләһијјәтли нүмајәндәләри илә кечирилән чохсајлы көрүшләрдә хүсусилә гејд етмишдир.

Амма гејд олундуғу кими, ачыг игтисади сијасәт јүрүтмәк һеч дә системсизлијин вә нәзарәтсизлијин анархијасы демәк дејилдир. Әксинә, о, өлкәнин мадди еһтијатларыны бүтөвлүкдә нәзәрә алан мүһүм ганунларын јарадылмасыны тәләб едир. Үстәлик, милли марагларын мөвгеји мүәјјәнләшдирилмәли, онлардан һансынын өлкә дахилиндә галмасы вә һансынын ихрач олунмасы ајдынлашдырылмалы, һабелә һансы шәртләрлә харичи саһибкарлара ичарәјә верилмәси мәсәләси дәгигләшдирилмәлидир.

Игтисади бөһран кечирән дәвләтин инкишафында беј-нәлхалг тәшкилатлардан харичи дәвләтләрдән алынған кредитләр вә харичи инвестисијалар нә гәдәр мүсбәт рол ојнаса да, харичи инвестисијалар алмаға алудә олмаг сон

нәтичәдә өлкәни даим асылы вәзијјәтдә сахламаға, бә'зән дә мүстәгиллијин итирилмәсинә кәтириб чыхарыр. Игтисади интеграсија истигамәтиндә вә өзәлләшдирмә програмынын керчәкләшдирилмәси просесиндә мүәјјән аддымлар атаркән һөкмән таразлыг сахланылмалыдыр. Онун кәләчәк нәтичәләри габагчадан прогнозлашдырылмалыдыр.

Игтисади планлашдырманын мүрәккәблији, үстәлик глобал характер дашымасы ондан ибарәтдир ки, һәммин ләјһәләрин мүәллифләри кечмишдә газанылмыш тәчрүбә вә биликләрә әсасланырлар. Одур ки, кечмиш ганунаујғунлуғларын вә структур кејфијјәтләринин јенилијә тәтбиги бә'зи көзләнилмәз сәһвләрлә мүшајиәт олунур. Узунмүддәтли стратежи планлар һәјата кечириләркән нәтичәдә керчәкликлә чидди ајрылығлар үзә чыхыр.

Керчәклијин әксинә олараг кәләчәјин зиддијјәтсиз олдуғуну прогнозлашдыран алимләрлә разылашмағ гејримүмкүндүр. Онлар белә һесаб едирләр ки, социал гаршыдурмалар, һабелә мүһарибәләр јох дәрәчәјә ендириләчәк, мадди тә'минатларын өдәнилмәси һесабына мүнасибәтләр аһәнқдар ахара дүшәчәк вә һәјат сәвијјәси јүксәләчәк. Ола билсин ки, бу вәзијјәт бәшәријјәтә өз тә'сирини көс-тәрсин, амма кәләчәјин мүнагишәсиз олачағыны тәсәввүр етмәк керчәклијә јох, сијаси вә ја идеоложи иллүзијалара әсасланан мүхтәлиф режимләрин стратеги сәһвләрини тәкрар етмәкдир.

Гаршыдурманын күчләнмәси, милләтләрарасы мүнасибәтләрин, игтисади, социал-сијаси бөһранларын кәскинләшмәси гаршыдан кәлән проблемләрин керчәклијә ујғун шәкилдә һәлл олунмасы зәрурәтини ортаја атыр.

Азәрбајчан халгы минилликләр әрзиндә өз ичиндә чох сәјда мүхтәлиф етник вә мә'нәви дәјәрләри чәмләшдирмиш, мәнимсәмиш, мүхтәлиф бахышлары вә тәсәввүрләри, һабелә демәк олар ки, бүтүн дүнја динләрини өз һәјат тәрзинә ујғунлашдырмышдыр. Нәтичәдә дүнјанын керчәклијинә һәртәрәфли мүнасибәти илә фәргләнән өзүнәмәхсус Азәрбајчан тәсәввүрү формалашмышдыр. Одур ки, кәләчәјин чағырышына сәс вермәк үчүн Азәрбајчан шәрәфли кечмишини, өзүнүн милли вә етник көкләрини хатырламалыдыр. Бир сөзлә, Азәрбајчан мә'нәвијјатынын мәғзиндә ирсән әтраф дүнја илә гаршылыгы алағәјә кирмәјин мүхтәлиф вариантлары мөвчуддур вә халгын узунмүддәтли стратекијасыны ишләјиб һазырлајаркән бу тәфәккүр тәрзинин зәнкинлијиндән, азәрбајчанлыларын дүнјанын мүхтәлифлијинә өзүнәмәхсус шәкилдә реаксија вермәк габилијјәтиндән һөкмән истифадә олунмалыдыр. Ријаз шәкилдә буну сонсуз тәнлик кими тәсәввүр етмәк мүмкүндүр. Онлардан һәр бири өзлүјүндә мүәјјән конкрет вәзијјәтләрин үнсүрләрини еһтива едир. Һәр бир тәнлијин һәлли өзлүјүндә һәмин мәсәләләрин маһијјәтиндән асылыдыр. Даим дәјишән һәјат һаггында мүәјјән Азәрбајчан тәсәввүрү вар. Бу чохлуглар арасында вәзијјәтә даһа чох ујғун кәлән вариантлары вә даһа дүзкүн чаваблары сечиб тапмаг мүмкүндүр. Бу чүр тәфәккүр тәрзи дәјишән керчәкликләрә даһа чевик јанашмаг вә ујғунлашмаг үчүн шәраит јарадыр. Азәрбајчан үчүн узунмүддәтли стратеги лајиһә олдугча вачибдир.

Бу күн АБШ, Русија, Чин кими нәһәнк дәвләтләр белә изолјасија (тәчридолунма) сијасәти јүрүтмәкдән чәкинирләр. Азәрбајчан үчүн дүнја бирлијинә говушмаг һава вә су

кими لازمдыр. Гаршылыгы алагэлэрин кенишләнмәси жүксәлән хәтлә кедир вә тәрәфдашылығын стратекијасыны тәшкил едир.

Әлагэлэрин даими вә динамик кенишләнмә фәлсәфәси Азәрбајчанын мүстәмләкә керилијиндән вә изолјасијадан чыхмасына имкан јарадыр. Узун илләр боју өлкәнин дүнја илә игтисади әлагэләри фактики олараг Москва васитәсилә һәјата кечирилмишдир. Совет режиминдән сонракы дөврдә мүстәгил Азәрбајчан дәвләтчилијинин әлагэләри хејли кенишләнмиш вә инкишаф етмишдир.

Беләликлә, әлагэлэрин бирхәтли инкишафы мүстәгиллик әлдә олундугдан сонра чохшахәлиликлә әвәз олунду. Мүнасибәтләрин даими инкишафы нәтичәсиндә мараг даирәсинә тәкчә гоншу өлкәләр јох, һәм дә гүдрәтли дәвләтләр дахил олду. Азәрбајчан илк нөвбәдә мәнз онларын васитәсилә дүнјаја ачылды вә бу чүр әлагэлэрин кәләчәк механизмләри ишләниб һазырланды.

Стратежи бахымдан әлагәләр кенишләндикчә Азәрбајчан Республикасы Аврасија мөканында игтисади интеграсија үзрә бәрабәрһүгуглу бејнәлхалг тәшкилатын јаранмасыны (дәвләт суверенлијини вә онларын һәрби гүввәләринин мүстәгиллијини сахламаг шәртилә) алгышлады. Бу чүр тәшкилат Аврасија дәвләтләринин әлагәләринин күчләнмәсинә јардым едир. О, Аврасија мөканына дахил олан дәвләтләрә Атлантик вә Сакит океан сивилизасијасынын интеграсија олунмасында надир игтисади көрпү ролуну ојнамаг имканы верир.

Нефт консорсиумунун фәалијјәти контекстиндә Гәрб истигамәтинин кенишләнмәси варианты мәгсәдәүјгундур. Бу игтисади әмәкдашылыг програмына кениш мигјасда ма-

раглы олан Аврасија өлкөлөрүнүн бир һиссәси гошула биләр.

Бу чүр кеосијаси истигамәтин имканларыны нәзәрә алараг Азәрбајчан хүсуси объект кими инвестисијанын һәм Гәрбдән, һәм дә Атлантик вә Сакит океан рекиону тәрәфиндән алынмасы үчүн инновасија фәалијјәтини фәаллашдырмаға чалышыр. О, коллектив сә'јләрә наил олмаг үчүн вә өзүнүн узунмүддәтли мараглары наминә Аврасија вә МДБ дәвләтләри илә һәм икитәрәфли, һәм дә һәртәрәфли коммуникасија, игтисади, һуманитар әлагәләрин күчләндирилмәсинә мараг көстәрир.

Бу идејанын әсасында Аврасија мөканында Авропа Иттифагы типли мүкәммәл гурулуша малик бир гурумун јарадылмасы керчәкләшә биләр. Узунмүддәтли глобал мараглар бахымындан тәһлүкәсизлик саһәсиндә хүсуси Аврасија тәһлүкәсизлик системинин јарадылмасы да мүмкүндүр. Бурада Русијанын иштиракы илә јанашы Азәрбајчан үчүн јени күч мәркәзләринин — Јапонијанын вә Чинин дә иштиракы вачибдир.

Русијанын вә Азәрбајчанын гаршылыглы стратежи мараглары тарихи мәрһәләләр боју давам едән сијаси, игтисади вә мәдәни әлагәләр илә сәчијјәләндирилир. Јерли әһалинин бир һиссәси кечмиш иттифаг халглары илә бирликдә бизә рус мәдәнијјәти васитәсилә дахил олан Гәрб дәјәрләрини бөлүшүр. Бир сыра кеосијаси, һәр шејдән өнчә, игтисади вә һуманитар амилләр Азәрбајчанла Русија арасындакы әлагәләрин (үмуми сәрһәд, нәглијјат әлагәләри, базар вә с. контекстиндә) гурулмасына јардым едә биләр. Бунунла јанашы, кечмиш онилликләр әрзиндә «Авропа-рекионлары», «Русија рекионлары-Азәрбајчан» кон-

сепсијасындан чыхыш едэрэк јени рекионал сијасэт јаратмағын зэрурилији илэ бағлы фикир формалашмышдыр. Реал имканлардан вэ вэзијјэтлэрдэн асылы олагаг игтисади әмәкдашлығын дијәр комбинасијалары да ишләнмишдир. Бу база әсасында икитәрәфли вэ рекионал игтисади әлагәләрин кенишләнмәси тенденсијасында кичик бизнесин гурулушунун инкишафы мәсәләләри нәзәрдән кечирилмишдир.

Јухарыда дејиләнләр мүасир дүнја мәканыны гијмәтләндирмәјә әсас верир вэ бу бахымдан артыг формалашмыш олан игтисади тәһлүкәсизлик консепсијасында Азәрбајчанын марағларыны ашкарламаг вэ мүәјјәнләшдирмәк мүмкүндүр.

Бу заман нәзәри, фәлсәфи вэ сијаси проблемләрин илкин шәртләрини дә кәнара атмаг олмаз, чүнки көмрүк кими бир систем инсан зәкасынын мүхтәлиф саһәләриндә дәриндән көк салмышдыр. Дүнјанын игтисади мәканы динамик шәкилдә инкишаф едән гурулушларын ганунлары әсасында фәалијјәт көстәрир. Милли игтисадијјатын дүнјанын игтисади мәканына ујғунлашмасы бир-бири илэ гаршылығлы шәкилдә шәртләндирилән вэ әлагәләндирилән үч саһәни нәзәрә алмағы тәләб едир:

1. Дүнја тәсәррүфат системи: онун дахили игтисади регламенти.

2. Харичи игтисади моделин јарадылмасы: милли игтисадијјатын харичи мүһитлә әлагәләр системинин кенезиси.

3. Харичи игтисади доктрина вэ ону керчәкләшдирмәјин стратеги имканлары (дүнја тәсәррүфаты системиндә фәалијјәт технолокијасы).

Дејиләнләр кечид дөврүндә игтисади ислаһатларын си-
јаси тә'минаты илә бағлы ашағыдакы нәтичәләри чыхар-
маға имкан верир. Бу мәрһәләдә ән актуал мәсәлә пешә-
кар рәһбәрлик сәләһијјәтләри әсасында күчлү һакимијјәт
гурулушу формалашдырмагдан, шагули истигамәтдә јерли
органларын бир-бириндән асылылығыны тә'мин етмәкдән,
бәләдијјә үстүнлүкләрини мүәјјәнләшдирмәкдән ибарәт-
дир. Үстәлик, әлавә етмәк лазымдыр ки, тәсәррүфатын
идарә олунмасы бир чох мүмкүн өлчүләрдән истифадә
олунмасы тактикасыны нәзәрдә тутур. Ону да нәзәрә ал-
маг лазымдыр ки, кечид дөврүнүн тәсәррүфат механизми-
нин әсасыны тәсәррүфатын базара чан атдығы шәраитдә
истеһсалын мәркәзи планлашдырылмасы вә сәнајенин ба-
за саһәләриндә (енержетика, нәглијјат вә рабитә) елми-
техноложии инкишаф тәшкил едир.

Кечид дөврүндә бу саһәләри идарәетмәнин әсас функци-
јасы идентификасија јолунда техники сәвијјәнин фасиләсиз
олараг артмасыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Мәркәзләш-
дирилмиш гајдада мадди вә малијјә еһтијатларыны бөлмәк,
гаршыја конкрет инкишаф вәзифәләри гојмаг, мүвафиг дә-
јәр, верки, инвестисија вә с. шәраити јаратмаг вачибдир.

Идеја бахымындан вахт кечдикчә бу идарәетмә системи
үстүнлүк тәшкил едәчәк вә бүтөвлүкдә систем базар игти-
садијјатына хас олан хүсусијјәтләр газаначаг.

Игтисади тәһлүкәсизлијин бә'зи үсуллары вә бизим өл-
кәдә тәһлүкәсизлијин јарадылмасынын әсас шәртләри
бундан ибарәтдир.

АЗƏРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӨМРҮК СИСТЕМИ ИНКИШАФЫНЫН ГАНУНВЕРИЧИЛИК ƏСАСЛАРЫ

Республика Президенти Һејдәр Әлијев бу стратежи програмы һәјата кечирмәк мәгсәдилә Азәрбајчанда 90-чы илләрдә көмрүк структурларынын инкишафы, онларын мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәси, тәшкилатчылыг сәвијјәсинин вә сәмәрәлилийин артырылмасы һаггында бир сыра фәрман вә сәрәнчамлар вермишдир. Сәнәдләрин хроноложичәрчивәси дәвләтимизин башчысынын республиканын игтисади тәһлүкәсизлик мәсәләләринә артан диггәт вә гајғысыны көстәрир. Гәбул едилән сәнәдләрин һәм характери, һәм ардычыллыгы, һәм дә сажы буна сүбутдур. Бунлар даһа әлванлыгы вә интенсивлији илә фәргләнир. Хүсусилә бу сәнәдләр даһа чох 90-чы илләрин ахырларында артмаға башламышдыр.

Әлбәттә, дәвләт башчысынын көмрүк тәшкилатына диггәтини көстәрән мүнүм сәнәдләр сырасында 1998-чи ил 27 октјабр тарихиндә онун имзаладыгы «Азәрбајчан Республикасы Дәвләт Көмрүк Комитәси структурунун вә Әсаснамәсинин тәсдиг едилмәси һаггында» сәрәнчамы көстәрмәк олар. Бурада көмрүк структурларынын фәалијјәт механизмини һәрәкәтә кәтирән бүтүн элементләр әтрафлы нәзәрдән кечирилмишдир. Әсаснамәдә бу

тәшкилатларын фәалијјәтинин һүгүги атрибутлары вә башлычасы исә дәвләтин игтисади тәһлүкәсизлијинин үмуми тәшкили системиндә онларын јери һәртәрәfli вә мүфәссәл шәкилдә гејд едилмишдир.

Олдугча конкрет вә ишкүзар сәчијјә дашыјан бу сәнәд демәк олар ки, 1997-чи илин јанварында көмрүк органлары әмәкдашларынын пешә бајрамы күнү тә'сис олунмасы һаггында гәбул едилмиш сәрәнчамла чох бағлыдыр. 1997-чи илдә бу системин Азәрбајчанда јаранмасынын илк беш или гејд едилирди. Президент Ёјдәр Әлијевин Азәрбајчан Дәвләт Көмрүк Комитәси һаггында тарихи әһәмијјәт кәсб едән фәрманы мәһз бу илдә әрсәјә кәлмишдир.

Көмрүк ишиндә мејдана чыхмыш вә ја инкишаф етмәкдә олан әсас мејлләри, һәтта, сәнәдләрин ады илә изләмәк мүмкүндүр. Бунларын сырасына өлкәмиздә харичи тичарәтин сәрбәстләшдирилмәси һаггында фәрманлары да аид етмәк олар. Бунлардан бири 1997-чи илин ијунунда «Идхал-ихрач әмәлијјатларынын тәнзимләнмәси һаггында» сәчијјәви әлавә илә, икинчиси, бир илдән сонра — 1998-чи илин ијунунда «Тичарәтин сәрбәстләшдирилмәси һаггында» Азәрбајчан Президентинин 1992-чи ил 13 август тарихли фәрманына дәјишикликләр гәбул едилмишдир. Ёәтта бу сәнәдләрин илк бахышдан мүгајисәси тичарәт саһәсинин ән мүһүм мәсәләләриндән биринә диггәтин артдығыны көстәрир вә бу, она һәр һансы дәвләт һәјатынын ән башлыча саһәсиндә — игтисадијјатда демократикләшмәнин чидди амили кими бахмаға имкан верир.

Тичарәт мүнасибәтләринин бејнәлхалг аспектләри илә бағлы гәбул едилмиш сәнәдләрин мәзмуну вә маһијјәти

даһа мүасир сәчијјә алмышдыр. Бурада сөһбәт мәсәләнин чоғрафијасынын кенишләнмәсиндән, она, һәтта, јахын кечмишдә мөвчуд олмајан јени элементләрин чәлб едилмәсиндән кедир.

Бу сәнәдләрә мисал олараг өлкә рәһбәринин сәрәнчамы илә 1997-чи илин ахырларында гәбул едилмиш Азәрбајчан Республикасы Һөкүмәти вә Бөјүк Британија, Шимали Ирландија Бирләшмиш Краллығы Һөкүмәти арасында көмрүк органларынын гаршылыгы инзибати јардым һаггында Меморандумуну көстәрмәк мүмкүндүр. Даһа бир нүмунә кими Азәрбајчан Президентинин Јүрчүстан вә Азәрбајчан дәвләтләри арасында гачагмалчылыг вә көмрүк гајдаларынын позулмасы илә мүбаризә һаггында сазишин һазырланмасы вә һәјата кечирилмәси мәсәләләри илә бағлы 1996-чы ил 15 ијун тарихли сәрәнчамыны мисал чәкмәк олар.

Дәвләт башчысынын 1996-чы илин август вә сентјабр ајларында Азәрбајчанда харичи тичарәти низама салмаг зәрурәти илә бағлы гәбул едилмиш ики фәрманыны да хатырлатмаг јеринә дүшәрди. Елә бураја өз мөвзу вә мәзмунуна көрә «Азәрбајчан Республикасында харичи тичарәтин тәнзимләнмәси һаггында» 6 август 1996-чы ил вә 24 ијун 1997-чи илдә гәбул едилмиш «Азәрбајчан Республикасында идхал-ихрач әмәлијјатларынын тәнзимләнмәси гајдалары» сәнәдинин дәјишилмәси вә конкретләшдирилмәси илә бағлы 30 март 1998-чи ил фәрманыны да аид етмәк олар.

Көмрүк органларынын дәвләтин игтисади тәһлүкәсизлијини тә’мин етмәклә бағлы мүһүм фәалијјәт саһәләриндән бири дә наркобизнесин јажылмасы вә онун

фәалијјәт даирәсинин кенишләнмәси илә мүбаризәдир. Бу бахымдан Президент Һејдәр Әлијевин «Наркотик васитәләрин гејри-гануни дөвријјәси вә наркоманијанын гаршысынын алынмасы үзрә тәдбирләр һаггында» 26 август 1996-чы ил тарихли фәрманы бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Бир гәдәр сонра гәбул едилмиш «Алкоғоллу ичкиләр, етил (јејинти) спирти вә түтүн мә'мулаты истехсалынын, сахланмасынын, идхалынын вә сатышынын тәнзимләнмәси һаггында» фәрман мәзмунуна көрә дөвләт башчысынын өз өлкәсинин игтисади тәһлүкәсизлијини позанларын гејри-гануни һәрәкәтләринин гаршысыны алмаг саһәсиндә гәтијјәтини вә һеч бир күзәштә кетмәјәчәјини сүбут едир.

Президентин јухарыда адлары чәкилмиш сәрәнчам вә фәрманлары илә јанашы, онун тәшәббүсү илә дахили сәчијјәли бир сыра сәнәдләр дә гәбул едилмишдир. Бунлардан 1997-1998-чи илләрдә дөвләт һүдудлары дахилиндә бејнәлхалг јүкдашыма гајдаларынын хүсуси китабчасындан истифадә мәсәләләри, хүсуси сазиш (лисензија) тәләб едән фәалијјәт саһәләри сијаһысынын тәсдиги илә бағлы көмрүк конвенсијаларынын тәтбигинә даир сәрәнчам вә фәрманлары, нәһајәт, бизим фикримизчә, ән мүһүмү Азәрбајчан вәтәндашларынын өлкә әразисинә кәтирдикләри вә јахуд онларын үнванына көндәрилән маллара веркиләрин тәтбиги һаггында 1992-чи ил 15 сентјабр тарихли сәрәнчамын тә'сиринин дајандырылмасы һаггында 1998-чи илин апрелиндә гәбул едилмиш гәрары көстәрмәк олар.

Гејд едәк ки, сонунчу сәнәд ади адлар көстәричиси дејил, онун јухарыда адыны чәкдијимиз 1992-чи ил сәнәди илә мүгајисәси вә тутушдурулмасы бир сыра шәксиз

үстүнлүклөрүни көстөрүр. Эң вачиби дә будур ки, һәмин мөвгеләр игтисади бахымдан әсасландырылыбдыр. Белә ки, дәвләтимизин мүстәгиллији, онун бејнәлхалг сәвијјәдә нүфузу, сакинләринин вәтәндашлыг вә һүгуи мәс'улијјәти артмыш, өзләрини сәрт, лакин әдаләтли ганунлар гәбул едән суверен дәвләт шәраитиндә јашајан адамлар кими һисс етмәјә башламышлар. Бу, ејни заманда, даһа чох азадлыг вә даһа бөјүк мәс'улијјәт әлдә етмиш көмрүк тәшкилатларынын тәкчә статусунун јох, һәм дә имканларынын артдығына дәлаләт едир.

Азәрбајчанын көмрүк структурларынын мөһкәмләндирилмәси вә инкишафы илә бағлы Президент Һејдәр Әлијевин гәрарлары вә көрүлән тәдбирләр өз ифадәсини тәкчә бизим јухарыда адларыны чәкдијимиз фәрман вә сәрәнчамлары илә битмир. Сөһбәт, һәм дә бунунла әлагәдар дәвләт башчысынын тәшәббүсү илә республиканын али ганунверичи органы тәрәфиндән гәбул едилмиш дәвләт ганунларындан кедир. Мә'лумдур ки, һәлә 1996-чы илин мартында Азәрбајчан Республикасынын Милли Мәчлиси бејнәлхалг јүкдашымалары үзрә көмрүк конвенсијасыны (китабчасы) тәсдиг етмиш, һабелә әлилләрин сосиал мүдафиәси һаггында республика гануна дәјишикликләр барәсиндә мүһүм сәнәдләр гәбул етмишдир. Елә һәмин илин октябрында Милли Мәчлис кери ихрач гајдалары вә бунунла әлагәдар мүвафиг разылыгларын верилмәси һаггында да сазиши тәсдигләмишдир.

Парламент 1998-чи илин ијул вә декабр ајларында көмрүк гурумларынын тариф структурунда дәјишикликләр, ихрач-идхал мәнсубијјәтли бир сыра малларын көмрүк рүсуму вә веркитутмадан там вә ја гисмән азад едилмәси ки-

ми фəалијјət сaнəлəриндə иши низaмa сaлaн вə хeјли дə-рəчəдə дeмoкpaтиклəшдирəн дaнa ики гaнун гəбул eтмиш-дир.

Азəрбaјчaн Нaзирлəр Кaбинeти вə өлкəнин Дəвлəт Көмрүк Кoмитəсинин гaршылыгы мүнaсибəтлəринин хрoнoлoжи чəрчивəси 90-чы иллəрин aхырларындa онларын интeнсивлијинин хeјли артмасындaн хəбəр вeрир.

Һəгигəтəн дə көмрүк тəшкилaтларындын инфрaструктурунун рoлунун артмасынa вə көмрүк ишинин бүтүн хəлгəлəринин хəјaтa кeчирилмəсинə гoјулaн тəлəблəр жүксəлəн хəтт үзрə инкишaф eдир.

Бу гəрарларын тəһлил eдəркəн (нисбəтəн вaчиблəри һaггындa ашaғыдa сəһбəт ачaчaғыг) биз идaрəeтмəнин фoрмa вə үсулларын, онун гaнунларындын билмəк, идaрəeтмə принциплəрини əмəли фəалијјəтдə хəјaтa кeчирмəк бaчарығы, онун функцијаларындын гaнунаујғунлуғуну бaшa дүшмəк кими aнлaјышларын өн плaнa чыхдығынын көрүрүк.

Президeнтин тəшəббүсү илə көмрүк oрганларын системиндə идaрəeтмə структурунун тəкмиллəшмəсинə јөнəлдилмиш тəдбирлəри системлəшдирəркəн идaрəeтмə мүнaсибəтлəринин мүхтəлиф нөвлəринин вə онларын тəшкилaти структурларындын мөһкəмлəнмəси вə инкишaфынын, онларa тəлəблəрин артмасынын көрүрүк.

Буну һəм дə Нaзирлəр Кaбинeтинин 1996-1998-чи иллəрдə физики шəхслəр тəрəфиндəн истeһсaл вə кoммeрсия фəалијјəтиндə истифaдəси нəзəрдə тутулмaјaн мaллaрын өлкəмизə кəтирилмəси һaггындa əввəллəр вeрилмиш сəрəнчaмларa лaзыми дəјишикликлəр вə əлaвəлəрин eдилмəси кими тəчрүбəнин өзүндəн дoғaн мəсəлəлəр үзрə бир сырa гəрар вə гəтнaмəлəри гəбул eтмəси дə сүбүт eдир.

Дәјишикликләр узаг харичдән идхал едилән маллар вә бунунла әлагәдар һәммин малларын аксизләрә чәлб едилмәси мәсәләләринә дә тохунмушдур. Буна, һәмчинин нефт мәнсулларынын аксиз веркиләринә чәлби дә аиддир. Садаладығымыз бу гәрарлар 1996-чы илин декабрында гәбул олунмушдур. 1997-чи илин мартында исә МДБ өлкәләринин һүдудлары кәнарындан кәтирилән автомобилләрә аксизин тәтбиги һаггында гәрар гәбул едилмишдир.

Бүтүн бу һәрәкәтләр көмрүк нәзарәтинин маһијјәти вә мәзмунундан истифадә етмәк, маллары мүасир сәвијјәдә гејдијјатдан кечирмәк, һабелә нәзарәт вә гејдијјатын тәшкилинин әсас истигамәтләриндән бәһрәләnmәк арзусундан хәбәр верир.

Јери кәлмишкән, верки вә тариф сијасәти үзәриндә дә дајанмаг истәрдик. Бу саһәдә гәбул едилмиш гәрарлары тәһлил едәркән биз, мүвафиг тәшкилатларын веркитутма системиндә тәтбиг едилән принципләрлә бирбаша әлагәли шәкилдә верки сијасәтинин сәмәрәсини артырмаг чәһдләрини көрүрүк. Сәнәдләрин мәзмунундан көрүндүјү кими, игтисади фајдаја мејл көз габағындадыр.

Назирләр Кабинетинин «Азәрбајчан Республикасы дәвләт сәрһәдинин бурахылыш-кечид мәнтәгәләриндә сәрһәдјаны базарларын јарадылмасы вә фәалијјәти гајдалары һаггында» 1995-чи илин феврал сәрәнчамына зәрури әлавә кими 15 ијул 1996-чы ил тарихли сәрәнчамы да бундан хәбәр верир.

1996-чы илин ијулунда Назирләр Кабинетинин 11 ноябр 1994-чү ил тарихли «Рүсумсуз тичарәт мағазалары вә онларын фәалијјәт јерләри һаггында» мүвәггәти «Әсаснамәјә дәјишикликләр вә әлавәләр һаггында» сәрән-

чам гəбул едилмишдир. Јарым илдэн сонра 1997-чи илин январында «Азэрбајчан Республикасынын Дөвлət Јол Фондуна веркилəрин дахил олмасынын тəнзимлənмəsi һаггында» 17 декабр 1996-чы ил тарихли гəрарынын биринчи бəндинин ичрасыны тə'мин етмək барədə сэрənчам гəбул едилмишдир.

Биз артыг гејд етдик ки, бир сыра гəрарлар «дəјишик-лик наминə» гəбул едилмишдир ки, бу да мəһз адлары чəкилən мəsələləрин дəгиглэшдирилмэсинə бəјүк диггəтдэн хəбэр верир.

Бу вə ја дикэр гəрарлары өјрənэркən «мэгсədəүјгунлуг» ислаһаты алтында буну нəзəрдə тутуруг ки, веркилəрин тəтбиги дөвлəтин ону алмаг үчүн хэрчлəјə билəчəји минимум вəсаитлə бирликдə мənфи нəтичəlэрə кəтириб чыхармамалыдыр.

Конкрет верки системинин тəтбиги заманы дөвлət игтисадијјатынын сəвијјəsi вə вəзијјəти, мөвчуд милли эн'энəlэр, ичтимаи психолокијанын вəзијјəти вə верки топланмасы илə бағлы реал имканлар нəзэрə алынмалы иди.

Бу бахымдан «Азэрбајчан көмрүк хидмəтлəринин топладығы вəсаитдэн истифадə һаггында» 16 декабр 1996-чы ил тарихли сэрənчам, һабелə веркигојма базасынын кешишлənдијини нəзэрə алараг вə онун потенциал имканларындан даһа долғун истифадə етмək мэгсəдилə мүвафиг тəдбирлəрин көрүлмəsi һаггында 13 август 1997-чи ил тарихли сэрənчам сəчијјəвидир. 1998-чи илин январында исə Азэрбајчан көмрүк мəkанындан идхал-ихрач едилən малларын гијмəтлənдирилмəsi гəјдасы вə ја дəгиг

десәк, гижмәтләндрмә системи өз әксини тапмыш нөвбәти сәрәнчам верилди.

Идхал-ихрач әмәлијјатлары заманы тутулан көмрүк рүсумлары мәсәләләри һөкүмәтин 22 апрел 1998-чи вә 27 феврал 1999-чу илләрдә гәбул етдији сәрәнчамларда («Назирләр Кабинетинин 22 апрел 1998-чи ил тарихли «Ихрач-идхал әмәлијјатлары заманы көмрүк рүсумларынын дәрәчәләри һаггында» гәрарына дәјишикликләр вә әлавәләр») өз әксини тапмышдыр. Жөрүндүјү кими, бу мәсәлә әсас јерләрдән бирини тутурду. О, өлкәмизин көмрүк структурларынын фәалијјәти илә бағлы һөкүмәт гәрарларынын ана хәттини тәшкил едирди.

Һәм дә гејд едәк ки, Азәрбајчанда вә онун әтрафында Гарабағын дағлыг һиссәси илә бағлы јаранмыш конкрет ағыр вәзијјәти нәзәрә алараг веркиләр системи Азәрбајчанда һәм о вахт, һәм дә инди игтисадијјата вә кәлирләрин тәшкилинә (һалбуки, игтисади бахымдан инкишаф етмиш һәр һансы дәвләтдә бу тә'сир долајысы јолла һәјата кечириләрди) һеч дә долајысы јолла јох, һалбуки, игтисади бахымдан инкишаф етмиш һәр һансы дәвләт мәнз белә едәрди, билаваситә тә'сир кәстәрирди.

Жөмрүк структурлары үстүн игтисади амил олага галмагдадыр. Онун игтисадијјата тә'сирини јахын кәләчәкдә гижмәтләндрмәк мүмкүн дејил.

Бу мәсәләдә јениликдән данышаркән сәчијјәви вәзијјәт кими, һөкүмәтин 10 апрел 1997-чи ил тарихли сәрәнчамыны мисал кәтирмәк олар. Бурада дејилир ки, бүтүн малијјә әмәлијјатлары бејнәлхалг јүкдашымалары һаггында Әсаснамә нәзәрә алынмагла һәјата кечирилмәлидир. Она ујғун шәкилдә «Абада» Бејнәлхалг Јүкдашыма Ассосиаси-

јасы јарадылды. Бу гурум харичи тәрәфдашларла бүтүн һесаблишмалары бејнәлхалг јүкдашымалары конвенсияларына мұвафиг сурәтдә һәјата кечирирди.

Сөһбәт бу һалда дәрәчәләрә ајырманын күчләндирилмәсиндән, даһа доғрусу, она даһа дәгиг функција вә бөлүшдүрүчү хәтләр верилмәсиндән кедә биләр. Амма сөһбәт ондан кедир ки, дүнја тәчрүбәсиндә малларынын јердәјишмә истигамәтинә мұвафиг сурәтдә көмрүк рүсумлары идхал, ихрач вә транзит, — дејә бөлүнүр.

Тәәссүф ки, артыг јухарыда гејд етдијимиз кими, кеосијаси шәраитдән асылы олараг ихрач-идхал-транзит системинин башлыча функционал проблемләрини бүтүнлүклә јеринә јетирмәк мүмкүн олмајыбдыр. Биз, мисал үчүн, милли истехсалчыларынын харичи рәгабәтин хошакәлмәз нәтичәләриндән мұдафиәсиндә, өдәнч вә тичарәт балансларынын тәләбләри мөвгејиндән ихрач вә идхал арасында нисбәтин мұнасиб һала салынмасында, һабелә идхал структурунун тәкмилләшмәсиндә, истехсал вә истехлак структурларынын јахшылашдырылмасы үчүн шәраит јарадылмасында идхал рүсумларынын ролуну нәзәрдә тутуруг.

Ихрач әмәлијјатларына кәлдикдә исә бурада да, тәәссүфләр олсун ки, ишә пәл вуран амилләр аз дејилдир. Мәсәлән, милли игтисадијјатын инкишафы, хаммалын вә илкин е'мал мәһсулларынын ихрачы мејлинин азалдылмасы вә јүксәк технолоји малларынын ихрачынын һәвәсләндирилмәси үчүн зәрури олан малларынын өлкәнин һүдудларындан чыхарылмасынын мәһдудлашдырылмасы барәдә мәсәлә галдырмаг һәләлик чәтиндир.

Азәрбајчанын чоғрафи, стратеги вәзијјәти нәзәрә алынмагла, онун транзит имканларындан һеч олмаса дөв-

лэтин малијјэ базасыны мөһкәмләндирмәк үчүн истифадә етмәк хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Бу бахымдан һөкүмәтин 28 апрел 1998-чи ил тарихиндә гәбул етдији «Азәрбајчан Республикасынын милли валјутасынын, милли валјутада гијмәтли кағызларын вә диқәр валјута сәрвәтләринин көмрүк сәрһәдиндән кечирилмәси гәјдалары һаггында» гәрарын бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Мә'лумдур ки, базар игтисадијјаты шәраитиндә харичи игтисади фәалијјәт, һәр шејдән әввәл өлкәнин тәһлүкәсизлијинин тә'мини вә онун марагларынын мүдафиәси үчүн тәнзим олунур. Бу, бир мәгсәдә хидмәт едән ики вәзифәдир: бир тәрәфдән о, бүтүн дүнјада һәлл олунур, диқәр тәрәфдән онун тәтбиг формалары вә истифадә үсуллары, һабелә конкрет вәзифәләри вә мәгсәдләри олдугча фәрди характер дашыјыр, һабелә ајрыча көтүрүлмүш һәр бир һалда һәмин дәвләтин конкрет имканлары вә онун дахилиндәки вәзијјәт илә мүәјјәнләшир.

Харичи игтисади фәалијјәтин тәнзими системиндә сөзсүз ки, көмрүк рүсумларынын конкрет функцијалары нәзәрә алынмагла онун игтисади тәбиәти барәдә мәсәлә мәркәзи јер тутур. Тәчрүбә көстәрир ки, базар игтисадијјаты шәраитиндә вә харичи игтисади фәалијјәтин сәрбәстләшдирилмәси просесиндә онун әсас тәнзимчиси мәһз көмрүк рүсумларыдыр. Лазыми номенклатураја малик малларынын ихрач вә ја идхалы, мәһдудијјәт, јахуд әксинә, изинли сәрһәдләр сәвијјәси, јерли истехсалчылар вә ја харичи рәгибләр гаршысында гојулмуш шәртләрин мүгајисәли характеристикасы — бүтүн бунлар көмрүк рүсумларынын ичра сијасәтинин маһијјәтиндә өз әксини тапмышдыр. Бундан башга, онларын тәнзими харичи игтисади фә-

алијјәт сәһәсиндә мүәјјән игтисади, елми-техники, еколо-
жи, валјута-малијјә сијасәти апармаға имкан верир, онун
субјектләринин ишини дәвләтин марагларынын мәчрасы-
на јөнәлдир.

Һөкүмәтин «Азәрбајчан Республикасында ихрач вә ид-
хал әмәлијјатлары үзрә көмрүк рүсумларынын дәрәчәләри
һаггында» 24 апрел 1995-чи ил 90 сәјлы гәрарына дә-
јишикликләр едилмәси барәдә» 16 декабр 1996-чы ил та-
рихли гәрарына мәнз бу мүстәвидән бахмаг лазымдыр.

Тамамлама сәчијјәли бу сәрәнчәм фикримизчә, сонра-
лар гәбул едилмиш сәнәдләрлә дахилән бағлыдыр: 16 ијун
1997-чи ил тарихли «Узаг харичдән идхал малларынын си-
јаһысы һаггында» вә елә һәмин күн гәбул едилмиш «Ид-
хал-ихрач әмәлијјатларынын һәјата кечирилмәсинин көм-
рүк рүсумларынын дәрәчәләри һаггында», һабелә 15 ијун
1997-чи ил тарихли «Азәрбајчан әразисиндә ихрач-идхал
әмәлијјатларынын кечирилмәси һаггында».

Бу мәсәлә илә әлагәдар Көмрүк Мәчәлләсинин вә рес-
публика көмрүк тарифләри һаггында ганунун мүддәалары-
ны һәјата кечирмәк сәһәсиндә ишләрин ичрасы вә сәмә-
рәсинин артырылмасына јөнәлдилмиш 5 мај 1998-чи ил
тарихли сәрәнчәм бир нөв аралыг јекун сәнәдидир.

Үмумијјәтлә, көмрүк рүсумларынын милли игтисадијја-
тын сәмәрәлилијинә, истехсалын вәзијјәтинә тә'сириндән,
дәвләт мәдахилләри вә дахили гијмәтләрдән данышаркән
харичи игтисади әлагәләрин чәмијјәтин социал-игтисади
тәрәггисинә нә дәрәчәдә күчлү тә'сир етдијини көрүрүк.
Бу тә'сир о гәдәр бөјүкдүр ки, һәмин тәрәггини сүр'әтлән-
дирә вә ја ләнкидә биләр.

Әлбәттә, инди игтисадијјатын Дағлыг Гарабағ просеси шәраитиндә, атәшкәс олса да, һәрби чәтинликләр, мүрәккәбләшмәләр көзләнилдији бир шәраитдә тәшкили вә јенидән гурулмасынын идеал шәраитиндән данышмаг чәтиндир, даһа доғрусу, гејри-мүмкүндүр. Мәсәлән, белә бир фикир мөвчуддур ки, харичи игтисади әлагәләр милли игтисадијјатын вәзијјәти вә онун сәмәрәлилији илә бағлыдыр. Бунлара о заман мүсбәт тә’сир көстәрилир ки, ихрач истехсалы вә елмтутумлу, габагчыл технолокијаларын тәтбиги әсасында өлкә игтисадијјатынын структур јенидәнгурулмасы үчүн зәрури олан мал вә технолокијаларын идхалы тә’мин едилир, хаммалын е’малы мәһсул истехсалыны вә онун ихрачынын тәрәггисини стимуллашдырыр. Анчаг бу фикир реаллашмағы тәләб едир. Бураја ејни заманда өлкәнин вә онун әһалисинин нөвбәдәнкәнар һәјати әһәмијјәтли еһтијачларынын тә’мини илә бағлы мәсәләләр дә дахилдир. Бу, еколожи чәһәтдән тәһлүкәли, сағламлыг үчүн зәрәрли малларын, көһнәлмиш техниканын вә бүтөвлүкдә чәмијјәтин мә’нәви дајагларыны позан мәһсулларын идхалына гадаға гојулмасы илә һәјата кечирилмәлидир.

Бизчә, бу чүр јанашма вә гијмәтләндирмәнин фәлсәфәси өлкәмизин көмрүк тәшкилатлары үчүн олдугча вачиб 12 август 1997-чи ил һөкумәт сәрәнчамында кифајәт гәдәр дәрин ифадәсини тапмышдыр. Һәмин сәрәнчамда Президент Һејдәр Әлијевин «Азәрбајчан Республикасы Көмрүк Мәчәлләсинин тәтбиг едилмәси барәдә» 25 ијул 1997-чи ил тарихли сәрәнчамынын ичра механизми вә консепсијасы өз әксини тапмышдыр.

Лухарыда ады чәкилмиш сәнәд Азәрбајчан Президенти тәрәфиндән өлкәдә игтисади вәзијјәтин мүрәккәбликләри вә проблемләринин дәриндән баша дүшүлмәсинин, бу проседә көмрүк тәшкилатларынын ролуна вә јеринә јүксәк гијмәт верилмәсинин парлаг нүмунәсидир.

Азәрбајчан Президентинин имзаладығы сәнәддә Көмрүк Мәчәлләси структуруна систем јарадан амил кими комплекс јанашманын зәрурилији идејасы бир даһа сәсләнмишдир. Оун бүтүн элементләри индики шәраитә ујғун олараг, гаршылыглы фәалијјәтлә тә'мин олунмалыдыр.

Сөһбәт харичи игтисади фәалијјәтин ајры-ајры субјектләринин коммерсија мараглары үзәриндә дәвләт мәгсәдә-ујғунлуғунун үстүнлүк тәшкил етмәсиндән кедир.

Лакин бүтүн бунлар әлбәттә, кәләчәјин ишидир вә Азәрбајчанын көмрүк системи тәзәчә бу јола гәдәм гојмушдур. Белә ки, артыг 1996-чы илин јазында «Азәрбајчан Республикасы әразисинә кәтирилән Мүстәгил Дөвләтләр Бирлији үзвү олан дәвләтләрин һүдудларындан кәнарда ис-теһсал едилмиш әлавә дәјәр веркисиндән азад олунан малларынын сијаһысы һаггында» 6 апрел 1999-чу ил тарихли сәрәнчама дәјишикликләр вә әлавәләр һаггында» һөкүмәт сәнәди вә 1998-чи илдә даһа ики сәрәнчам гәбул едилмишдир ки, бунлар да ашағыдакылардыр: «Азәрбајчан Республикасынын көмрүк әразисиндә рүсумсуз тичарәт мағазаларынын јарадылмасына хүсуси разылыг (лисензија) верилмәси гајдаларынын тәсдиг едилмәси һаггында» (8 ијун), «Азәрбајчан Республикасы дәвләт сәрһәдинин бурахылыш-кечид мәнтәгәләриндә сәрһәдјаны базарларын јарадылмасы вә фәалијјәти гајдалары һаггында» 13 феврал

1995-чи ил тарихли Назирләр Кабинетинин гәрарына дә-
јишикликләр вә әлавәләр һаггында» (31 ијул).

Дәриндән дүшүнсәк, бураја 1998-чи илин апрелиндә гә-
бул едилмиш «Азәрбајчан Республикасында көмрүк анбар-
лары вә мүвәггәти сахланч анбарларынын тә'сис
едилмәсинә хүсуси разылыг (лисензија) һаггында» Әсасна-
мәнин тәсдиги барәсиндә заһирән мүһафизәкар, лакин
мүһүм гәрарын верилмәси гәјдаларынын тәсдиг
едилмәсини дә әлавә етмәк олар.

Тәбии ки, мүвәггәти сәчијјә дашыјан бу гәрарлар дөв-
ләтин өзүнүн игтисади вәзијјәтинин сабитлијини тә'мин
етмәк үчүн идеалдан чох-чох узаг нә кими шәраитдә фәа-
лијјәт көстәрдијинә бир сүбутдур. «Сүканы белә сахла» —
көмрүк органларынын бизим күнләрдә фәалијјәтинин хү-
сусијјәтләрини бу чүр мә'чази мә'нада етмәк олар. Игти-
сади бахымдан енержи еһтијатлары вә спиртли мә'мулат-
лар саһәсиндә республика бүдчәси үчүн чәлбедичи олан
көмрүк мөвгеләринә дүзкүн јанашманын тәтбиг едилмәси
зәрурәти дә бурадан доғур.

Бунунла әлагәдар, сон дөврүн гәрарларыны да хатыр-
латмаг истәрдик: 10 ијул 1998-чи ил — «Нефт мәһсулла-
рынын аксиз дәрәчәләринә дәјишиклик едилмәси һаггы-
нда», 4 март 1999-чу ил — «Азәрбајчан Республикасы
әразисиндә етил (јејинти) спиртинин, алкоголлу ички-
ләрин вә түтүн мә'мулатынын истәһсалы, идхалы, сатышы
үчүн лисензија верилмәси, онларын сатышы, аксиз марка-
ларын һазырланмасына даир сифариш верилмәси, сатышы
вә учотунун апарылмасы вә күндәлик дөвләт нәзарәтинин
апарылмасы гәјдалары һаггында».

Дејиләнләрдән белә нәтичә чыхармаг олар ки, ССРИ дағылдыгдан сонра Президент Һејдәр Әлијевин рәһбәрлији илә өлкәмизин һакимијјәт органларынын харичи-игтисади әлагәләринин үстүн сәчијјә алмасына јөнәлдилмиш фәалијјәти олдугча вачибдир.

Гәбул едилмиш гәрарларын мәзмунунун өзү, һәлә көмрүк органлары гаршысында дуран конкрет вәзифәләр вә онларын мәзмунундан данышмырыг — белә бир нәтичәни тәсдигләјир ки, әввәлләр биз бејнәлхалг мүбадиләјә јалныз вә јалныз бејнәлхалг базара чыхыш үчүн мәркәзә лазым олан бу вә ја диқәр хаммал еһтијатларына малик олдуғумуз үчүн чәлб едилмишдик. Зәнкин тәбии еһтијатлары олан өлкәмиз харичи тичарәт үзәриндә дәвләт инһисарынын мөвчуд олдуғу шәраитдә дүнја базарына мәркәздән јан өтмәклә сәрбәст чыхышдан бүтүнлүклә мәһрум иди. Мәкәр о илләрдә дејәк ки, «Азәрбајчанын көмрүк-бурахылыш мәнтәгәләриндән физики шәхсләр тәрәфиндән истеһсалат вә ја коммерсија фәалијјәти үчүн нәзәрдә тутулмајан малларын кечирилмәсинин гајдалары һаггында» һөкүмәт сәрәнчамы гәбул етмәк олардымы?! Әлбәттә јох. Үмумијјәтлә, сөзүн сивил мә'насында көмрүк дә јох иди. Әсл һәгигәтдә дә кечмиш иттифаг республикаларынын дахили базарлары бир тәрәфдән бејнәлхалг игтисади мүнәсибәтләрин инкишаф сүр'әтинин артмасына, јахуд онун ләнкимәсинә һеч бир нәзәрәчарпачаг тә'сир кәстәрмирди, диқәр тәрәфдән өзләри дә аз-чох дәрәчәдә онларын тә'сиринә мә'руз галырды ки, бу да мәркәз васитәсилә һәјата кечирилирди.

Беләликлә, харичи игтисади әлагәләрин әһәмијјәти һәм Азәрбајчан, һәм дә кечмиш иттифаг республикалары үчүн

мүстәгиллик бахымындан бөјүк дејилди, лакин потенциал чәһәтчә коммунист империјасы тәрәфиндән «планлы сурәтдә» бејнәлхалг мүбадиләнин мәһдудлашдырылмыш ролу дүнја базарларына сәрбәст чыхыш кими бөјүк бир арзуну өзүндә сахламышды. Нә кизләдәк, мәһсулдар гүввәләрин инкишафы, елми-техники тәрәгги илә гаршылыглы мүбадилә саһәси даһа да даралырды. Мәркәзин әјаләтләри, јә'ни сабиг ССРИ республикалары тәбии милли еһтијатлардан јарымфабрикатларын истехсалында, мәркәз үчүн еколожи бахымдан зијанлы истехсал саһәләриндә ихтисаслашырды. Буна мисал олараг Сумгајыт шәһәринин долашыг истехсалыны көстәрмәк олар. Мәркәзин кечмиш республикаларында империја амбисијалары буна кәтириб чыхармышды ки, әјаләтләр узун он илләр әрзиндә харичи базарда кениш чешиддән јалныз минимум мигдарда мал, хидмәт вә техники јениликләри тәклиф едә биләрдиләр.

Мүстәгиллик е'лан едилмәсилә Азәрбајчан Республикасы бејнәлхалг аләмдә сәрбәст харичи игтисади субјектә чеврилмишдир. Харичи дәвләтләрарасы мүнасибәтләр өлкәнин инкишафында ән мүһүм игтисади блоктардан бири олмушдур. Јени шәраитдә Азәрбајчан чидди чәтинликләрлә гаршылашмышдыр. Мә'лумдур ки, әввәлләр иттифагын ајрылмаз бир һиссәси олан, мәркәзләшдирилмиш планлашдырманын принцип вә тәләбләринә мүвафиг сурәтдә ишләјән республикада сәнајә өзәлдән елә тәшкил едилмишди ки, сәнајә мәһсулунун 75-80 фаизи республикадан иттифага кәндәрилмәли иди. Игтисади әлагәләрин гырылмасы илә әслиндә Азәрбајчан сатыш базарындан мәһрум олду. Мә'лумдур ки, мүрәккәб структур, керидә галмыш техноложи база, мәһсулун ашағы кејфијјәти бө-

јук базара чыхмаға имкан вермир. Республика олдугча мүрәккәб бир вәзифәни — јени, өјрәнилмәмиш, намә'лум игтисади структура дахил олмаг вәзифәсини һәлл етмәли олмушдур.

Азәрбајчанда башланмыш көклү игтисади ислаһатлар просеси республиканын харичи игтисади әлагәләрини дә бүтүнлүклә әһатә етмишдир. Өлкәдә старт көтүрмүш базар мүнәсибәтләринин тәшкили просеси назирлик, комитә, ширкәт, бирлик, ассосиасија вә фирмалара манеәсиз олараг харичи игтисади фәалијјәтлә мәшғул олмаға имкан верирди. Бу мәсәләдә биркә мүәссисәләрин, харичи дәвләтләр вә бејнәлхалг тәшкилатларын әмлакынын һүгуги статусуну мүәјјәнләшдирмиш бир сыра дәвләт ганунларынын, норматив актларын вә сәнәдләрин, хусусилә дә «Азәрбајчан Республикасында мүлкијјәт һаггында» ганунун гәбул едилмәси бөјүк рол ојнамышдыр. Һәмин гануна әсасән республикада бөјүк дәвләт тә'минатлары нәзәрдә тутулмуш, харичи вәтәндашларын һүгуг вә марагларынын горунмасына зәмин јарадылмышдыр. Харичи фәалијјәтдә биләваситә аидијјаты олан диқәр ганунлар вә сәнәдләр топлусу да гәбул едилмишдир ки, бунлардан валјута әмәлијјатларынын тәнзимләнмәси мәсәләләри, веркитутма, көмрүк фәалијјәти һаггында, ихрач вә идхалын гејри-тариф тәнзимләнмәси һаггында, елми-техники әмәкдашлыг һаггында вә с. ганунлары көстәрмәк олар. Бу мүһүм просесин һүгуги тә'минаты Азәрбајчанын имканлары дахилдә әлагәләринин кенишләнмәсинә вә харичи игтисади мүнәсибәтләрин дәринләшмәсинә сәбәб олмушдур. Харичи игтисади әлагәләрә башлыча амил — мүстәгиллик әлдә едилмиш илләрдә харичи тичарәт әмәлијјатлары база-

сында бахылмасы бөјүк мараг доғурур. 1993-чү ил үчүн ихрач вә идхалын тичарәт дөвријјәсинин структуруну тәһлил едәркән бу нәтичәјә кәлмәк олар ки, ихрачын дәјәринин идхалын дәјәриндән үстүнлүк тәшкил етмәси һәлә мүсбәт кәстәричидән хәбәр вермир. Милли ихрач бүтүнлүклә хаммал, идхал исә халг истехлакы үчүн әмтәә вә әрзагла тәмсил олунмушдур. Бундан башга, истехсал-техники тә'јинатлы мәһсулларын идхал структурунда демәк олар ки, харичи технолокијаларын вә милли ихрачын структуруну тәзәләмәк үчүн зәрури олан ән јени техноложи истехсалларын идхалы јох дәрәчәсиндә иди.

Милли игтисадијјатын инкишафынын бүтүн бу вә дијәр объектив, субјектив сәбәбләри базар мүнәсибәтләринин јаранмасынын илкин мәрһәләсиндә концептуал харичи игтисади сијасәт әсасында јерли истехсалын јениләшмәси механизминин ишләниб һазырланмасыны тәләб едирди.

1995-чи илдән башланмыш игтисади ислаһатлар республиканын харичи өлкәләрлә игтисади әлағәләринин чанланмасы вә инкишафы проблеминин тәдричән һәллинә кәтириб чыхарырды.

Азәрбајчан Республикасы бөјүк игтисади вә елми-техники потенциала малик олса да, дахили базары мәһдуд иди. Бу һал онун дүнја базарында игтисади фәалијјәтинин нәтичәләрини һәјата кечирмәји зәрури едир. Буна кәрә республика идхал-ихрач әмәлијјатларыны дүнја мөканында Мүстәгил Дөвләтләр Бирлији, Авропа Иттифагы өлкәләри, Игтисади Јардым вә Инкишаф Тәшкилаты, Асија-Сакит Океан Игтисади Әмәкдашлыг Тәшкилаты, Нефт Ихрач Едән Өлкәләр Тәшкилаты, Авропа Сәрбәст Тичарәт Ассосиасијасы вә с. илә һәјата кечирир. Азәрбајчан

Республикасы 1995-чи илдә дүнјанын 70 өлкәси илә харичи игтисади әлагәләр сахладығы һалда, 1999-чу илдә бу рәгәм 127-јә чатмышдыр.

1999-чу илдә 1993-чү иллә мугајисәдә Азәрбајчанын харичи тичарәт дөвријјәси 12,5 дәфә артмыш вә бу заман онун 73 фаизи узаг харичи өлкәләрин пајына дүшүр. Лакин ихрач-идхал һәчминин динамик артымы шәраитиндә ихрачын артым сүр'әти вә һәчми идхалдан хејли жери галырды. Белә ки, 1992-чи илдә 1993-чү иллә мугајисәдә ихрач һәчми 10,4 дәфә, идхал исә 15,1 дәфә артмышдыр. Идхал вә ихрачын артым сүр'әтинин гејри-таразлығы нәтичәсиндә өлкәнин тичарәт балансындакы кәсир артмышдыр. Әкәр 1995-чи илдә салдо 76,9 милјон доллар тәшкил едирдисә, 1999-чу илдә 109,4 милјон доллара бәрабәр олмуш, јә'ни 1,4 дәфә артмышдыр.

Идхал һәчминә көрә республиканын әсас тәрәфдашлары бунлардыр: ИЈИТ, МДБ вә АИ. 1998-чи илдә МДБ өлкәләринин пајына идхалын 23,2 фаизи, АИ — 20,0 фаиз, ОПЕК — 6,0 фаиз, АСИӘ — 6,2 фаиз, НИӨТ — 39,7 фаиз, Мәркәзи вә Шәрги Авропа — 2,1 фаиз дүшүбдүр. Балтик вә АСТА өлкәләринин пајы чох чүзи иди. Статистик мә'луматлардан көрүндүјү кими, өлкәнин харичи тичарәт дөвријјәсиндә ИЈИТ, МДБ вә АИ апарычы бөлкә олараг галыр ки, бу да ганунаујгун бир просесдир. Малларын ихрачы илә бағлы вәзијјәт дә беләдир. ИЈИТ, МДБ вә АИ өлкәләринин пајына республиканын ихрач етдији малларын 86,1 фаизи дүшүр.

1997-чи иллә мугајисәдә 1998-чи илдә Авропа, Асија өлкәләринин ихрач һәчми азалмыш, Африка, Америка, Австралија вә Океанија өлкәләри үзрә артмышдыр. Мүва-

фиг сурәтдә һәм ин дөврдә Авропа, Асија, Африка, Австралија вә Океанија өлкәләриндән малларын идхалы чоһалмыш, Америкаја кәлдикдә исә идхал чүзи дәрәчәдә азалмышдыр. Буну ашағыдакы чәдвәлдән ајдын көрмәк олар.

	Ихрач		Идхал		Салдо	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Авропа	330730,2	278349,9	498054,4	674980,0	-167324,2	-396630,1
Асија	436829,7	296832,3	453186,7	468138,9	-16357,0	-171306,7
Африка	271,1	1538,5	1126,2	1866,6	-855,2	-328,1
Америка	5165,8	15132,1	86362,2	86069,4	-81196,5	-70937,3
Австралија, Океанија	0,8	141,3	145,8	473,3	-145,1	-332,0

**Азәрбајчан Республикасынын 1997-1998-чи
илләрдә харичи тичарәт дөвријјәси
(мин АБШ доллары илә)**

Мал дөвријјәси һәчми хејли кенишләнмиш, Русија, Түркијә, Украјна, Бөјүк Британија, БӘӘ, Иран, Алманија, Газахыстан, Түркмәнистан, АБШ, Нидерланд, Исвеч, Польша, Белчика, Беларус, Күрчүстан, Молдова вә с. илә харичи тичарәт әлагәләри саһәсиндә бөјүк ирәлиләјишләр баш вермишдир. Сон 7 ил әрзиндә МДБ өлкәләри, БӘӘ, Түркијә, Иран, Алманија, Бөјүк Британија вә АБШ-ы Азәрбајчанын әсас тәрәфдашлары сајмаг олар. Үмуми харичи тичарәт дөвријјәсинин бөјүк бир һиссәси бу өлкәләрин пајына дүшүр.

Харичи тичарәт дөвријјәсинин структурлары — харичи өлкәләрлә идхал вә ихрачын тәһлили нәтичәсиндә ајдын

олур ки, 1998-чи илдә Азәрбајчан МДБ вә узаг харичи өлкәләрдән әсасән һејвандарлыг вә битки мәншәли мәнсуллар, јејинти, минерал вә кимјәви маллар, пластмас, резин мә'мулаты, тахта-шалбан, кағыз, тохучулуг мә'мулаты, ајаггабы, семент, кипс, сахсы, шүшә мә'мулатлары, ма-шын, механизмләр, электротехника вә мәишәт чиһазла-ры, мүхтәлиф нөв нәглијјат васитәләри, чиһазлар вә диқәр сәнаје маллары идхал етмишдир.

Республика нефт вә нефт мәнсуллары, тохучулуг мә'му-латы, электротехника, машинагајырма вә кимја сәнајеси мәнсуллары, кәнд тәсәррүфаты маллары вә с. ихрач едир.

Һесабладалар кәстәрмишдир ки, 1999-чу илдә респуб-ликанын харичи тичарәт дөвријјәси 1993-чү илдә 153,3 милјон олдуғу һалда, 1998-чи илдә 2,9 милјард доллара чатса да, өтән ил 1,9 милјард АБШ доллары һәчминдә олмушдур.

Республиканын харичи тичарәт дөвријјәсиндә артыг ју-харыда дејилдији кими, МДБ өлкәләри бөјүк хүсуси чәки-јә малиқдир, о чүмләдән биринчи јердә Русија Федераси-јасы кедир.

Азәрбајчанын Русија илә тичарәт дөвријјәси 1999-чу илдә 1993-чү иллә мүгајисәдә 5,4 дәфә артмышдыр. Тәһ-лил үмуми мал дөвријјәсиндә идхалын хүсуси чәкисинин артдығыны, ихрачын исә азалмасыны кәстәрир. Нәтичәдә, 1999-чу илдә Русија Федерасијасындан малларын идхалы 1993-чү иллә мүгајисәдә 21,7 дәфә артмышдыр.

Бүтөвлүкдә Азәрбајчан Республикасынын Русија илә тичарәт мүнасибәтләринин тәһлили кәстәрмишдир ки, республиканын игтисадијјаты металлуркија мәнсуллары-нын, мешә материалларынын, ма-шын вә аваданлығын,

һәмчинин Русијадан бә'зи нөв әрзаг мәһсулларынын көндәрилмәсиндән асылы олмушдур.

Русијанын исә Азәрбајчанда игтисади мараглары бу һалда илк нөвбәдә минерал мәһсуллар групу (ихрач һәчминин 33,5 фаизи), башлычасы исә енержи дашыјычылары — бензин, ағ нефт, дизел јаначағы, сүрткү јағлары вә материаллары, нефт коксу вә битум илә мүәјјәнләширди. Сон үч илдә бу мәһсулларын ихрач һәчми 27 дәфә артыб.

Республикада машынгајырма комплексинин аваданлығы илә бағлы мүһүм мәһсул группларынын ихрачынын хејли дәрәчәдә азалмасы кими мәнфи мејл нәзәрә чарпыр. Онун Русијаја ихрач структурунда хүсуси чәкиси 1994-чү илдәки 42,2 фаиздән 1998-чи илдә 1,1 фаизәдәк енибдир.

Гејд едәк ки, Русија илә харичи тичарәт әлагәләринин һәчминин артмасына бахмајараг идхал-ихрачын мөвчуд әмтәә структуру һәлә дә биртәрәфли сәчијјә дашыјыр. Ихрачда әсас пај хаммал мәһсуллары илә әмәлијјатлар үзәринә дүшүр вә о, тәдричән јүксәк техники елмтутумлу саһәләрин мәһсулларыны сыхышдырыб арадан чыхарыр. Һалбуки республика машынгајырма комплекси бөјүк елми-техники, истехсал вә кадр потенциалына маликдир вә о, узун он илләр боју Азәрбајчан Республикасынын игтисади артымыны мүәјјәнләшдирән сәнајенин апарычы база саһәләриндән бири олмушдур. Русијанын Азәрбајчанла тичарәт мүнәсибәтләринин әсас идхал әмәлијјатлары әрзаг малларынын көндәришинә истигамәтләнмиш вә дәстләшдиричи мә'мулатларын идхалы хејли дәрәчәдә азалмышдыр. Бу да кечмиш иттифаг республикалары, о чүмләдән Русија илә узун илләрдән бәри јаранмыш кооперасија әлагәләринин гырылмасы шәраитиндә республиканын сәнаје

истеһсалынын аһәнқдарлығынын позулмасы сәбәбләриндән биридир вә онун ихрач потенциалына бөјүк тә'сир кәстәрмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын узаг харичи дөвләтләр вә МДБ өлкәләри илә харичи тичарәт фәалијјәтинин тәкмилләшдирилмәсинин әсас јолларыны бизчә ашағыдакы тәрздә мүәјјәнләшдирмәк оларды: јерли ихрач мәһсулларынын истеһсалыны артырмагла вә дүнја базарында сәрт рәгабәт нәзәрә алынмагла бүтүн истеһсалын кејфијјәтинин техники-игтисади сәвијјәсинин јүксәлдилмәси, дөвләтин валјута еһтијатларынын чохалдылмасы, республиканын ајры-ајры бөлкәләринин инкишафынын сүр'әтләндирилмәси вә харичи инвестисијалардан истифадә етмәклә јерли мүәссисәләрин техники тәһизатынын јүксәлмәси. Вә нәһајәт, идхал өлкәдә малларын истеһсалы вә истеһлакынын таразлашдырылмыш вәзијјәтинин тә'миннә, сәнаје мүәссисәләринин истеһсал күчүнүн јүксәлдилмәсинә, модернләшмә вә јенидәнгурма ишләринин кејфијјәтинин артырылмасына, истеһлак базарында мал чешидләринин кенишләнмәсинә, тәбии еһтијатлара гәнаәтә вә әтраф мүһитин мүһафизәсинә сәбәб олмалы иди.

Бүтүн бунлар Азәрбајчанын көмрүк тәшкилатлары гаршысында јени мүрәккәб вәзифәләр гојмуш вә гојмагдадыр.

Бүтөвлүкдә көмрүк органларынын мүһафизә фәалијјәти анлајышы вә мәзмунуна дахил олан һүгуги мәсәләләри һәлл етмәк имканларыны вә мүстәгил олдуларыны бир сыра һөкумәт сәрәнчамлары да нүмајиш етдирир. Һәтта онлардан бә'зиләринин әсасында мүәјјән фикирләр дә сөјләмәк олар. Бу күн көмрүк органлары даһа сәрбәст вә мүстәгилдир.

Ајдындыр ки, өлкәмизин көмрүк органларынын һүгүг-мүһафизә фәалијјәти дәвләт фәалијјәтинин бир нөвүдүр. Онлар көмрүк мүнәсибәтләри саһәсиндә өзләриндә дәвләтин дахили вә харичи функцијаларыны дашыјырлар.

Назирләр Кабинетинин 16 декабр 1996-чы ил тарихли сәрәнчамында дејилир ки, республиканын көмрүк системини тәкмилләшдирмәк, Азәрбајчана гачагмалчылыг јолу илә дахил олан малларын үзәриндә көмрүк нәзарәтини артырмаг, ихрач-идхал әмәлијјатлары просесиндә көмрүк шәртләринин позулмасы гаршысыны алмаг, сәрһәддән кечән маллара там һәчмдә аидијјаты верки вә көмрүк рүсуму тариф дәрәчәләринин гојулмасыны тә'мин етмәк вә дәвләт бүдчәсинә мұвафиг вәсаити көчүрмәк мәгсәдилә принципал конкрет тәдбирләр нәзәрдә тутулмушдур.

Бу сәнәдин маһијјәти вә мәзмуну она дәлаләт едир ки, көмрүк тәшкилатларынын өз мүнәсибәтләринин инзибати-һүгуги тәнзиминдә фәал иштирак имканлары вар.

Гејд едәк ки, харичи игтисади фәалијјәтдә иштирак етмәклә өлкәмизин көмрүк органлары мал вә хидмәтләрин һәрәкәтинин даһа мүнәсиб һәјата кечирилмәсини тә'мин етмәк вәзифәсини гојмушдур; бунунла да дәвләт идарәет-мәсинин тәшкили функцијасыны — һүгуги нормалара ри-ајәт, онлардан истифадә вә онларын тәтбигинә нәзарәт функцијасы јеринә јетирилир.

Лакин бунунла јанашы — вә бурада гәрибә һеч нә јох-дур (игтисади тәһлүкәсизлик системи елә буна көрә мөвчуддур) — харичи игтисади фәалијјәт иштиракчыларынын мұәјјән бир гисми мұхтәлиф сәбәбләр үзүндән мөвчуд гајда вә нормалары позур. Мәһз буна көрә көмрүк тәшки-

латларынын үзәринә дикәр һүгүг-мүһафизә органлары илә жанашы мүвафиг вәзифәләр гојулмушдур.

Көмрүк органларынын һүгүг-мүһафизә фәалијјәтинин мәркәзи формасы инзибати-һүгүги, инзибати-просессуал вә чинајәт, әмәлијјат-ахтарыш вә с. илә бағлы бир сыра дикәр фәалијјәт нөвләридир.

Бурада малларын көмрүк тәртибатынын позулмасы, инзибати позунтулар, һабелә ганунверичилијин чинајәт, көмрүк, валјута, верки вә дикәр нөвләринин позулмасы вә онлара риајәт олунмамасы һаллары нәзәрдә тутулур. Һәмчинин мүвафиг норматив тәләбләрдән јайынма фактлары да көмрүјүн нәзарәтинин диггәтиндәдир.

Бунунла әлагәдар мүмкүн зијанлы нәтичәләрин гаршысынын алынмасы үзәриндә дајанмаг чох вачибдир. Әкәр биз, инсанларын ирадәсиндән асылы олмајан — дејәк ки, дашгын, зәлзәлә вә саирәдән данышсаг, бурада һәр шеј ајдындыр, лакин елә һаллар да мүшаһидә едилир ки, бунлары јахшыча көтүр-гој едиб нәзәрә алмаг вачибдир. Мәсәлән, бунунла әлагәдар һөкүмәтин «Азәрбајчан Республикасы әразисиндә бүтүн нөв етил (јејинти) спиртинин истехсалы, сахланмасы, алкохоллу ичкиләрин вә түтүн мә'мулатынын истехсалы, идхалы үчүн лисензија верилмәси, онларын пәракәндә сатышы, идхал олунан вә өлкәдә истехсал едилән һәммин мәһсуллара аксиз маркаларынын тәтбиг олунмасы гајдалары һаггында» 22 март 1997-чи ил сәрәнчамы илә әлагәдар гаршыја гојулан вәзифәләри көстәрмәк олар.

Бизчә, елә һәммин илин 25 декабр тарихли «Азәрбајчан Республикасынын көмрүк системинин бүдчәдәнкәнар инкишаф фонду һаггында Әсаснамә фондун вәсаитинин

хәрчләнмәси гәјдалары һаггында» гәрарын тәчрүбәдә һәјата кечирилмәси заманы дәгиг нәзарәт гурулмасы да сон дәрәчә бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Бу мәсәләдә бөјүк мәс'улијјәт информасија функцијасы вә тәшкилатчылыг вәзифәләрини ичра едән адамларын да үзәринә гојулурду. Бурада «Көмрүк брокери һаггында Әсаснамәнин вә Азәрбајчан Республикасында көмрүк брокери фәалијјәтинә хүсуси разылыг (лисензија) верилмәси гәјдаларынын тәсдиг едилмәси һаггында» 1 мај 1998-чи ил тарихли гәрары гејд етмәк јеринә дүшәрди. Биз Азәрбајчанда көмрүк ишинин инкишафы илә әлагәдар дәвләт башчысынын мүһүм аддымларыны, ганунверичилик тәшәббүсләрини вә һөкүмәт гәрарларыны нәзәрдән кечирдик. Информасијанын бу һәчми белә бир нәтичә чыхармаға имкан верир ки, өлкәмизин дәвләт игтисади тәһлүкәсизлијинин тә'мин етмәк мәгсәдини дашыјан бу структур өз фәалијјәтини јахшылашдырмаг вә тәкмилләшдирмәк үчүн јетәринчә дәгиг истигамәтләнмишдир.

Проблемләр, гүсурлар, нәзәрдәнјајынма һаллары олмуш вә вардыр, лакин бүтөвлүкдә республиканын, дәвләт көмрүк структуру өз инкишафы үчүн лазыми тәкан алмыш вә сон дөврләрдә сәриштәли шәхси һеј'әтилә даһа да тәкмилләшмишдир.

**АЗӘРБАЈЧАН КӨМРҮҮ ДҮНЈА
ИГТИСАДИЈАТЫНА ӨЛКӘНИН
ИНТЕГРАСИЈАСЫНЫН ӘСАС
ТӘ'СИР ВАСИТӘЛӘРИНДӘН БИРИДИР**

Жөркәмли газар шаири, гәдим түрк дилинин вә тарихинин биличиси Олжас Сүлејменовун дедијинә жөрә көмрүк хидмәти дәвләт тә'сисаты кими илк дәфә Шимали Аврасијада түрк империјаларында јарадылыб. Бу, илк нөвбәдә, һәмин дәврдә антик дүнјанын ики гүтбү — Чин вә Рома арасында, мүнтәзәм тичарәт әлагәләринин јаранмасы илә бағлы иди. О.Сүлејменовун фикринчә, мүасир рус дилиндә ишләнән «таможнја»— («көмрүк») сөзү гәдим түрк сөзүдүр вә илкин мә'наларындан бири «тамга» («дамға») демәкдир.

Көмрүк азәрбајчанлылар үчүн һеч дә экзотик мәфһум дејил.

Тарихән, Азәрбајчанын Ипәк јолунун үстүндә јерләшмәси бурада мәскунлашан халгларын мәдәнијјәтинә, ичти-май-сијаси просесләрә, игтисадијјата, дәвләт сијасәти јүрүдүлмәсинә вә с. өз тә'сирини көстәрмәјә билмәзди. Лакин инкар едилмәз фактдыр ки, Азәрбајчанда мүстәгил көмрүк сијасәти јеритмәк јалныз Совет Иттифагы дағылдыгдан вә республикамыз мүстәгиллик газандыгдан сонра мүмкүн олмушдур. Һеч шүбһәсиз ки, идхал-ихрач әмәлиј-

јатларына дәвләт нәзарәтинин зәифләмәси тә'чили сурәт-дә кечмиш совет көмрүк идарәчилији базасында мүстәгил көмрүк тә'сисатынын јарадылмасы зәрурәтини ортаја атды.

Бу вәзифәнин јеринә јетирилмәси бир сыра чәтинликләрлә үзләшди. Онлардан башлычасы һәмин дөврдә республикада һөкм сүрән һәрч-мәрчлик, тез-тез баш верән һакимијјәт дәјишиклији иди. Бүтүн бунлар фактики олараг дәвләт һакимијјәтинин вә идарәчилијинин бүтүн органларынын фәалијјәтини ифлич вәзијјәтинә салмышды.

Белә бир шәраитдә Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан халгынын тәләби илә 1993-чү илин орталарында јенидән һакимијјәтә гајыдышы өлкәдә һакимијјәт бөһранынын сона чатмасына, сијаси сабитлик јаратмагла игтисади ислаһатларын һәјата кечирилмәсинә шәраит јаратды. Бүтүн чәтинликләрә бахмајараг өлкә рәһбәрлији республикада малијјә, кредит, верки вә көмрүк сијасәтинин тәкмилләшдирилмәсинә, онларын әлагәли инкишафына наил олду.

Гејд едилдији кими, дәвләт башчысы Һејдәр Әлијевин шәхси тәшәббүсү илә Азәрбајчанла дүнјанын 11 ири нефт ширкәти арасында «Әсрин мүгавиләси»нин имзаланмасы мүстәгил республикамыза харичи инвестисијаларын ахынынын күчләнмәсинә кәтириб чыхарды. Беләликлә, республикаја инвестисија тә'јинатлы малларын идхалы артды вә бунунла әлагәдар чевик көмрүк-тариф сијасәти һәјата кечирмәк, сағлам рәгабәт шәраити јаратмаг, ихрач потенциалыны күчләндирмәк вә бүдчә кәлирләринин тәшкилини тәкмилләшдирмәк зәрурәти ортаја чыхды. Кечмиш СС-РИ-нин норматив базасы илә ишләјән вә фәалијјәтини күнүн тәләбләри сәвијјәсиндә гура билмәјән Азәрбајчан

Республикасы көмрүк тәшкилатынын жарытмаз фәалијјәти республика Президентини гане едә билмәзди. Одур ки, тә'чили вә тә'хирәсалынмаз тәдбирләр көрмәк лазым иди. 1995-чи илин январында республика Дөвләт Көмрүк Комитәсинин фәалијјәтини дөвләтимизин башчысынын кениш мұзакирә объектинә чыхармасы вә онун олдугча өнәм-ли төвсијәләри бүтөвлүкдә республика көмрүк сијасәтинин әсас принципләрини мұәјјәнләшдирди. Президент Һејдәр Әлијевин «Биз дүнјада мұстәгил Азәрбајчанын нүфүзунун галдырылмасына, игтисади инкишафына бөјүк жардым едән, харичи игтисади әлагәләрдә лајигли јер тута билән бир көмрүк системи јаратмалыјыг» сөzlәри көмрүк ишчиләри үчүн фәалијјәт програмы олду.

Индики дөврдә Азәрбајчан Республикасынын көмрүк тәшкилаты нәинки бејнәлхалг әлагәләри хејли кенишлән-дирмиш, һәтта ону кејфијјәтчә јени сәвијјәјә галдырмыш-дыр. Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатына үзв олан Азәрбај-чан Дөвләт Көмрүк Комитәси 1999-чу илин ијунунда Ру-сија Федерасијасындан сонра икинчи МДБ дөвләти кими бу тәшкилатын Малијјә Комитәсинин үзвлүјүнә гәбул едилмишдир вә һәмин тәшкилатда тәмсил олуна дүнја өлкәләри арасында 16-чы тәшкилатдыр.

Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилаты илә әлагәләрини ке-нишлән-дирән Азәрбајчан көмрүкчүләри дүнја тәчрүбәси-нә фәал сурәтдә јијәләнирләр. Үмумдүнја Көмрүк Тәшки-латынын Баш катиби чәнаб Мишел Даненин кечмиш ССРИ мәканында илк дәфә Азәрбајчана сәфәри (сентјабр 1999-чу ил), онун дөвләт башчысы Һејдәр Әлијевлә даны-шыглары өлкәмизлә бу тәшкилат арасында икитәрәфли әлагәләрин јарадылмасында истинад нөгтәси олду. Сәфәр-

дә әсас мәгсәд Азәрбајчанда көмрүк органларынын иши илә таныш олмаг, фикир мүбадиләси апармаг вә лазыми төвсијәләр вермәк иди.

Азәрбајчан Республикасынын Президенти гејд етмишдир ки, Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилаты Баш катибинин сәфәри өлкәмиз үчүн хүсуси әһәмијјәт дашыјыр. Чүнки сәккиз ил өнчә мүстәгиллик әлдә едән Азәрбајчанын көмрүк тәшкилаты да һәлә кәнчдир вә өзүнүн инкишаф јолундадыр. Одур ки, баш катибин Азәрбајчана сәфәри вә көрүлән тәдбирләрлә танышлығы, һабелә, онун мәсләһәтләри, фикирләри, бахышлары өлкәмиздә көмрүк ишинин инкишафы үчүн олдугча вачибдир.

Президент Һејдәр Әлијев гејд етмишдир ки, чоғрафи вәзијјәтинә вә жириш-чыхыш јоллары чох олдуғуна көрә өлкәмизин көмрүк тәшкилатынын вәзифәләри һәм бөјүкдүр, һәм дә асан дејилдир. Сәмими гәбул үчүн дәвләт башчымыза тәшәккүр едән чәнаб Мишел Дане Азәрбајчанда олдуғу мүддәтдә бүтүн сәвијјәләрдә она көстәрилән диггәт вә гајғыја, јүксәк гонагпәрвәрлијә көрә миннәтдарлығыны билдирди. М.Дане деди ки, Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын 150 үзвү вар. Тәшкилатын баш катиби илк дәфәдир ки, Азәрбајчана, үмумијјәтлә, Гафгаза сәфәр едир. Бунун да сәбәби кәнч мүстәгил дәвләт олан Азәрбајчан Республикасында көмрүк ишинин вәзијјәтини өјрәнмәкдир.

Мишел Дане демишдир ки, Азәрбајчанын Дәвләт Көмрүк Тәшкилаты Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилаты илә сых әлагә сахлајыр. О, Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын чох фәал, өз сөзүнү һәмишә билдирән үзвләриндән биридир. Елә бунун нәтичәсидир ки, Азәрбајчан Дәвләт Көмрүк

Комитәси Үмумдүнја Жөмрүк Тәшкилаты Малијјә Комитәсинин үзвү сечилмишдир. Баш катибин фикринчә, Азәрбајчанын кәнч дәвләт олмасы нәзәрә алынарса, бу, гејри-ади нәтичәдир. Гонаг республикамызын көмрүк ишчиләринин пешәкарлығыны, кәләчәјә инамыны јүксәк гијмәтләндиirmiшдир.

Жөрүшдән јадикар олага вә өз еһтирамынын ифадәси кими Мишел Дане Азәрбајчан Президенти Ёјдәр Әлијевә Үмумдүнја Жөмрүк Тәшкилатынын хүсуси хатирә медалыны тәгдим етмишдир.

Дәвләтимизин башчысы һәдијјәјә көрә тәшәккүр едәрәк демишдир: «Сиз Азәрбајчан Жөмрүк Комитәсинин әлдә етдији нәтичәләрә јүксәк гијмәт вердиниз. Буна көрә сағ олун. Биз дә Жөмрүк Комитәсинин ишини мүсбәт гијмәтләндиририк, амма бу сөzlәри һеч вахт онлара демир, онлардан даһа да јахшы ишләмәји тәләб едирик».

Президент Ёјдәр Әлијев гејд етмишдир ки, мүасир дөврдә, базар игтисадијјаты шәраитиндә дүнјанын башга өлкәләри илә мүнәсибәтләрин либераллашмасы көмрүк тәшкилатынын гаршысында чох бөјүк вәзифәләр гојур. Башга өлкәләрин бу саһәдә он илләрлә, јүз илләрлә әлдә етдикләри тәчрүбәси вар. Амма Азәрбајчанын көмрүк әмәкдашлары һәм ишләмәли, һәм дә дүнја тәчрүбәсини јахшы мәнимсәмәлидирләр. Ән әсасы исә бүдчәјә өз борчларыны вермәлидиләр, чүнки дәвләт бүдчәсинин формалашмасында көмрүк рүсумлары мүһүм јер тугур.

Азәрбајчан рәһбәри билдирмишдир ки, өлкәмиз базар игтисадијјатына кечид дөврүндә олдуғуна көрә мүхтәлиф саһәләрдән әлдә едилән кәлирләр истәнилән сәвијјәдә дејил. Ејни заманда кечмиш Совет Иттифагына дахил олан,

јени игтисади системләр гуран индики мүстәгил дәвләт-ләрдә јени иш адамлары, фирмалар јараныр вә онларын арасында веркиләри, көмрүк рүсумларыны кизләтмәк һаллары башга өлкәләрә нисбәтән бәлкә дә даһа чохдур. Президентин фикринчә, Азәрбајчанын көмрүк ишчиләри бу сәһәдә гаршыда дуран вәзифәләри лајигинчә јеринә јетир-мәлидирләр.

Президент Һејдәр Әлијев гачагмалчылығын, наркотик маддәләрин ганунсуз дәвријјәсинин гаршысынын алынмасыны да мүһүм амил кими вурғулајараг билдирди ки, бу сәһәдә сәрһәд гошунлары илә јанашы, Көмрүк Комитәсинин дә үзәринә бөјүк вәзифәләр дүшүр. Күман едирәм ки, сиз бураја сәфәриниз заманы өз мәсләһәтләринизлә, тәчрүбәнизлә бизим көмрүк тәшкилатында бу сәһәјә көмәк етмиш олачагсыныз.

Азәрбајчан Дәвләт Көмрүк Комитәсинин Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатында иштиракынын мүсбәт гијмәтләндирилмәсиндән, онун Малијјә Комитәсинин үзвү сечилмәсиндән мәмнун галдығыны сөјләјән Президент Һејдәр Әлијев бунун республикамыз үчүн чох әһәмијјәтли олдуғуну вурғулады. Ејни заманда әмин олдуғуну билдирди ки, Дәвләт Көмрүк Комитәси бу истигамәтдә фәалијјәтини бундан сонра да давам етдирәчәк вә дүнја тәчрүбәсиндән бәһрәләнәрәк өз ишини даһа да тәкмилләшдирәчәк, Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилаты илә әлагәләрини кенишләндирәчәкдир. Бәлкә дә кәләчәкдә һәмин тәшкилатдан бир мәртәбә дә јухары галхачагдыр.

Һазырда дүнјада чох ағыр просесләр кетдијини вурғулајан дәвләтимизин башчысы хатырлатды ки, бејнәлхалг терроризмлә, наркотик васитәләрин ганунсуз дәвријјәси

илә мүбаризә бүтүн өлкәләр үчүн әһәмијјәтли мәсәләдир. Президент Һејдәр Әлијев Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын да бу актуал мәсәләләрин һәлли јолунда чох бөјүк хидмәтләр көстәрәчәјинә әмин олдуғуну сөјләди вә чәнаб Мишел Данејә вә онун башчылыг етдији тәшкилата уғурлар арзулады.

Она көстәрилән диггәтә вә е'тимада көрә бир даһа тәшәккүрүнү билдирән Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын Баш катиби дәвләтимизин башчысыны әмин етди ки, Бакыда сәфәр заманы апардығы данышыгларда сөјләнилән фикирләр Азәрбајчан Президентинин дедикләри илә үстүстә дүшүр. О, арзу етди ки, бир вахт кәлсин ки, Азәрбајчан Дәвләт Көмрүк Комитәсинин 100 иллији гејд олунсун.

Президент Һејдәр Әлијев буну чох көзәл арзу кими гијмәтләндирәрәк деди: мән буну белә баша дүшүрәм ки, мүстәгил Азәрбајчан дәвләтинин 100 иллији гејд едилсин. Онун ичәрисиндә, шүбһәсиз ки, көмрүк тәшкилаты да олачагдыр.

Иран Ислам Республикасынын игтисадијјат вә малијјә назиринин мүавини, көмрүк идарәсинин президенти Мехди Карбасианын, Түркия Чүмһуријјәтинин көмрүк мүстәшары Рамазан Улудағын республикамыза ишкүзар сәфәрләри јахын гоншуларымызла өлкәмиз арасында әлагәләрин инкишафында хүсуси рол ојнамышдыр.

Өлкәләримизин ән'әнәви достлуғу, гардашлығы вә тарихи көкләримиз, мәмләкәтләримизин менталитетинин бир-биринә јахын олмасы, һеч шүбһәсиз ки, Түркия Чүмһуријјәтинин көмрүк ишләри илә јахынлығынын вачиблијиндән сораг верир. Өтән илин декабрында Азәрбајчан Президенти чәнаб Һејдәр Әлијевин гәбулунда оларкән

Түркијә Баш Баканлығынын көмрүк мүстәшары Рамазан Улудағ республикамызын көмрүк тәшкилатынын ишиндән разы галдығыны вурғуламыш вә билдирмишдир ки, «көмрүкдә чалышан һәмкарларым сон дәрәчәдә бачарыглыдырлар. Һәтта бу тәшкилатымызын бөлкәмиздәки бүтүн көмрүк идарәләриндән сәвијјәли олдуғуну дејә биләрәм. Бизим тәшкилатымыз 75-76 иллик тәчрүбәјә маликдир. Амма Азәрбајчанын тәчрүбәси 7 ил әрзиндә бизи өтүб кечмишдир».

Түркијә Баш Баканлығынын көмрүк мүстәшары Рамазан Улудағ, һәмчинин билдирмишдир ки, дүнја тичарәти артыг интернет васитәсилә тичарәтә кечир, инһисарлашмаја кечир. Она көрә дә башга өлкәләрин көмрүк ишчиләри илә фикир мүбадиләси апармаг зәруридир.

Азәрбајчанын көмрүк тәшкилаты МДБ-јә үзв дәвләтләрин Көмрүк Хидмәти Рәһбәрләри Шурасынын үзвүдүр вә 1996-чы илдән Бејнәлхалг Јол Дашымалары Конвенсиясына гошулмагла транзит јүкләрин бејнәлхалг тәчрүбәдә гәбул едилмиш принципләринә әмәл едир.

1998-чи илин сентјабрында Мүстәгил Дәвләтләр Бирлији өлкәләринин Көмрүк Хидмәтләри Рәһбәрләри Шурасынын 20-чи ичласынын Бакыда кечирилмәси Азәрбајчанын көмрүк тәшкилатынын бөјүк хидмәтләри олдуғуна әјани сүбутдур. Һәмин ичласда Азәрбајчан, Русија, Украјна, Гырғызыстан, Күрчүстан, Молдова, Беларус, Тачикистан, Өзбәкистан вә МДБ дәвләтләринин Дәмирјол Нәглијјаты Шурасы Директорлуғунун, МДБ Игтисадијјат Иттифагынын Дәвләтләрарасы Игтисадијјаты Комитәсинин нүмәјәндәләри иштирак етмишләр.

Жөмрүк Хидмәтләри Рәһбәрләри Шурасынын эксперт-ләринин ичласында информасија мүбадиләси вә харичи игтисади фәалијјәти иштиракчыларынын малијјә тәсәррүфат ишләринин јохланылмасынын принципләри һаггында, МДБ-јә үзв олан дәвләтләрин әразиләриндән кечирилән аксиз веркисинә чәлб едилмиш маллара нәзарәтин тә'мин едилмәси һаггында вә актуаллыг кәсб едән бир сыра мүх-тәлиф мәсәләләр мүзакирә едилмишдир. Бундан башга МДБ иштиракчы дәвләтләрин әразиләриндән кечирилән һәрби јүкләрин рәсмиләшдирилмәсинин нүмунәви гајдала-рыны һазырламаг үчүн ишчи групу јарадылмышдыр.

Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијев Мүстәгил Дөв-ләтләр Бирлији өлкәләринин Жөмрүк Хидмәтләри Рәһ-бәрләри Шурасынын 20-чи ичласынын иштиракчыларыны гәбул едәркән гејд етмишдир ки, көмрүк һәр бир дәвләтин мүһүм саһәси олса да, бирлик дәвләтләри үчүн бу, јени са-һәдир. Она көрә дә бу саһәдә бә'зи чәтинликләр јараныр. Өлкә Президенти республикамызын көмрүк органларына өлкәмизә вердији хејирдән данышараг онун фәалијјәтинә јүксәк гијмәт вермиш вә МДБ өлкәләринин Жөмрүк Хид-мәтләри Рәһбәрләри Шурасына кәләчәк мәгсәдјөнлү фә-алијјәтиндә уғурлар арзуламышдыр.

Русија Дөвләт Жөмрүк Комитәси сәдринин мүавини Владимир Мешерјаков КХРШ-нин фәалијјәти, Бакыда көрүлмүш иш һаггында дәвләт башчымыза мә'лумат вер-миш вә билдирмишдир ки, бу тәшкилат беш илдир мөв-чуддур вә онун әсас вәзифәси МДБ өлкәләри арасында јүкләрин һәрәкәти јолундакы сәдләрин арадан галдырыл-масы үчүн, көмрүкдә һүгүг позунтуларынын гаршысынын алынмасы вә дәвләтләрин бүдчәләринә мәдахилин арты-

рылмасы үчүн көмрүк ганунверичилијини ејниләшдирмәјә даир тәклифләр һазырламагдан ибарәтдир. МДБ өлкәләри көмрүк хидмәтләринин рәһбәрләри Бакы ичласында сәккиз мәсәләни мұзакирә етмишләр, транзит гәјдасы һаггында сазиши һөкүмәт башчыларына имзаламаға вермәк һаггында гәрар гәбул олунмуш, ваһид типли технолокијалара даир сәнәд бәјәнилмишдир. Бу сәнәд малларын сәрбәст һәрәкәтинә көмәк едәчәк, МДБ өлкәләри вәтәндашларынын сәрһәд-кечид мәнәтәгәләриндән кечмәсини хејли сәдәләшдирәчәкдир.

МДБ мөканына дахил олан өлкәләрин әксәријјәти илә көмрүк иши, гачагмалчылыг вә көмрүк гәјдаларынын позулмасына гаршы мұбаризә саһәсиндә әмәкдашлыг һаггында сазиш имзаланмышдыр. Бөјүк Британија вә Шимали Ирландија Бирләшмиш Краллығы, Иран Ислам Республикасы, Ливан Республикасы вә Түркијә Чүмһуријјәти илә көмрүк иши саһәсиндә әмәкдашлыға даир сазиш имзаланмыш, Литва, Латвија вә Естонија республикалары илә бу чүр сазишләр имзаланмаг үзрәдир. Үмумијјәтлә, 1995-чи илдән индијәдәк Азәрбајчан Дөвләт Көмрүк Комитәси тәрәфиндән дүнјанын 13 өлкәси илә көмрүк хидмәти саһәсиндә гаршылыглы әмәкдашлыға даир сазиш вә мұгавиләләр бағланмышдыр.

Азәрбајчанын Көмрүк Тәшкилаты Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын сессијаларында, ајры-ајры комитәләринин ичласларында иштирак едәрәк габагчыл өлкәләрин көмрүк хидмәтләри илә фикир мұбадиләси, норматив-һүгуги актларын бејнәлхалг нормалара ујғунлашдырылмасы, бејнәлхалг тәчрүбәнин өјрәнилмәси вә тәтбиги үчүн мұвафиг ишләр апарыр. Авропа Бирлијинин ТАСИС вә ТРАСЕКА

програмлары чәрчивәсиндә көмрүк системинин инкишафы вә модернләшдирилмәси сәһәсиндә мүүжән ишләр көрүр вә мүхтәлиф мәгсәдли ләјһәләр һазырлајыб тәгдим едир. Азәрбајчанын Үмумдүнја Тичарәт Тәшкилатына дахил олмасы үчүн идхал-ихрач әмәлијјатлары үзрә тариф вә гејри-тариф тәнзимләнмәси тәдбирләрини бејнәлхалг нормаја ујғун гурмаға чалышыр, бејнәлхалг тәшкилатларын экспертләрини гәбул едир вә онларла әмәкдашлыға үстүнлүк верир.

Харичи тичарәтин либераллашдырылмасы, идхал-ихрач әмәлијјатларына там сәрбәстлик верилмәси Азәрбајчан игтисадијјатында мүсбәт дәјишикликләрин әсасыны гојмуш вә харичи тичарәтин дәвләт тәнзимләнмәсинин мүһүм васитәси олан көмрүк тарифләринин формалашмасы вә тәтбигиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Нәтичәдә, дүнјанын 84 дәвләти илә тичарәт вә игтисади әмәкдашлыг гурмаг, идхалын әмтәә структуруну сәмәрәләшдирмәк үчүн тариф тәнзимләмә тәдбири кими харичи тичарәтдә бир чох дәвләтләрлә мал вә хидмәтләр, азад тичарәт, игтисади интеграсија сазишләри бағланмышдыр. Бу сазишләрин 20-дән чохунда Америка, Авропа, Јахын вә Узаг Шәрг өлкәләри илә идхал-ихрач әмәлијјатларында икитәрәфли гајдада күзәштли верки режимләри нәзәрдә тутулмушдур. Һал-һазырда Украјна, Күрчүстан вә Газахыстанла бағланмыш азад тичарәт сазишинә ујғун олараг бу өлкәләрдән Азәрбајчана, Азәрбајчандан исә бу өлкәләрә идхал олуна маллар идхал рүсумларына чәлб едилмир.

Васитәли веркиләрин дүнја тәчрүбәсиндә гәбул едилмиш принципинә — «сон тә’јинат» принципинә кечилмәси истигамәтиндә иш апарылыр. МДБ мөканына дахил

олан өлкөлөрлө икитөрөфли гайдада васитэли веркилэрин тэтбигинэ даир сазишлэр имзаланыр.

Бу күн Украјнадан идхал олунан маллара əлавə дəјər веркиси, Өзбəкистан, Газахыстан вə Күрчүстандан идхал олунан маллара исə васитэли веркилэр тэтбиг олунур. Бу исə идхалчылара бəрабэр рəгабət шəраити јаратмагла Азэрбајчанда тариф тэнзимләнмəsi вə верки сијасəтинин дүнја тəчрүбəсинə јахынлашмасына көмək етмиш олур.

Өлкə президенти тэрəфиндэн ардычыл сүлһ сијасəтинин һəјата кечирилмəsi Азэрбајчан үчүн бејнəлхалг тəшкилатларда — БМТ, Үмумдүнја Көмрүк Тəшкилаты, Игтисади Əмəkдашлыг Тəшкилаты, Гара Дəниз Игтисади Əмəkдашлыг Тəшкилаты, Ислам Тичарət Инкишаф Мəркəзи вə с. бејнəлхалг тəшкилатларда лајигли јер тутмаға, бејнəлхалг малијјə тə'сисатлары илə əмəkдашлыг етмəјə имкан јаратмышдыр.

Гејд етмək лазымдыр ки, Азэрбајчана сэрмајə гојулушу 1994-чү илин сентјабрында Бакыда «Əсрин мүгавилəsi» имзаландыгдан сонра күчләнмишдир. О, тəkчə Азэрбајчан үчүн јох, бүтүн дүнја үчүн хүсуси əһəмијјət кəсб едир. Бу сənəd һејдэр Əлијевин јарадычысы олдуғу јени нефт сијасəтинин əсасыны гојду. Беш ил əрзиндə 14 өлкəнин нефт ширкəтлэринин иштиракы илə 19 мүгавилə имзаланды. Өлкəнин дөвлət бүдчəсинə дахил олан бонуслар малијјə сабитлијинин сахланмасында хүсуси рол ојнајыр. «Əсрин мүгавилəsi»нин 5 иллијинə һəср олунмуш ичласда чыхыш едэркən Азэрбајчан Дөвлət Нефт Ширкəтинин биринчи витсе-президенти Илһам Əлијев демишдир ки, Азэрбајчанын бүдчəсинə 700 милјон доллара јахын вəсаит дахил олмушдур. 1999-чу илин сонунадək бу мəблəғ 815 милјон

доллары кечмәлидир. И.Әлијевин сөзләринә жөрә, веркиләр, кирајә һаггы вә дикәр өдәнишләр шәклиндә Азәрбајчанын социал фондларына әлавә олараг 154 милјон доллар дахил олмушдур.

«Әсрин мүгавиләси»нин мүвәффәғијјәтлә јеринә јетирилмәси бир чох сијаси вә социал-игтисади проблемләрин һәллинә илкин шәраит јарадыр, һүгуи системи мөһкәмләндирир, дәвләт тә'сисатларынын сабит фәалијјәт кәс-тәрмәсини тә'мин едир.

Ири нефт ширкәтләри илә имзаланан мүгавиләләр кәс-тәрир ки, Азәрбајчан кениш саһибкарлыг фәалијјәти үчүн ачыгдыр. Демократик сечкиләр нәтичәсиндә формалашан парламент, јени Конститусија вә хүсуси мүлкијјәтин инкишафына стимул јарадан ганунлар пакети, о чүмләдән «Көмрүк тарифи һаггында» ганун вә нәһајәт, суверен дәвләтин президенти харичи капиталын мүдафиәсинин, сәр-мајә рискинин минимума ендирилмәсинин, кениш мал мүбадиләси үчүн шәраит јарадылмасынын башлыча дајағыдыр.

Һөкүмәтин гијмәтләрин, харичи тичарәтин вә валјута дәвријјәсинин либераллашдырылмасына јөнәлдилән тәдбирләринин конструктив характер дашыдығыны гејд ет-мәк лазымдыр. Республикада бир сыра объектләрин хари-чи тәрәфдашларын идарәчилијинә верилмәсинин мүмкүн-лүјү, һабелә Сумгајытда биркә саһибкарлыг зонасы јара-дылмасы лајиһәси һаггында гәрарлар гәбул едилмишдир. Тәчрүбәдә бүтүн бунлар бир мәгсәдә хидмәт едир — өл-кәдә реал базар мүһити формалашмыш, саһибкарлар «гә-наәт игтисадијјатынын» јенидән дирчәлмәси барәдә иллү-

зијалардан бирјоллуг јаха гуртармыш вә базар игтисадијјатына ујғунлашмышлар.

Бу мисаллар көстәрир ки, әмәкдашлығын норматив-һүгүги базасыны јаратмаг, интеграсијанын сәмәрәли фәалијјәт механизмини тә’мин етмәк, өлкәнин игтисадијјатына харици капитал гојулушуну чәлб етмәк нә гәдәр вачибдир.

Интеграсија мөвзусу кәләчәкдә даһа чох актуаллыг кәсб едәчәк. Демәли, рекионларын вә дүнја өлкәләринин сијаси вә игтисади әлагәләринин мөһкәмләnmәсиндә көмрүк хидмәтинин ролу артачаг. Тичарәт, капитал ахыны, миграсија просесләри, коммуникасија васитәләринин инкишафы, мәдәни мүбадиләләрин интенсивлији кәләчәкдә глобал сијаси чәмијјәтин һүдудларыны мүәјјәнләшдирәчәк. Бир чох өлкә һөкүмәтләри рәһбәрләри индидән е’тираф едирләр ки, дәјишән шәраитә ујғун олараг онларын фәалијјәти, һәбелә социал тәрәггинин инкишафы наминә онларын сабитлијә чан атмасы, һәмрә’лијин даһа да мөһкәмләnmәсини, көмрүк вә сәрһәд хидмәтләринин иш бирлијинин јарадылмасыны тәләб едир. Бүтүн бунлар бејнәлхалг әмәкдашлығын фәаллығы үчүн чохтәрәфли програмларын ишләниб һазырланмасы зәмининдә һәјата кечирилә биләр. Бу чүр әмәкдашлыг донор өлкәләрин көмәјинә еһтијачы олан, трансформасија просеси кечирән дәвләтләр үчүн хүсуси әһәмијјәтә маликдир. Мәһз онлар интеграсија просесинин үстүнлүкләриндән истифадә едәрәк даһа чох хејир көтүрә биләрләр.

Азәрбајчанын көмрүк хидмәтинин ишчиләри әмәкдашлығын әсас принципләрини јахшы мәнимсәјибләр. Мә’лумдур ки, бу әмәкдашлығын керчәкләшмәси харици инвестисијалар үчүн нормал шәраит јарадыр, Азәрбајчанда

демократик тә'сисатларын, дәвләтчилијин вә асајишин мөһкәмләnmәсинә көмәк едир, инсан һагларынын, мүхтәлиф азадлыгларын, о чүмләдән саһибкарлыг азадлыгынын горунмасыны тә'мин едир, харичи капиталын горунмасына тә'минат верән ганунларын гәбул едилmәсини сүр'әтләндирир.

Көмрүк тәшкилатынын фәалијјәти Азәрбајчанын дүнја игтисадијјатына интеграсијасы илә, һабелә јахын вә узаг өлкәләрлә әлагәләрин кенишләnmәси илә бирбаша бағлыдыр. 1995-чи илин нојабрыны хатырлајаг. Лондонда о заман «Азәрбајчанын инвестисија имканлары» мөвзусунда Биринчи Бејнәлхалг Конфранс кечирилди. Нүфузлу нүмәјәндә һеј'әтинә Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијев башчылыг едирди. Адам Смит адына Институтун тәшкил етдији конфрансда 20 өлкәдән кәлмиш 200-дән чох бизнесмен, саһибкар вә малијјәчи иштирак едирди. Һәмин форум бу нүфузлу тәшкилатын базар ислаһатлары саһәсиндә 20 илдән чох Гәрби Авропа, Африка, Чәнуби Америка, Асија, һабелә сабиг ССРИ мәканында кечирдији аксијаларын бир нөв давамы олду.

Мәсәлә бурасындадыр ки, Адам Смитин «Марксизм-ленинизмдин үч мәнбә вә үч тәркиб һиссәси»ндән бири олан сијаси игтисады бизим күнләрдә «јабаны МДБ мәканында» сивил базар мүнәсибәтләри гуручулуғунун тәмәлини гојур, кечмиш ССРИ-нин халг тәсәррүфаты комплексинин нүфузлу рәһбәрләриндән сајылан Һејдәр Әлијев базар игтисадијјатынын өзәлләшдирмә вә либераллашдырма курсунун апарычы лидерләриндән бири олур. Лакин тарихин кедишинә дүнјаны «сојуг мүнәрибә» вәзијјәтиндән чыхаран әсл фөвгәл һадисәләр контекстиндә, дүнјанын әкс

гүтбләр дүшәркәсинә бөлүнмәси, игтисади иттифагларын јаранмасы нөгтеји-нәзәриндән јанашмаг лазымдыр.

«Фајненшнл тајмс»да дәрч олунан мәгаләдә дејилир ки, игтисади инкишафын мәнбәји чох садәдир, сиз Адам Смитә даһа чох ишләмәк имканы јарадын. Конкрет вәзијјәти нәзәрә алараг демәк олар ки, Һејдәр Әлијев даһи шотландијалыја белә бир имкан верди.

Конфрансын ачылышында Азәрбајчан Республикасы Президентинин чыхышы чох диггәтлә динләнилди вә форум иштиракчыларынын бир чохуна Азәрбајчанын инвестија үчүн хам бир мөкан олмасы фикрини ашылады.

Һејдәр Әлијев тәрәфдашлығын кениш мәнзәрәсини шәрһ етди, өлкәнин игтисадијјатына харичи капитал гојулушунун мүмкүнлүјүнү нәзәрә чарпдырды. О, республиканын кечмиш совет дөврү тарихинин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләриндән сөз салды, һабелә кечид дөврүнүн үмуми гаунаујғунлуғларыны, индики дөврдә кәнч мүстәгил дәвләтләрин интеграсија просесини, бизнесин континентал вә трансмилли гурулушуну шәрһ етди.

Президент бүтөвлүкдә Гафгаз республикаларында радикал дәјишикликләри ләнкидән проблемләрдән вә һәр шејдән әввәл, һәрби мұнагишәләрдән, ермәни екстремистләринин ујдурдуғу вә чохдан бәри давам едән Дағлыг Гарабағ проблеминдән данышды.

Һејдәр Әлијев Азәрбајчан рәһбәрлијинин бу мұнагишәни АТӘТ-ин Минск групу чәрчивәсиндә сијаси тәнзимләнмәсинин тәрәфдары олдуғуну вурғуламагла јанашы, гејд етди ки, харичи тәрәфдашларла гаршылығлы әмәкдашлығ јалныз рекионда сабитлик бәргәрар олуначағы тәгдирдә мүмкүндүр.

Азәрбајчан Президенти әмәкдашлығын әсас принципләрини шәрһ етди. Мә'лумдур ки, һәмин әмәкдашлығын һәјата кечирилмәси инвестисија гојулушу (милли бирлик, демократијанын, дөвләтчилијин, асајишин мөһкәмләnmәси, инсан һүгугларынын, мүхтәлиф азадлыгларын, о чүмләдән саһибкарлыг азадлығынын тә'мин олунмасы) үчүн нормал шәраит јарадыр.

Азәрбајчан өзүнәмәхсус мәдәнијјәти, надир кеосијаси мөвгејә малик, түкәнмәз енержи еһтијатлары олан гәдим бир өлкәдир. Президент сөзүн әсл мә'насында бизим өлкәни сәрмајәчиләр үчүн чәлбедичи бир мәкан кими тәгдим етди. Бу һагда данышыгларарасы фәсилләрдә белә мүзакирәләр кедирди.

Лондонда, дүнјанын нәһәнк банк вә малијјә мәркәзләринин бириндә тәбии ки, Азәрбајчанын Бејнәлхалг Валјута Фонду Дүнја Банкы вә Авропа Јенидәнгурма вә Инкишаф Банкы илә әмәкдашлыг барәдә данышыглара кетмәјә билмәзди. Һәмин проблемин мүзакирәсиндә иштирак едән експертләрин вә мүтәхәссисләрин кәлдији нәтичәјә көрә бу әмәкдашлыг Азәрбајчанын кәнч базар игтисадијјатынын инкишафына тәкан верә биләр.

Республикаја ајрылан кредитләр ислаһатлар програмынын һәјата кечмәсинә, милли валјутанын мәзәннәсинин сабитләшмәсинә сәбәб олду.

Игтисадијјатын мүһүм саһәләринин (газ тәчһизаты, фермер тәсәррүфатлары вә с.) инкишафынын бир сыра јени лајиһәләри күчлү малијјә базасынын олмасыны тәләб едир. Тәбии ки, бүтүн бунлары тәкчә пул кредити кими јох, ејни заманда республикада кедән ислаһат просесләринә инам кредити кими гәбул етмәк лазымдыр.

Лондон конفرансы Азәрбајчан үчүн инвестисија имканларынын мәнзәрәсини јаратды. Тәбии ки, бу инвестисија-ја Гәрб тәрәфдашларындан даһа чох бизим еһтијачымыз вардыр. Е'тираф етмәк лазымдыр ки, бу мәгам конفرансын сәдри Чорч Ричерсин, Бөјүк Британијанын дәвләт ка-тибинин, шуранын тичарәт үзрә президенти Јан Лангын, Бејнәлхалг Валјута Фондунун идарә рәисинин мүавини Танно Саавалајненин, Авропа Јенидәнгурма вә Инкишаф Банкынын биринчи витсе-президенти Рона Фримонанын, Азәрбајчан Бејнәлхалг Әмәлијјат Ширкәтинин президенти Терри Адамсын вә башгаларынын чыхышларында сезилир-ди.

Бүтүн бу чыхышларын мәғзинә варсаг, белә бир нәтичә чыхармаг мүмкүндүр: Азәрбајчанда харичи инвестисија үчүн надир имканлар јарадылыр, бу исә өзүнү гијмәтләрин либераллашмасында вә антиинфлјасија тәдбирләриндә бү-рузә верир. Бир аз да дәгиг десәк, инвестисија идарәчили-ји саһәсиндә хүсуси милли акентлијин јаранмасына имкан верир. Харичи инвесторлар көзләмә мөвгеји тутмадан Азәрбајчанда һәмкарларыны габагламаға чалышырлар. Чүнки базар игтисадијјаты тәрәддүд етмәји севмир. Жәнч, мүстәгил Азәрбајчан исә харичи инвесторлар үчүн әлве-ришли вә перспективли базардыр.

Бурада Адам Смити, даһа доғрусу, гысача олараг онун халгларын чичәкләнмәси һаггында тә'лимини јада салмаг јеринә дүшәрди: дәвләт гызыл еһтијатларына саһиб олду-да јох, мәһсул истеһсал етдикдә варланыр.

Азәрбајчан Республикасы кениш чешидли мәһсуллар истеһсал етмәјә гадирдир. Бурада дүнјанын ән нәһәнк нефт вә газ еһтијатлары, јарымметаллар, филиз мә'дәнлә-

ри, памбыг, түтүн, балыг ештијатлары вар. Нефт, нефт-кимја, металлуркија, машынгајырма комплексләри артыг формалашмышдыр. Үстәлик јүксәк елми вә сәриштәли кадрлар јетишмишдир. Туризмин инкишафы үчүн дә шәраит јарадылмышдыр.

Президент Һејдәр Әлијев Лондонда нәзәри дискуссияларда иштирак етмәклә јанашы, сијаси иш апармаға да имкан тапды. О, Бөјүк Британијанын баш назиринин биринчи мұавини, дәвләт назирини Мајкл Һезлтајн, харици ишләр назирини Малтон Рифкинд, енеркетика назирини Тимоти Енгар вә парламент нұмајәндәләри илә көрүшләр кечирди. Президент Һејдәр Әлијев ики өлкә арасында әлагәләри мөһкәмләндирән даһа бир тәдбирдә — Кенингстон-Кроссда Азәрбајчан сәфирлијинин јени бинасынын ачылышында иштирак етди. Нәһајәт, рәмзи мә'на дашыјан бир мәғамы да хатырлатмаг јеринә дүшәрди: конфрансын сонунчу ичласында Президент Һејдәр Әлијевә Адам Смитин бүстү һәдијјә олунду.

Һәдијјәни тәгдим едәркән конфрансын сәдри Чорч Ричерс деди:

— О, базар игтисадијјатында сизин арханызча аддымлајыр.

— Зәннимчә, Адам Смит мәнә инаныр, — дејә Һејдәр Әлијев чаваб верди, — бу јолда биз ондан ајрылмајачағыг.

... Базар игтисадијјатынын инкишафы јолунда нөвбәти мәнтәгә Парис олду. Бурада Лондон көрүшләриндән сонра Дүнја Банкынын тәшәббүсү илә Азәрбајчанын агросәнаје, туризм бизнеси вә сәһијјә саһәсиндә инвестисија мәсәләләри үзрә конфранс кечирилди.

Парис конفرансынын ссенариси, әкәр белә демәк мүмкүндүрсә, тәтбиги характеринә көрә Лондон форумундан фәргләнирди. 25 өлкәни тәмсил едән 200-дән чох нүмәндә конкрет саһәләрә сәрмајә гојулушу мәсәләләрини нәзәрдән кечирди.

Конфрансын ачылышында дәвләт башчымыз бәјан етди ки, Азәрбајчанын енержи, сәнаје вә интеллектуал потенциалы бир әср јарым әрзиндә Русијанын, сон 70 илдә исә ССРИ-нин игтисадијјатынын инкишафына хидмәт етмишдир. Бу күн исә о, Авропанын вә бүтүн дүнјанын инкишафына күчлү тәкан верә биләр. Гәрб вә Азәрбајчан бир-биринә лазымдыр. Бир тәрәфдән глобал әмәкдашлыг дүнја базарына чыхмаға тә’минат верир, диқәр тәрәфдән исә мүтәхәссләрин һесабламаларына көрә ХХІ әсрин әввәлиндә баш верәчәји еһтимал олуна енержи бөһранындан јаха гуртармаға шәраит јарада биләр.

... Индики зәманәдә јералты нефт чајлары халгларын, өлкәләрин тәлејинә, әкәр белә демәк мүмкүнсә, улдузларын һәрәкәтиндән даһа чох тә’сир едир. Азәрбајчан халгынын тарихи никбинлији өлкәнин карбоһидрокен еһтијатлары илә бирбаша бағлыдыр. Амма гејд етмәк лазымдыр ки, Гәрбдә, хүсусән дә Франсада бизнесменләри, ишкүзар даирәләри тәкчә нефт марагландырмыр. Һејдәр Әлијевин кечирдији икитәрәfli данышыглар серијасында тәбии ки, биринчи нөвбәдә Франсанын нефт лидери «Елф-Акитен»-лә әмәкдашлыгын перспективләри, һабелә памбыгын, түтүнүн, үзүмүн биркә истеһсал вә е’мал имканлары, туризм инкишафы мәсәләләри мүзакирә олунду. Бу барәдә Президент Һејдәр Әлијевин Франсанын баш назири Ален Жүпе илә көрүшүндән дә сөһбәт кетди.

Бир сөзлө, Азәрбајчана инвестисија гојулушунун мәнзәрәси тәкчә нефтин вә памбығын рәнки илә мәһдудлашмыр, ејни заманда, нечә дејәрләр, «гара гызыл»дан тутмуш «ағ гызыл»адәк бүтүн рәнк чаларларыны өзүндә әкс етдирир. Лондон вә Парис конфранслары республика игтисадијјатында кедән ислаһатларын башлыча үнсүрүнүн — инвестисија сијасәтинин јени мәрһәләсини мүәјјәнләшдирди. Бу, илк нөвбәдә, көмрүк тәшкилатынын ишинә дә шамил олуна биләр. Бу истигамәтдә атылан ардычыл вә инамлы аддымлар өзәлләшдирмә просесинә киришмәјә, базар игтисадијјатында сығорта гијмәтләринин формалашмасына, харичи инвестисијаларын чәлб олунмасына, көмрүк мәнтәгәләриндән кечмә проседурларынын тәкмилләшмәсинә имкан јаратды. Бизим көзләримиз өнүндә Азәрбајчан сијаси һәрч-мәрчлик вә игтисади бөһран мәнкәнәсиндән чыхараг бизнес вә тичарәт саһәсиндә тәрәфдашлар үчүн азад вә күчлү бир мәкана чеврилди. Бу исә Адам Смитин дедији кими, халгларын чичәкләнмәси үчүн башлыча шәртдир.

Азәрбајчан игтисадијјатынын инкишафынын (бу өз нөвбәсиндә сивил дүнјаја дахил олмағы шәртләндирир) әсасы тәхминән он ил әввәл гојулмушдур. 90-чы илләрин әввәлләринә кими дүнјанын сијаси нәһәнкләриндән бири олан Совет Иттифагы дизәчән бөһран батаглығына батан бир диви хатырладырды. Зор күчүнә онун өмрүнү узатмаг мүмкүн олмады. Әксинә бу, өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда, мәркәздәнгачан гүввәләрин күчләнмәсинә кәтириб чыхарды. 1990-чы илин јанварында Бакыда баш верән ганлы һадисәләр (онлар халгын јаддашына «Гара јанвар» кими дахил олмушдур) мәркәзи һөкүмәтин гаршыја чыхан проб-

лемләри әдаләтлә вә ағылла чөзмәси барәдә иллүзијалара сон гојду.

Тәкчә Азәрбајчанда јох, һәм дә Русијанын өзүндә СС-РИ-нин сијаси системиндә дәјишиклик етмәјин вачиблијини анлајырдылар; федерасијанын сахланылмасы (һәтта мүәјјән ислаһатлар тәтбиг едилсә белә) артыг гејри-мүмкүндү. Ики јол галырды: конфедерасија јаратмаг вә ја 1924-чү илдә совет республикалары арасындакы мүгавиләләри вә Балтикјаны дәвләтләрлә мүһарибәдән габаг бағланмыш мүгавиләләри ләғв етмәклә ССРИ-ни бүтөвлүкдә бурахмаг! Сијаси вәзијјәт конфедерасијанын хејринә дејилди.

Тәхминән 1991-чи илин орталарындан башлајараг сакит тәрздә олса белә һәр бир республиканын мүстәгиллији е'тираф олунурду. Там көнүллүлүк принсипи әсасында јени республикаларарасы мүгавиләнин имзаланмасы лабүдиди. Мүгавиләнин лајиһәси мәтбуатда дәрч олунду вә ону сәккиз республика дәстәкләди. Бурада уғурсуз шәкилдә дәвләт бүдчәсини мүәјјәнләшдирмәк, пул чап етмәк вә харичи валјута еһтијатларыны сахламаг һүгугунун Иттифагынын сәләһијјәтләринә верилмәсинә чәһд олунурду. Беләликлә, сәккиз дәвләт гејри-мүәјјән шәртләрлә игтисади әмәкдашлыг һаггында сазиш бағлады. Жөрүнүр, һәмин дөврдә 1991-чи илин декабрында кечмиш иттифагынын үч славјан республикасынын тә'сис етдији Мүстәгил Дөвләтләр Бирлији (МДБ) кими бир гуруму јаратмагдан башга һеч нә етмәк мүмкүн дејилди. Беловежск мүгавиләси рәсми олараг ССРИ-нин бурахылмасыны тәсдигләјир вә үзв өлкәләр үчүн үмуми игтисади мөканын сахланмасыны (хүсусилә тичарәт хаммалы саһәсиндә вә дијкәр әсас мал нөвләри үзрә), игтисади ислаһатларынын апарылмасыны, верки

тутулмасында, әтраф мүһитин горунмасында вә һәрби мүдафиә мәсәләләриндә разылыг әлдә олунмасыны нәзәрдә тутурду.

Принсип е'тибары илә кечмиш мүттәфиг республикаларын дахил олдуғу МДБ јарандығы күндән аморф бирлик кими фәалијјәт кәстәрир. Онун нә низамнамәси, нә дә ки, үзв дөвләтләрин бағладығы мүгавиләнин шәртләрини мәчбури шәкилдә керчәкләшдирмә механизми вар.

Бирлијин мејдана чыхдығы илк илләр јеничә мүстәгиллик газанан дөвләтләр үчүн ејфорија дөврү иди. Бир заман ваһид сијаси вә игтисади организм һесаб олунан постсовет мәканы инфлјасија, бүдчә кәсири, сәнаје мәһсулларынын һәчминин кәскин сурәтдә азалмасы кими игтисади сарсынтылара мә'руз галды.

Инфлјасија сәвијјәсиндә вә ағыр социал шәраитдә өзүнүн мүстәгил игтисади платформасыны јарадан кечмиш совет республикалары, тәәссүфләр олсун ки, бир заман ваһид игтисади мәркәзә малик олан бир мәканда мүхтәлиф манеәләр јарадыр, МДБ өлкәләринә мүнасибәтдә фәргли сијасәт јүрүдүрләр. Постсовет мәканында кедән интеграсија просесләринә кечмиш ССРИ-нин бир чох республикаларында баш галдыран сепаратчы һәрәкатлар күчлү зәрбә вурду.

Һәтта, Совет Иттифагынын һәрби вә игтисади потенциалынын бөјүк бир һиссәси Русија Федерасијасына мирас галса да, о, сијаси вә игтисади сабитлијин тә'минатчысы функцијасыны јеринә јетирә билмәди. Һалбуки, Русија нә һәнк Аврасија дөвләти кими рекиондакы вәзијјәтә фәал тә'сир кәстәрә биләр.

Белә бир сөз вар ки, дөвләтин достлары јох, мараглары олур. Жөрәсән, Русијаны өз марагларыны унутмаға вә бир сыра рекионал алјанслардан кәнарда галмаға нә вадар етди? Гарабағ һадисәләринин тәләсинә дүшән Азәрбајчан бөјүк сәбрлә Русијанын, һәтта онун өзүнүн хејринә олан әдаләтли бир мөвге тутмасыны чох көзләди. Ахы, Русија шимал гоншумуз кими гаршылыгы мүнәсибәтләрин јарадылмасына мараг көстәрмәли иди. Жөрәсән, Русија сијаси рәһбәрлијини Ермәнистаны дәстәкләмәјә һансы милли мараглар вадар етди? Үстәлик кечмиш ССРИ мөканына дағыдычы сепаратчылыг далғасы Ермәнистандан јайылды. Әлбәттә, бурада дин һәлледици рол ојнамады. Әкәр белә олсајды Русија Күрчүстанда милли зәминдә баш верән һадисәләрдә Сухумини јох, Тбилисини дәстәкләјәрди. Дикәр тәрәфдән игтисади мараглар Русијаны Ермәнистанла јох, Азәрбајчанла әмәкдашлыға сөвг етмәли иди. Анчаг Русија рәһбәрлији өзүнү бир гәдәр «гәрибә» апарды: Азәрбајчанла әмәкдашлыг етмәјә јох (илк нөвбәдә «Әсрин мүгавиләси»ндә), мүхтәлиф бәһанәләрлә Ермәнистаны силаһландырмаға жиришди.

Кремлин МДБ өлкәләринә мүнәсибәтдә икили сијасәт жүрүтмәси кечмиш совет республикалары илә рәсми Москванын мүнәсибәтләриндә сојуглуг јарадыр. Сијаси бәјаннамә илә әмәли ишләр үст-үстә дүшмәдијиндән башга өлкәләрлә сијаси тәрәфдашлыға үстүнлүк верилир.

Азәрбајчанын рекионда өзүнәмәхсус јери вар. Республикада нефт еһтијатларынын мөвчудлуғу һәлледици рол ојнајыр. Бу аминин маһијјәтини нәзәрә алан дөвләт максимум шәкилдә харичи өлкәләрлә сәрбәст сијасәт жүрүтмәјә чалышыр.

Авропа вә Асија арасында көрпү ролуну ојнајан Чәнуби Гафгазын надир кеостратежи вәзијјәти мүасир сијасәтдә, игтисадијјатда, бүтөвлүкдә мүасир тарихдә онун јерини мүәјјәнләшдирмишдир. Нәинки дәвләтләрин бу рекиона марағы, һәрби-стратежи бахымдан онун хүсуси әһәмијјәт кәсб етмәси, сепаратчылығын, харичи мүдахиләнин көмәји илә милләтләрарасы мұнагишәләрин баш галдырмасына кәтириб чыхармышдыр. Гафгазы сарсыдан бу мұнагишәләр она јахын олан бүтүн рекионлара јајылмышды. ХХ әср тарихиндә буна чохлу мисаллар кәтирмәк олар. Онлардан сонунчусу — Дағлыг Гарабағ мұнагишәси сон нәтичәдә ССРИ-дә һакимијјәт бөһранына вә дәвләтин дағылмасына кәтириб чыхартды.

Бу үзүчү вә ганлы мұнагишә Гафгазда етник гаршыдурманын бүтөв бир серијасынын (күрчү-абхаз, осетин-ингуш, чечен-рус, Кабардин-Балкар, Гарачај-Чәркәсдә дахили гаршыдурма) әсасыны гојду. Ермәнистан—Азәрбајчан мұнагишәси, әслиндә исә ики гоншу өлкә арасында кедән мұһарибә индијә гәдәр тәнзимләnmәјибдир. Азәрбајчанын ишғал олунмуш рајонларындан ермәни һәрби гүввәләринин чыхарылмасы барәдә БМТ-нин Тәһлүкәсизлик Шурасы дөрд гәтнамә гәбул етсә дә, һәлә ки, буна мәһәл гојан јохдур. Васитәчи өлкәләрин, АТӘТ-ин Минск групунун сә'јләри дә бир нәтичә вермир. Јереван Бакынын сүлһ тәшәббүсләрини гулагардына вурур, Азәрбајчан Президенти Ьејдәр Әлијевин данышыглар просесини фәаллашдырмаг барәдә тәклифләринә, Лиссабон саммити принципләри әсасында данышыгларын мәнтиги нәтичәсинә чатмаға, һәр ики республиканын әрази бүтөвлүјүнүн горунуб сахланмасына, Дағлыг Гарабағын һәр ики ичмасынын тәһлүкәсиз-

лијинин тә'мин олунмасына, һабелә Азәрбајчан Республикасынын сәрһәдләри чәрчивәсиндә Дағлыг Гарабаға ке-ниш өзүнү идарәетмә статусу верилмәсинә е'тинасyz јана-шыр. Һејдәр Әлијевин сөзләринә көрә, атәшкәс режими-нин әлдә олунмасы һәлә мүһарибәнин гуртармасы дејил: әввәлки кими Азәрбајчан торпағларынын 20 фаизи дүш-мән тапдағы алтындадыр, 1 милјондан чох азәрбајчанлы гачгын чадыр шәһәрчикләриндә чох ағыр шәраитдә јашамағдадыр. Гарабағ чәбһәсиндә јаранан фәсиләдән дип-ломатик сә'јләри күчләндирмәк үчүн истифадә етмәли, һәр ики тәрәфи гане едән Бөјүк Сијаси Мүгавиләнин бағ-ланмасы үчүн јоллар тапылмалыдыр.

Лиссабон саммитиндән сонра (декабр 1996-чы ил) мү-нагишәнин һәллиндә мүәјјән ирәлиләјиш варды. Мә'лум олдуғу кими, вахты илә Ермәнистанын экс-президенти Левон Тер-Петросјан гаршыдурма мөвгејиндән әл чәкәрәк Минск просесиндә фәал иштирак етмәк барәсиндә бәја-нат вермишди. Адама елә кәлирди ки, Лиссабон самми-тиндә ишләниб һазырланмыш принципләрә әсасланан сүлһ лајиһәсини Јереван да бәјәнир. Амма Р.Кочарјанын башчылығы илә «мүһарибә партијасы» тәрәфдарлары Тер-Петросјаны һакимијјәтдән узаглашдырмаға, һакимијјәти әлә кечирмәјә наил олдулар.

Ермәнистан тәчавүзкар сијаси јөнүм јеритдијиндән бу күн Чәнуби Гафгазда вәзијјәт гејри-мүәјјән оларағ галыр. Тәрәфләрдән биринин мүнагишәни әдаләтли јолла тән-зимләнмәсинә гаршы чыхдығындан һадисәләрин нечә ин-кишаф едәчәјини ајдынлашдырмағ чәтиндир. Чүнки Ермә-нистан тәрәфи кәркинлији артырыр, данышығлар просе-сини јерсиз оларағ узадыр, јени сүлһ тәшәббүсләринин

керчәкләшмәсини вә музакирәсини позур. Даим муһарибәнин јенидән башланмаг тәһлүкәсинин олмасы ону милитарист зонаја чевирә биләр, харичи инвестисија гојулушуну дајандыра биләр, бир чох глобал игтисади, енержи вә нәглијат лајиһәләринин керчәкләшмәсинә мане ола биләр.

Сирр дејил ки, империја амбисијаларындан әл чәкмәјән бөјүк дәвләтләрин әлиндә васитә олан Јереван мәһз белә бир сијасәт јеридир. Бүтөвлүкдә Ермәнистан вә зәбт олунмуш Дағлыг Гарабағ Русијанын күчлү һәрби базасына чеврилмишдир. Русија бу һәрби пласдармы күчләндирир, тәмәннасыз олага Ермәнистана милјард долларла ағыр силаһ верир, һәрби техниканы јениләри илә әвәз едир. Русијанын бә'зи сијаси гүввәләринин мәгсәди ајдындыр: архаик һәрби доктрина иддиасындан әл чәкмәјән Русија бу јолла «чәнуб сәрһәдләрини» күчләндирир. Мә'лум дејил, көрәсән, Ермәнистан нә газаныр?!

Бу мәсәләнин мәғзинә вараг. Кечмиш иттифагы башга республикалары кими милли суверенлијә наил олан Ермәнистан мүстәгиллијини мөһкәмләтмәк үчүн сүлһ јолуну јох, милитарист јол сечди. О, Азәрбајчана гаршы һәлә јенидәнгурма илләриндә башламыш тәчавүзкар нијјәтини давам етдирди. Беләликлә, бүтүн мадди, малијјә вә инсан еһтијатларыны муһарибәјә сәфәрбәр етди. Әлбәттә, бә'зи харичи өлкәләрин көмәји олмадан кичик Ермәнистанын тәчавүзү бу гәдәр кениш мигјасда апармаға күчү чатмазды. Бунунла јанашы, еһтијатларын максимум шәкилдә хәрчләнмәси минимал нәтичәләрин әлдә олунмасына кәтириб чыхартды. Әлбәттә, Ермәнистанда ағлы башында олан кәс бу чүр тәчавүзүн керчәкләшмәсини, өзкә

эразисини элэ кечирмэсини, бүтүн дүнјаны факт гаршысында гојмасыны дәстэкләјэ билмэз.

Беләликлә, Ермәнистанын јүрүтдүјү тэчавүзкар сијасэт нәтичәсиндә онун онсуз да касыб еһтијатларыны вар-јохдан чыхарды, бу өлкәни рекионда кедән јарадычы процесләрдән тәчрид етди.

Ермәнистан өзүнү пис вәзијјәтә салмагла рекионда кедән ичтимаи-сијаси вә игтисади процесләрдән кәнарда галды. Онун Гафгаз жандармы ролуну ојнамаг вә өз сөзүнү зор күчүнә диктә етмәк чәһдләри пуча чыхды. Һәрби шантаж јолу илә нәһәнк нефт ширкәтләринин, харичи инвесторларын Азәрбајчана кәлмәсинә мане ола билмәди. Һазырда Азәрбајчанда тәкчә нефт саһәсинә јох, нефт-кимја, сәнаје, тикинти вә кәнд тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләринә харичи капитал гојулушу давам едир. Бөјүк Ипәк јолунун бәрпа олунмасы Бакыны Авропа вә Асијанын онларча өлкәсинин марагларынын мәркәзинә чевирир. Зәманәнин нәһәнк нефт кәмәрләриндән бири олан Бакы-Чейһан да башланғычыны бурадан көтүрүр.

Азәрбајчан вә Јүрчүстан арасында һәр ики өлкәнин лидерләринин — Һејдәр Әлијев вә Едуард Шеварднадзенин имзаладыглары сүлһ мүгавиләси Чәнуби Гафгазда Ермәнистанын јеритдији тэчавүзкар сијасәтә гаршы јөнәлдилмишдир. Азәрбајчан вә Јүрчүстан мүнагишәләр мәнкәнәсиндә сыхылан бир рекион үчүн хејирхаһ гоншулуғун вә сивил әмәкдашлығын парлаг нүмунәси олмушдур. Һејдәр Әлијевин Јүрчүстана сәфәри заманы (1996-чы ил) бағланан мүгавилә һәр ики гоншу республиканы әсл мүттәфигә вә сәмәрәли тәрәфдаша чевирмишдир. Бурада Хәзәр нефтинин Јүрчүстан эразисиндән кечмәклә дашынмасы барә-

дә мугавиләни сijasи сабитлијин горунмасы вә игтисади бөһрандан чыхмаг үчүн тарихи шанс кими дәјәрләндирирләр.

Азәрбајчан вә Күрчүстанын талеји үчүн Тбилиси бөјаннамәсинин тарихи әһәмијјәти вар. Бу бөјаннамә рекионда сijasи сабитлијин горунмасына тә'минат верир. О, башга дөвләтләр үчүн дә ачыгдыр. Һәтта Ермәнистанын ирадәси чатса, о да бу бөјаннамәјә гошула биләр.

Гејри-сабитлик, мұнагишәләр, милләтләрарасы тоггушмалар Гафгазы дидиб парчалајыр. Бундан исә даһа чох Гафгаз евиндә јашајан кәнч мүстәгил өлкәләр вә халглар әзијјәт чәкирләр. Белә бир вәзијјәтдә сүлһсевәр сijasәт вә интеграсија олунмуш игтисадијјат Гафгазын индики мәнзәрәсини дәјишә биләр. Ону од-алова бүрүнмүш бир дијардан игтисадијјаты чичәкләнән сабитлик зонасына чевирәр. Бу идејанын керчәкләшмәсинә бир чох фактлар, Чәнуби Гафгазын совет дөврүндән сонракы тарихи әсас верир. Мәсәлән, 1998-чи илин сентјабрында Бакыда кечирилән Авропа-Гафгаз-Асија нәглијјат дәһлизинин инкишафы үзрә бејнәлхалг конфрансын ишиндә баш назирин рәһбәрлији илә Ермәнистан нүмајәндә һеј'әти дә иштирак едирди. Авропа, Гара дәниз, Гафгаз, Хәзәр дәнизи вә Асија рекионунда әмәкдашлығын кенишләнмәси барәдә гәбул едилән Бакы бөјаннамәсинә Ермәнистан нүмајәндә һеј'әтинин башчысы да имза атмышдыр.

Гафгазда кедән гарышыг сijasи просесләрдән белә нәтичә чыхармаг олар ки, рекиондакы өлкәләрин кәләчәк инкишафы мүхтәлиф бејнәлхалг вә рекионал тәшкилатларла биркә әмәкдашлыгдан чох асылыдыр. Бурада БМТ, АТӘТ, НАТО кими рекионал мұнагишәләрин тәнзимлән-

мәсинә тә'минат верән бејнәлхалг гурумларын мүнүм рол ојнадығыны гејд етмәк лазымдыр. Гафгазда сүлһүн бәргә-рар олмасына бејнәлхалг ичтимаијјәт бөјүк мараг көстә-рир. Чүнки Гафгаз Аврасија мөканынын мүнүм бир парча-сыдыр.

Гафгаз игтисади иттифагынын јарадылмасы бөлкәдә са-битлијин горунуб сахланмасы истигамәтиндә мүнүм аддым ола биләр. Бу иттифагын тәркибинә Чеченистандан башга тичарәт вә нәглијјәт әлагәләрини Шимал вә Шәрг өлкә-ләри илә јох, Гәрб өлкәләри илә гурмаға чалышан Түрк-мәнистанын да дахил олмаға шансы вар. Чүнки, Түркмә-нистанын гоншулары артыг башга игтисади блоklar јарат-мышлар: Газахыстан, Русија, Гырғызыстан вә Беларусла дөрдтәрәfli, һабелә Өзбәкистан вә Гырғызыстанла үчтә-рәfli мүгавиләләр бағламышлар.

1997-чи илдә Јүрчүстан, Украјна, Азәрбајчан вә Мол-дова республикалары арасында дөвләтләрарасы мәсләһәт-ләшмә иттифагынын (ЈУАМ) јарадылмасы башга бир ин-теграсија тәшәббүсүнүн керчәкләшмәсиндән хәбәр верир. Бу иттифагын әсасы 1997-чи илдә Страсбургда Азәрбајчан Республикасынын Президенти Ёјдәр Әлијевин тәшәббүсү илә гојулмушдур. Азәрбајчан нефтинин Украјна вә Молдо-ваја Јүрчүстандан кечән нефт кәмәри, һабелә Гара дәниз кәми-бәрәләринин, танкерләр васитәсилә нәгл олунмасы һәлледици әһәмијјәт дашыјыр. Бунунла јанашы, кәләчәк-дә Русија әразиси истисна олмагла нефтин Шәрги вә Мәр-кәзи Авропа базарларына нәгл олунмасы, һабелә Транс-гафгаз нәглијјәт макистралынын инкишаф етдирилмәси нәзәрдә тутулур. Бу, һеч шүбһәсиз ки, нефтин дүнја база-рында нәгл олунмасы үчүн мүнүм әһәмијјәт кәсб едир.

КУАМ-ын ярадылмасы чографи принципә әсасланмышдыр вә она дахил олан өлкәләрин игтисади әмәкдашлығыны күчләндирмәк мәгсәди күдүр. Һәмин гурум бир чох лајиһәләри, о чүмләдән һуманитар саһәдә, тәһсил вә мәдәнијјәт саһәсиндә бејнәлхалг тәшкилатларын биркә иштиракыны һәјата кечирмәји нәзәрдә тутур. КУӨАМ Трансгафгаз макистралы вә гәрб-шәрг, шәрг-гәрб маршрутлары үзрә узунмүддәтли игтисади кооперасијанын фәәлијјәти үчүн әлверишли шәраит ярадыр.

КУӨАМ-ын ярадылмасына Азәрбајчан һөкүмәтинин бир тәрәфдән Күрчүстанла, диқәр тәрәфдән исә јахын гоншулары олан Украјна вә Молдова илә икитәрәfli мүгавиләләр бағламасы илкин шәраит яратмышдыр. Сон илләр имзаланан икитәрәfli вә чохтәрәfli мүгавилә сәнәдләринә әсасланараг, тичарәт-игтисади әлагәләрин инкишафыны вә кенишләнмәсини, һабелә кечмиш кооператив әлагәләрин мөвчудлуғуну нәзәрә алараг үзв олан өлкәләр елә бир нәтичәјә кәлмишләр ки, нәглијјат, рабитә, енеркетика, машынгајырма, кәнд тәсәррүфаты кими саһәләрдә, һабелә игтисади, һуманитар, туризм вә мәдәнијјәт саһәләриндә гаршылыглы шәкилдә әмәкдашлыг етмәк вақибдир.

Јени гурумда фәәлијјәтин әсас истигамәтләринин сабитлији вә дөвләт тәһлүкәсизлијинин горунуб сахланылмасы тичарәт-игтисади әмәкдашлығын инкишафы вә интенсификасијасы илә мүәјјәнләшир. Тәрәфләр инаныр ки, өлкәләр арасында достлуг мүнасибәтләринин инкишафы вә кенишләнмәси бәрабәрлик, гоншулуг, мүстәгиллик, бир-биринин суверенлијинә һөрмәтлә јанашмаг принципләри

әсасында әмәкдашлығын даһа жүксәк сәвијјәсинә наил олмаг үчүн јени имканлар ачыр.

Нәглијјат дәһлизинин јарадылмасы вә фәалијјәт кәстәрмәси үчүн әмәли тәдбирләрин һәјата кечмәсинә хүсусидиггәт јетирилир. Чүнки бөјүк әһәмијјәт кәсб едән бу лажиһә блока дахил олан өлкәләрин һәртәрәfli инкишафы үчүн мүһүм амилдир.

Бунунла әлагәдар нефтин нәгли барәдә Азәрбајчан-Жүрчүстан мүгавиләси Украјна вә Молдованын бу просесдә инкишафы илә тамамланмышдыр. Азәрбајчан вә Украјна арасында имзаланан 22 һөкумәтләрарасы мүгавиләләр, МДБ чәрчивәсиндә бу ики өлкә арасында мөвчуд олан әлагәләрин мөһкәмләнмәсинә әсас вермишдир. Онларын арасында икитәрәfli әлагәләрин кенишләндирилмәси вә мөһкәмләндирилмәси һаггында, гаршылыглы фәјдалы әмәкдашлыг һаггында, нефт-газ сәһәсиндә әмәкдашлыг һаггында бәјаннамәләри гејд етмәк лазымдыр. Нефт-газ сәһәсиндә әмәкдашлығын әсасыны Азәрбајчан нефтинин дүнја базарына нәгл олунмасы үчүн Украјна әразисиндән истифадә етмәк имканлары барәдә разылыг тәшкил едир. Нәзәрдә тутулур ки, Азәрбајчан нефти бору кәмәри вә ја дәмир јолу васитәсилә Жүрчүстанын Поти вә ја Супса лиманына нәгл олуначаг, сонра исә танкерлә Одессанын «Чәнуб» лиманына дашыначаг. Бурадан исә тикилмәкдә олан Одесса-Лвов (вә ја Ужгород) бору кәмәринә вурулачаг, даһа сонра исә «Достлуг» бору кәмәри васитәсилә Авропа өлкәләринә өтүрүләчәк.

Бу лажиһәни Румынија да дәстәкләмишдир. Чүнки Румынија Авропаја кедән нәглијјат јолларынын кәсишмә нөгтәсиндә јерләшир, бору кәмәрләри шәбәкәсинә, гоншу

өлкәләрлә јахшы әлагәләрә маликдир. Румын мүтәхәссисләринин е'тираф етдикләри кими, Бакы-Супса-Констанса-Триест маршруту Хәзәр нефтинин нәгли үчүн ән сәмәрәли маршрутдур. Бу лајиһәнин бир үстүнлүјү дә ондан ибарәтдир ки, Европанын нәһәнк лиманларындан олан Констансада нефтајырма заводу вар вә о, бир дәфәјә дөрд танкери гәбул етмәк имканына маликдир. Бу маршрутун әсас үстүнлүјү нефт мәнсулларынын базарда реаллашмасынын перспективли олмасы илә дә изаһ едилир. Бүкүнкү базарын тәләбаты тәхминән 35 милјон тондурса, кәләчәкдә бу рәгәм арта биләр. Мә'лумат үчүн дејәк ки, илдә һазырда Румынија 7 милјон тон, Словенија 3,4 милјон тон, Хорватија 5,7 милјон тон, Сербиија 4,5 милјон тон, Австрија, Алманија вә Чехиија 15 милјон тон, Мачарыстан 2 милјон тон нефтдән истифадә едир.

Азәрбајчанын нефт јатагларынын мәнимсәнилмәси лајиһәсинин кениш мигјасда керчәкләшмәси јолунда нефтин нәгли мәсәләси башлыча амилдир. Бир тәрәфдән Русија Новороссијск истигамәтиндә әсас ихрач бору кәмәринин тикилмәсини тә'кид едир. Дикәр тәрәфдән исә Түркијә кәмәрин өз терминалына ујғун олараг Чејһан лиманына вә Аралыг дәнизи саһилләринә чәкилмәсини вачиб һесаб едир. Босфор проблеми бу мүбаһисәдә һәлледици рол ојнајыр. Түркијә тәрәфи нефт мүгавиләсинин иштиракчыларыны инандырмаға чалышыр ки, Новороссијск кәмәри күчлү нефт ахынынын тәзјигинә таб кәтирә билмәз. Бу исә өз нөвбәсиндә еколожи бөһрана кәтириб чыхара биләр.

Одур ки, инди стратежи бахымдан Бакы – Супса бору кәмәринә үстүнлүк верилди. Дүнја базарында нефтин гиј-

мәтинин дүшмәси Хәзәр нефтинин әсас нәглијјат маршруту олан Бакы – Чейһан бору кәмәринин тикинтисини гејри-мүәјјән мүддәтә тә'хирә сала биләр.

17 апрел 1999-чу илдә сутка әрзиндә 115 мин барел нефт (илдә 5,1 милјон тон) бурахмаға гадир олан Бакы – Супса нефт бору кәмәринин 830 километрлик саһәси ишә салынмышдыр. Беләликлә, Азәрбајчан Жүрчүстанла фајдалы әмәкдашлыг етмәји, һабелә Бакы – Чейһан әсас ихрач бору кәмәринин тикинтиси илә бағлы кәләчәк планларыны инкишаф етдирмәк нијјәтиндә олдуғуну бир даһа тәсдигләди. Хатырладаг ки, һәммин кәмәрин тикинтиси илә бағлы бәјаннамә өтән илин декабрында Анкарада имзаланмышдыр.

Азәрбајчан нефтини истисмар едән ширкәтләр үчүн је ни маршрут олдуғча әлверишлидир. Русијадан фәргли олараг нефтин Жүрчүстан әразисиндән нәглолунма тарифләри ашағыдыр. Инди бир тон нефтин Новороссијск кәмәринә вурулмасы, тәхминән, 15 АБШ долларына, Супса кәмәринә вурулмасы исә тәхминән, 2-3 доллара баша кәлир. Мәсәләнин бир үстүнлүјүнә дә диггәт јетирмәк лазымдыр. Супса кәмәринә јүксәк кејфијјәтли Азәрбајчан нефти «тәмиз шәкилдә» вурулур, Новороссијск кәмәриндә олдуғу кими башга нефтлә гарышдырылмыр.

Бундан башга күндә 108 дәмир јолу вагонуну бурахмаға малик олан Поти—Иличевск кәми-бәрәсинин ишә дүшмәси карбоһидрокен мәнсулларынын чәнләр васитәсилә дә дашынмасына имкан јарадыр. Поти—Иличевск дәмир јолу бәрәси рекион өлкәләри арасында игтисади әлагәләри сәдәләшдирәчәк, мал мүбадиләсини јүксәлдәчәк, бизнес,

шәхси тәшәббүс, туризмин инкишафы үчүн әлверишли шәраит ярадачаг.

Гејд олундуғу кими, 24 апрел 1999-чу илдә Өзбәкистанын Америкадакы сәфирлијиндә КУАМ үзвү олан дәвләтләрин башчыларынын көрүшү кечирилмишдир. Вашингтон саммитиндә бу рекионал блока Өзбәкистан да дахил олуб.

Үмуми әһалисинин сајы 90 милјондан артыг олан өлкәләри өзүндә бирләшдирән КУӨАМ чидди тәшкилат тә'сир бағышлајыр. Онун сыраларынын кенишләнмәси, дәвләт башчыларынын бешлијин фәалијјәтини даһа сых әләгәләндримәк үчүн катиблик јаратмаг барәдә разылыға кәлмәси буна әсас верир.

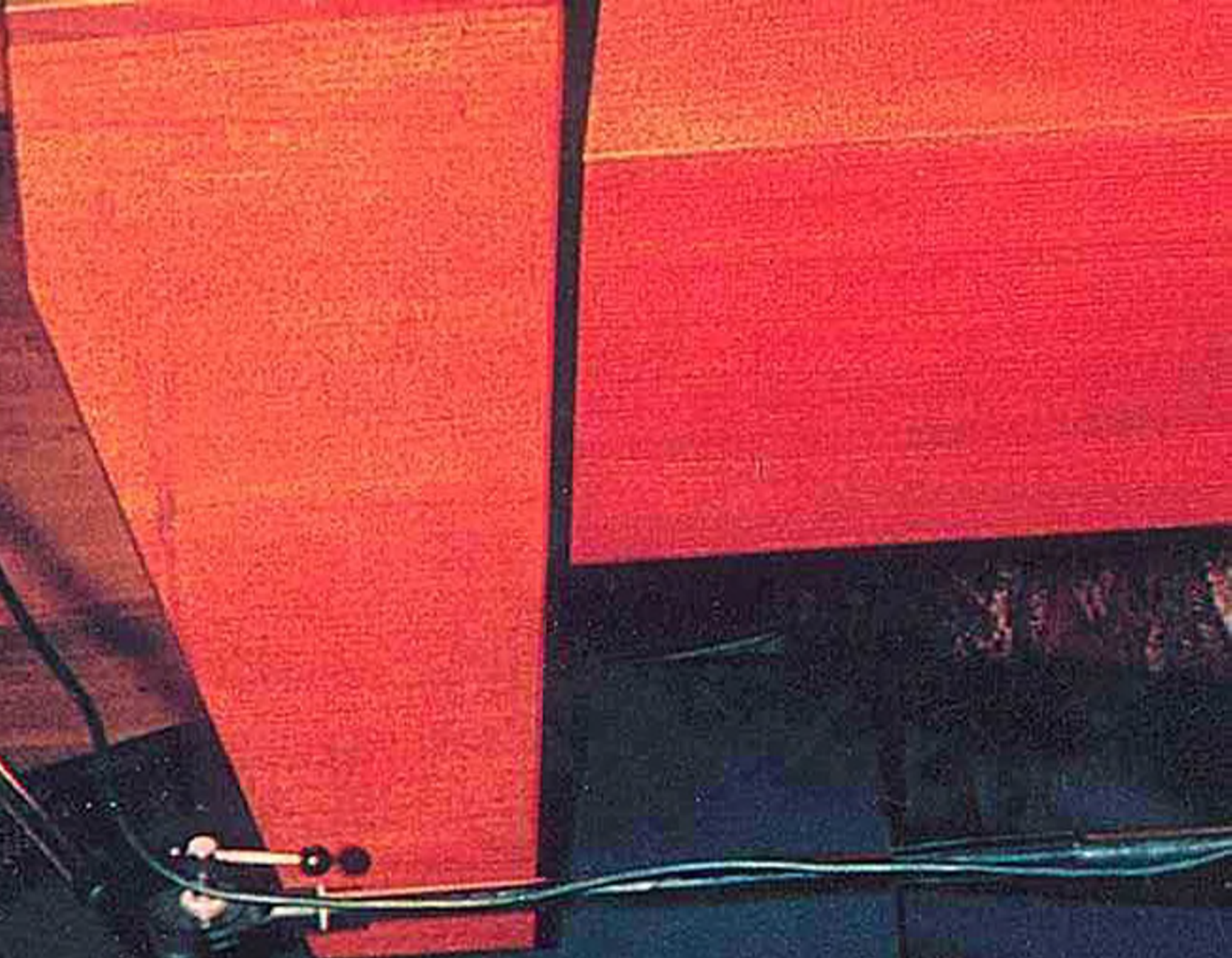
Әлавә етмәк лазымдыр ки, Өзбәкистанын бу гурума дахил олмасы онун фәалијјәтинә тәкан вермишдир. Бу бирлик мүстәгил дәвләтләрин игтисади әмәкдашлығынын имканларыны хејли кенишләндримишдир. Өзбәкистан јени Аврасија дәһлизинин сонунчу мәнтәгәси олмушдур. Мүтәхәссләрин фикринчә, Өзбәкистан Республикасы илдә дүнја базарына 400 мин тон памбыг ихрач едә биләр. Бу маршрутла Өзбәкистан памбығы Авропа базарына он күн тез чатачаг. Мәһз игтисади бахымдан сәмәрәлилији, мал дөвријјәсинин сүр'әтинин артмасы вә онларын тәһлүкәсизлијинин тә'мин олунмасы бу маршрутун сәмәрәли олдуғуна дәлаләт едир.

КУӨАМ-ын фәалијјәтинин әсасыны Авроатлантик Әмәкдашлыг Шурасы вә НАТО-нун «Сүлһ наминә тәрәфдашлыг» програмы чәрчивәсиндә гаршылыглы иш бирлијини, сүлһсевәр потенциалын мөһкәмләнмәси мәгсәдилә әмәкдашлығын кенишләнмәси, дәвләт суверенлијинә, әра-

HƏR BİR DÖVL
TRİBUTLARINDA

MÜSTƏ
İRİDİR!
LİYEV

TRACECA

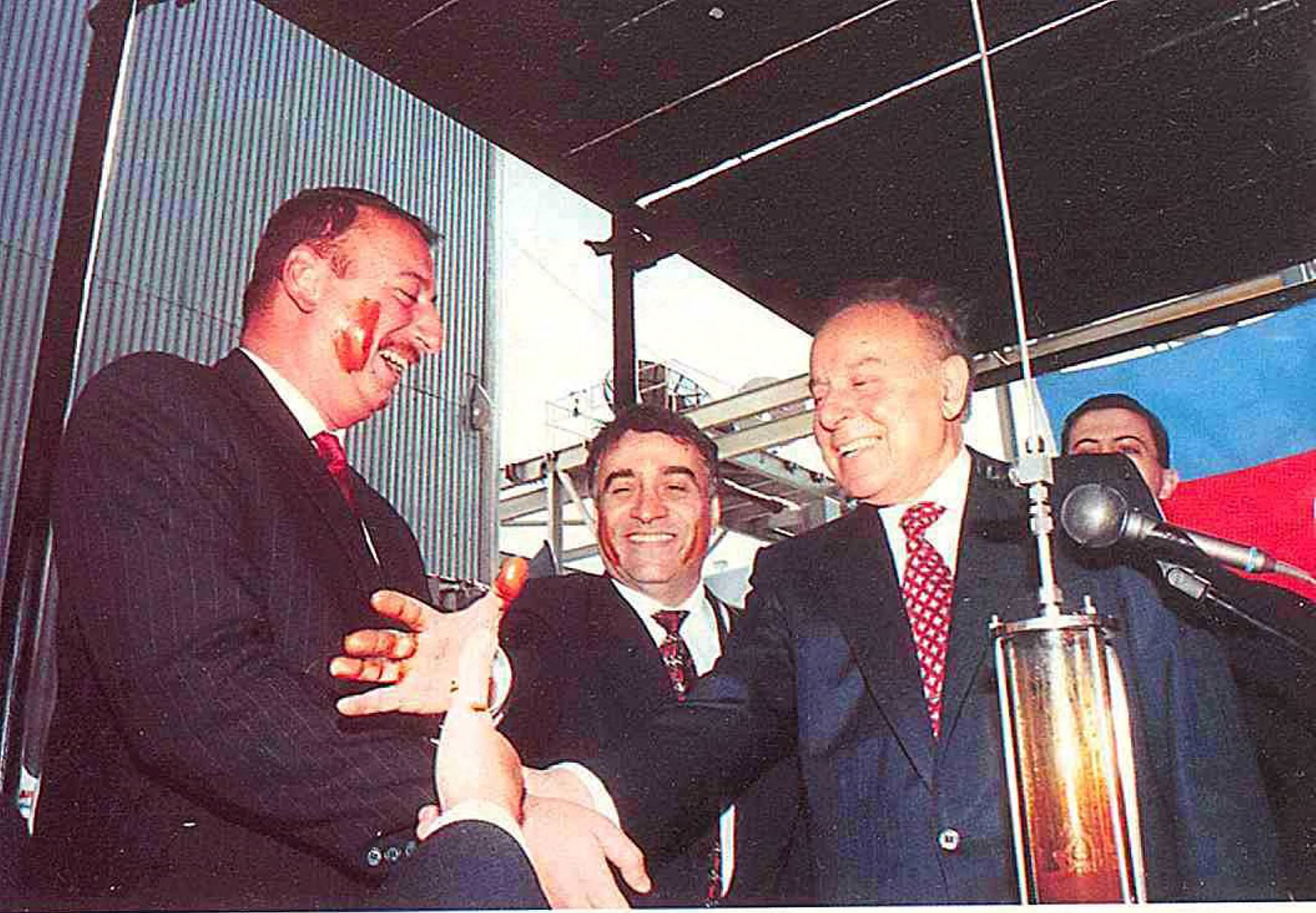
BAKU 98
7-8 September

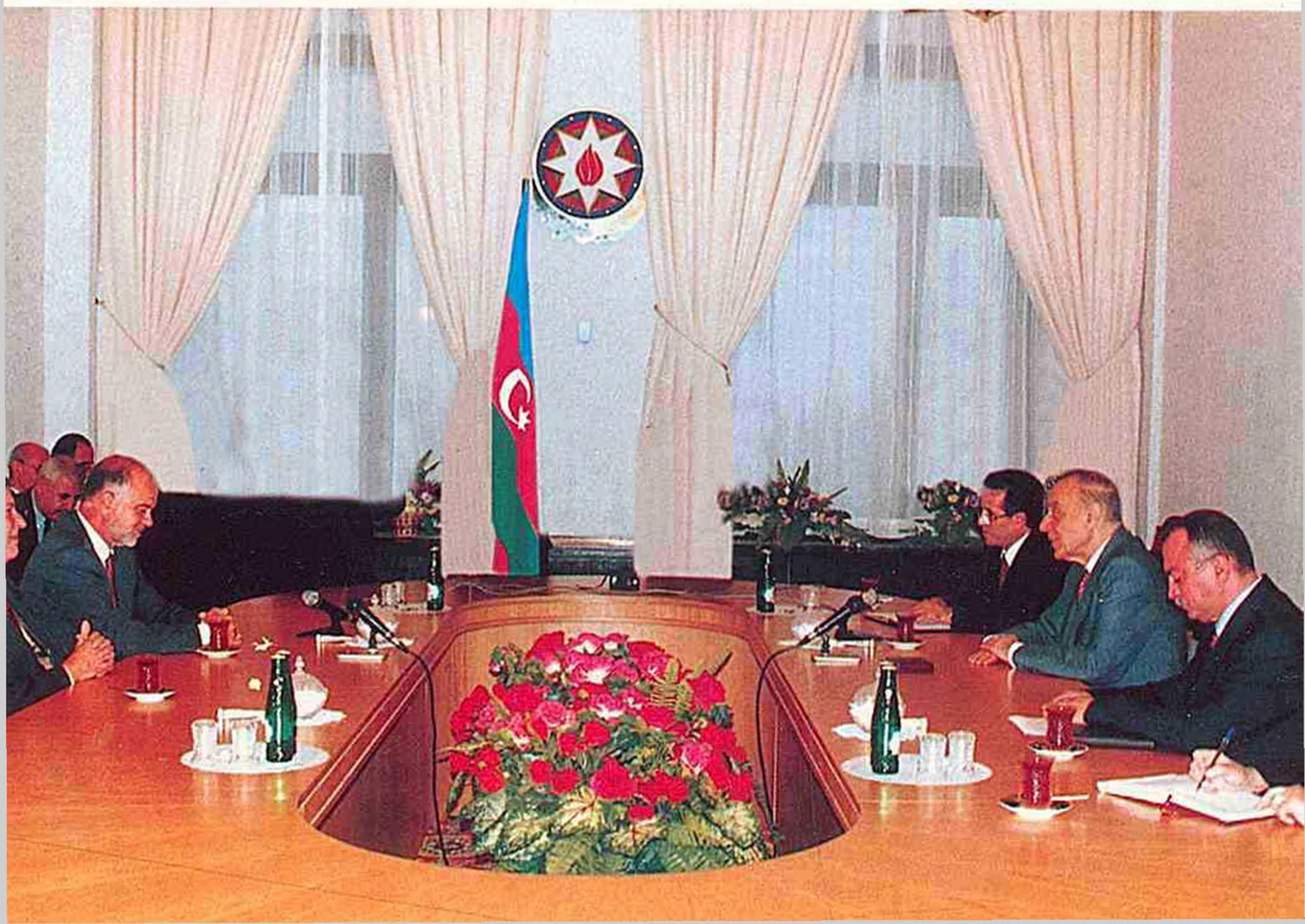
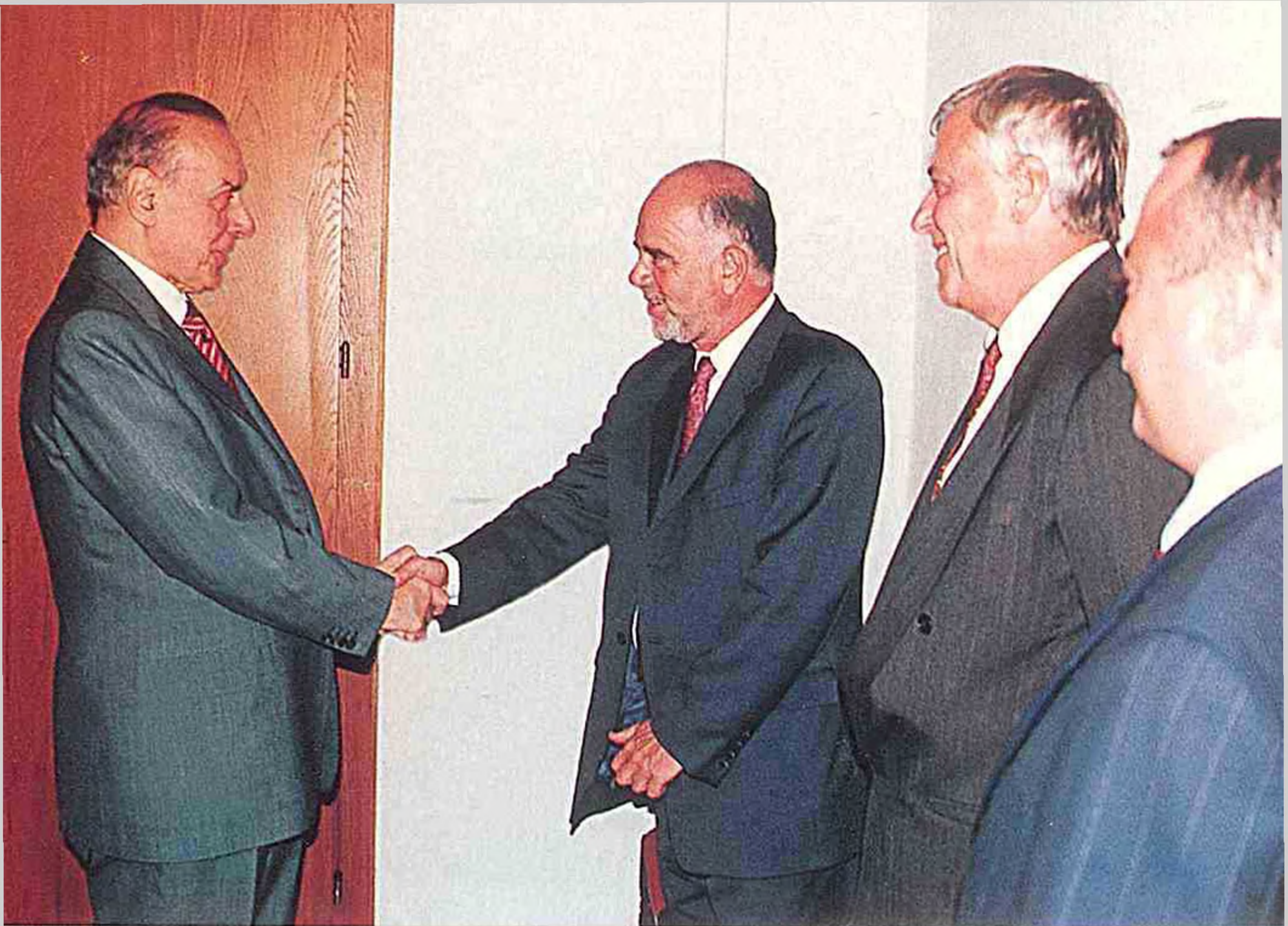

зи бүтөвлүжүнө, дөвлөт сөрһөдлөринин тохунулмазлыгына һөрмөт әсасында мұнагишәләрин вә бөһранларын сүлһ јолу илә тәнзимләнмәсинә наил олмаг, сепаратчылыгла, экстремизмлә вә терроризмлә мүбаризә, Тарихи Ипәк јолуну бәрпа едән Авропа-Гафгаз-Асија нәглијјат дәһлизинин инкишафы тәшкил едир.

Мә'лум олдуғу кими, 2000 јашы олан Бөјүк Ипәк јолу игтисади вә мәдәни әлагәләрин инкишафында, Чин, Орта Асија, Чәнуби Гафгаз, о чүмләдән Азәрбајчан вә Аралыг дәнизи халгларынын елми вә техники наилијјәтлөринин јайылмасында мұһүм рол ојнамышдыр. Ипәк јолунун бәрпасы идејасы нәһәнк сијасәтчиләри, дүнја шөһрәтли игтисадчылары вә бизнесменләри чохдан нараһат едирди.

ЖУӨАМ чәрчивәсиндә Азәрбајчан, Јүрчүстан, Украјна, Молдова вә Өзбәкистан мұнасибәтлөринә кәлинчә, гејд етмәк лазымдыр ки, бу гурумда тәмсил олуан өлкәләр зәнкин тәбии, малијјә вә инсан еһтијатларына маликдир. Јени гурум өлкәләринин һәр бири Русијадан асылы олан МДБ чәрчивәсиндә реаллашдыра билмәдикләри мәгсәд вәзифәләрини һәмин тәшкилат чәрчивәсиндә һәјата кечирирләр. Бөјүк көмүр јатагларына, торф вә уран еһтијатларына малик олан Украјна һәлә дә Русијадан енержи асылылыгында галыр. Трансгафгаз коммуникасија лајиһәсинин һәјата кечирилмәси Русијанын нефт тә'сирини зәифләдир, диқәр тәрәфдән Украјна Чәнуби Гафгазда баш верән мұнагишәләрин сијаси тәнзимләнмәсиндә даһа фәал рол ојнаја биләр.

Јүрчүстанын нефт еһтијатлары олмаса да, онун чоғрафи вәзијјәти Азәрбајчанла игтисади әмәкдашлыг етмәјә имкан верир.

Азәрбајчанын енержи еһтијатлары бүтүн Гафгазын мән-зәрәсини дәјишмәјә зәмин јарадыр. Трансмилли нефт кә-мәри васитәсилә нәгл олунаң Азәрбајчан нефти бу лајиһә-нин иштиракчысы олаң бүтүн дөвләтләрин халгларынын рифаһыны јахшылашдырмаға тәкан верир.

МДБ-дән фәргли олараг КУӨАМ чәрчивәсиндә әмәк-дашлыг игтисади проблемләри һәлл етмәјә, зиддијјәтләр вә һәрч-мәрчлик мәнкәнәсиндә сыхылаң бир мәкандә дөв-ләтләрин мараг таразлыгыны тә'мин етмәјә гадирдир.

КУӨАМ-а дахил олаң өлкәләр Вашингтон көрүшүндә бир даһа гејд етдиләр ки, онларың әмәкдашлыгы башга өл-кәләрә вә груплара гаршы јөнәлдилмәјиб. Нүвә вә диқәр күтләви гырғын силаһларынын јајылмамасы режиминә әмәл едилмәси, мүнагишә зоналарына силаһ сатышынын гаршысынын алынмасы иштиракчы өлкәләрин сүлһ сијә-сәти јүрүтдүјүндән сораг верир.

Азәрбајчан, Јүрчүстан, Украјна, Молдова вә Өзбәкистан республикаларынын өзүнәмәхсус хүсусијјәт-ләрини дә гејд етмәк вачибдир. Бу мүстәгил өлкәләрин һеч бири өз мөвгејини зор күчүнә диктә етмәјә чан атмыр. Бу, иштиракчы тәрәфләрин рекионда сијаси үстүнлүк ид-диасында олмајан бәрабәрһүгуглу бирлијидир. КУӨАМ индики чәтин дөврдә тәкчә јашамаг васитәси дејил, һәм дә ХХІ әсрә истигамәтләнмиш бир көрпүдүр. Бизим фикри-мизчә, бу чүр игтисади гурумлар рекионал көмрүк бирлик-ләринин дә јарадылмасыны зәрури едир.

**РЕСПУБЛИКА КӨМРҮК
ТӘШКИЛАТЛАРЫНЫН ИШ ҮСУЛЛАРЫ ВӘ
ФОРМАЛАРЫНЫН МҮАСИР СТАНДАРТЛАРА
ЈАХЫНЛАШМАСЫ**

Азәрбајчан көмрүк хидмәти мүасир ганунверичи вә һүгүги базаја, инкишаф етмиш инфраструктур вә идарәетмә структуруна маликдир. Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Көмрүк Комитәси ики көмрүк идарәсинин, 10 көмрүкхананын, 35 көмрүк мәнәтәгәсинин, нисбәтән бу јахынларда јарадылмыш Аксиз мәнәтәгәсинин, тәдрис мәркәзинин, мәркәзи лабораторијанын ишинә рәһбәрлик едир. НМР Көмрүк Комитәси дә Азәрбајчан Республикасы ДЖК-ја дахилдир.

Республика Көмрүк Комитәсинин ишинин сәмәрәлилији дүнја тәчрүбәсиндә гәбул едилмиш ики ме'јарла гијмәтләндирилир: фискал функцијаларын ичрасынын сәмәрәлилији вә һүгүг-мүһафизә вәзифәләринин адекват ичрасы. ДЖК-нын үмдә вәзифәси дөвләт бүдчәсини зәнкинләшдирмәк вә һүгүг-мүһафизә фәалијјәтини јахшылашдырмагдыр. Бәс о, мөвчуд олдуғу нисбәтән гыса мүддәт әрзиндә бу ишләрин өһдәсиндән нечә кәлир? Чаваб кәнч, мүстәгил дөвләтдә баш верән мүрәккәб просесләр вә хидмәтин өзүнүн јаранышынын чәтинликләри үзүндән бирмә'налы ола билмәз. Бизчә бу мәсәләдә ән чидди вә әда-

лэтти һаким һејдәр Әлијев ола биләр. О, көмрүк системи-нин инкишаф вә тәкмилләшмәси мәсәләләрини даим диг-гәт мәркәзиндә сахлајыр. Бизчә интегрәсија сијасәтинин һәјата кечирилмәсиндә дәвләтин бу структурунун фәалиј-јәтинин мүнүм әһәмијјәт кәсб етмәсиндән данышмаға әла-вә еһтијач јохдур. Жөмрүк ишчиләри өз үнванларына сөј-ләнән конструктив ирад вә тәклифләри мұасир нәзарәт системинин јарадылмасы, онун мұнасиб тәрздә гурулмасы, көстәрилән хидмәтләрин кејфијјәт вә чевикијинин Авро-па вә дүнја стандартларына јахынлашдырылмасында онла-ра көмәклик нијјәти кими гәбул едирләр. Бејнәлхалг Би-нә аеропортунун ишинин јахшылашдырылмасы мәсәләси-нә һәср едилмиш ичласда (13 апрел 2000-чи ил) Президен-тин сөјләдији тәнгид вә ирадлар олдуғча кәскин иди. Ла-кин лидер комплекс хидмәт едән гурумун ишиндә һәлә ахырадәк һәјата кечирилмәмиш бөјүк потенциалын олду-ғуну да гејд етмишдир. Дәвләт башчысы көмрүк органла-ры гаршысында дуран глобал проблемләрлә әлагәдар конкрет вәзифәләр гојмуш, мәсләһәт көрмүшдүр ки, ән'әнәви басмагәлиб јанашмалара јенидән бахсынлар вә онлары дәрк етсинләр. Белә ки, бу чүр јанашмалар артыг нә заман, нә дә маһијјәт е'тибары илә јахынлашмагда олан әсрин тәләбләринә ујғун кәлир.

Мәсәләнин өзүнүн гојулушу буну көстәрирди ки, көм-рүк органлары ичтимаијјәтин шүүрунда тәкчә чохсаһәли мүәссисә статусуна малик олмагла кифәјәтләнмәмәли, буна әсл һәгигәтдә наил олмалы, примитив, өз фәалијјәтиндә замана чаваб вермәјән бирчәһәтли јанаш-мадан узаглашмалыдыр.

Бу мэгсэдлэ көмрүк системинин јенидән гурулмасыны һәјата кечирмәк вә ондан заманын мүасир технолокијаларын тәләбинә чаваб верәчәк шәкилдә истифадә етмәк лазымдыр. Кадр сијасәтинә көкүндән, јенидән бахылмалы, игтисадијјат вә һүгүг саһәсиндә әмәли вә нәзәри биликләрә малик психолокија вә етика кими үмумбәшәри биликләрлә јахындан таныш олан вә нәһәјәт, харичи дилләри билән јүксәк дәрәчәли мүтәхәссисләри көмрүк ишинә чәлб етмәкдән өтрү шәраит јарадылмалыдыр.

Президентин чыхышынын мә'насыны ифадә етмәјә чәһд көстәрсәк, бизим фикримизчә бу, ондан ибарәт олачагдыр ки, көмрүк хидмәти бир нөв дәвләтин визит вәрәгәсидир. Өлкәјә дахил олан, јахуд онун әразисиндән кечән һәр бир мал тез бир заманда вә пешәкарчасына јохланылмалы, Азәрбајчан торпағына гәдәм гојмуш һәр бир харичи өлкә вәтәндашы өз гаршысында нәзакәтли, гамәтли, ән'әнәви Шәрг гонагпәрвәрлијинә ујғун кәлән вә бүтүн фәргләнмә нишанлары үстүндә олан забит көрмәлидир. Узун илләрдир ки, милли менталитет аспектләр вә көмрүк танынма атрибутлары нәзәрә алынмагла һәјата кечирилән өлкәләрдә бу тәчрүбә вардыр. Чәнуб-Шәрги Асија, Чин, Јапонија вә диқәр өлкәләри буна мисал көстәрә биләрик. Јухарыда гејд олундуғу кими, Азәрбајчан да кифәјәт гәдәр лазыми потенсиала маликдир.

Мә'лумдур ки, республика көмрүкханасынын сәләһијјәт даирәсинә тәкчә јүкләрин кечмәсинә нәзарәт, игтисади мүдафиә, гачагмалчылыг вә нарқобизнеслә мүбаризә јох, һәм дә Азәрбајчан Республикасынын сәрһәд нәзарәт-кечид мәнтәгәләриндә миграсија просесләрини низама салмагда иштирак да дахилдир. Сон вахтлара гәдәр бу иш

мүасир тәләбләр нәзәрә алынмадан апарылырды. Лакин һазырда бу мүһүм саһәдә дөнүш јаранмышдыр. Азәрбајчан Республикасы Президентинин сәрәнчамы илә Азәрбајчан Республикасында сәрһәд нәзарәт-кечид мәнтәгәләринин бејнәлхалг стандартлара мүвафиг фәалијјәтини һәјата кечирмәк саһәсиндә комиссија јарадылмышдыр. Сәләһијјәтли тәшкилатлар — милли тәһлүкәсизлик, дахили ишләр назирликләри, көмрүк комитәси вә с. гаршысында гејри-гануни мүһачирәтин гаршысыны алмаг, кедиш-кәлиш проседурунун бејнәлхалг тәчрүбәјә ујғунлашдырылмасыны тә’мин етмәк, бу саһәдә бејнәлхалг тәшкилатларла әмәкдашлығы мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә өз фәалијјәтләрини әлагәләндирмәк вәзифәси гојулмушдур.

Дөвләт Көмрүк Комитәсиндә мүһачирәт просесләринә нәзарәт саһәсиндә мүәјјән тәчрүбә топланмышдыр. Лакин бу күн көмрүк ишчиләри гаршысында һәмин тәчрүбәни артырмаг, ону бејнәлхалг тәчрүбә илә зәнкинләшдирмәк вәзифәси дурур. Бу мәгсәдлә көмрүк ишчиләри нәинки өз биликләрини, пешә бачарыгларыны сәфәрбәр едир, һәм дә харичи һәмкарларынын тәчрүбәләринин тәтбиги формаларыны ахтарыр вә өјрәнирләр.

Көмрүк хидмәтинин потенциалы һәгигәтән бөјүкдүр. Јалныз көмрүјүн ишиндә даһа динамик дәјишикликләрә наил олмаг кәрәкдир.

Хатырладаг ки, 1997-чи илдә мүстәгил Азәрбајчанда көмрүк структурунун јарадылмасынын беш иллији бајрам едиләркән онларын ишләриндә дөнүш хүсусилә вурғуланмышды. Бу дөнүш дөвләт бүдчәсинин мәдахил һиссәсинин тә’минаты илә әлагәдар прогнозларын артыгласы илә јеринә јетирилмәсиндә, системли сәчијјә дашымаға башла-

жан јени тәшкилатын чизкиләринин даһа бариз шәкилдә өзүнү көстәрмәсиндә ифадә олунмушдур.

Јубилеј тәдбириндәки нитгиндә Азәрбајчан Президенти вурғуламышдыр ки, көмрүк ишчиләри Азәрбајчанын дүнја базарларына чыхышыны тә'мин едән башлыча истигамәтләрин бириндә дурур.

Өлкә башчысынын ирадларынын маһијјәти бундан ибарәт иди ки, кечмиш иттифаг дағылдыгдан сонра јаранмыш мөвчуд игтисади мүнәсибәтләр шәраити һәртәрәфли вә дәриндән тәһлил едилмәли, јени дәвләтләрин малларын јердәјишмәсинә биртәрәфли гајдада гојдуғу мәһдудийјәтләрлә, гијмәт мәсәләләриндә һәрч-мәрчлик, өлкәдән хам-мал вә сәнајә малларынын гејри-мүнтәзәм чыхарылмасы илә бағлы инкишаф јолундакы чәтинликләр дәф едилмәлидир.

Президент көмрүк структурларынын диггәтини дәфәләрлә буна јөнәлтмишдир ки, игтисади тәһлүкәсизлијин тә'мини дәвләтин ән мүһүм стратежи вәзифәсидир. Сабит игтисади гајданын јарадылмасы дәвләтин дахили вә харичи сијасәтинин тәркиб һиссәсидир.

Бунунла әлагәдар көмрүк хидмәтиндә, һәр шејдән әввәл, игтисади мүдафиә тәдбирләриндән истифадәнин сүр'әт вә сәмәрәлилији, тәтбиг едилән ганунверичи норматив актларын нәтичәләринә гијмәтвермәдә гејри-тәнги-ди јанашма вә с. илә бағлы гүсурлар бүтүн сәвијјәләрдә тәһлил едилмишдир.

ДЖК рәһбәрлији бу мүрәккәб гурумун енишли-јохушлу јараныш просесини һәртәрәфли тәһлил етмиш, онда һәм әввәлки тәчрүбә, һәм дә МДБ, бүтүн Аврасија гитәсинин тәшәккүл тапан игтисади мөканында јаранмыш јени мүнә-

сибәтләрә хас мүсбәт чизкиләрини аһәнкдарлығыны көр-
мүшдүр.

Ејни заманда өзүнү көстәрмәкдә олан глобал, рекионал
вә милли проблемләрә мүвафиг јени нәзарәт элементләри-
ни вахтында јаратмаг, көмрүк мүһафизә системинә чевик-
лик вермәк, ону јени технолокија илә тәһһиз етмәк вә иш-
чиләрини јени үсулларла вә мүасир табели техники
васитәләрлә тә'мин етмәк лазым иди.

Бу, Азәрбајчанын игтисади марагларынын мүдафиәсинә
көмәк едән ганунверичи норматив база илә ујушмалы,
көмрүк-тариф мәсәләләри, бүтөвлүкдә көмрүк
хидмәтинин јени мүддәалары ишләниб һазырланмалы, их-
рач-идхал әмәлијјатлары модернләшдирилмәли иди. Баш-
га сөзлә десәк, харичи өлкәләрлә конструктив тәрәфдаш-
лыг үчүн әлверишли мүһит јаратмаг лазым кәлирди.

Бүтүн көмрүк ишинин фәалијјәт вә тәкмилләшмәсинин
сабит норматив базасы вә бу саһәдә ганун јарадычылығы
ири игтисади актлара, мәсәлән, «Көмрүк Мәчәлләси»,
«Көмрүк тарифләри һаггында ганун» вә с. истинад едир.
Мәһз мүасир һүгуги база өлкә игтисадијјатына сәмәрәли
тә'сир көстәрән, онун дүнја игтисадијјатына аһәнкдар
бирләшмәсинә, бу игтисадијјатын тәркиб һиссәси олмасы-
на имкан верән јени мүасир шәраитә ујғун көмрүк систе-
мини формалашдырмаға вә мөһкәмләндирмәјә шәраит ја-
радыр.

Өлкәнин јени көмрүк системинин мөвчудлуғунун илк
беш или — онун јаранышы үчүн старт или сајылан бу дөвр
өзүндә чох шеји бирләшдирмишдир. Бу дөврдә јени Көм-
рүк Мәчәлләсинин фәлсәфә вә структуру кими принци-
пиал бахымдан мүһүм мәсәләләр актуаллыг кәсб етмиш-

дир. Бу сәнәд көмрүк ишинин һугуги, игтисади вә тәшкилати әсасларыны мүәјјәнләшдирмәк сарыдан олдугча әһәмийјәтли иди. Ону ишләјиб һазырлајанлар илк нөвбәдә, Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијевин көстәришләринә вә төвсијәләринә истинад етмишләр. Бу көстәриш вә төвсијәләрин маһийјәти ондан ибарәтдир ки, өзүнүн тәшкили вә фәалијјәти просесиндә ганунчулуг, ашкарлыг вә ичтимаи фикрин нәзәрә алынмасы принципләринә чидди шәкилдә мүвафиг кәлән көмрүк структуру јарадылмалыдыр.

Дөвләтимизин башчысы Һејдәр Әлијев дәфәләрлә гејд етмишдир ки, Көмрүк Мәчәлләси јарадыларкән нәзарәтин һуманист элементләринә е'тинасыз јанашмаг олмаз, чүнки онларын тәтбиги Азәрбајчан игтисадијјатынын дүнја базарына ән мүнасиб јолуну нәзәрә чарпдырыр, көмрүк ишинин дүнја стандартларына јахынлашмасы векторуну мүәјјәнләшдирир.

Көмрүк Мәчәлләси образлы десәк, өлкә игтисадијјатынын кениш диапазонда — мүстәгил игтисадијјатын дағылмасынын гаршысыны алмагдан тутмуш онун чанланмасы, јүксәлиши, стимуллашдырылмасы, һәртәрәfli инкишафы үчүн шәраит јарадылмасынадәк — инкишафы, характери вә сәвијјәни мүәјјәнләшдирән амилдир.

Мәчәлләнин лајиһәсинин структуру дөвләт марагларынын, мүәссисә, тәсәррүфат бирликләри, саһибкарлар, вәтәндашларын һугугларынын мүдафиәси һаггында ишләниб һазырланан мүддәалар нәзәрә алынмагла гурулурду. Беләликлә, көмрүк вә көмрүк тарифләри һаггында дөвләт ганунларынын јени мәчмусу реал дөвләт мүстәгиллији шәра-

итиндә тәшәккүл тапан Азәрбајчан көмрүк ганунверичилији үчүн принципчә јени әсас олмушдур.

Бу ганун гәбул едилмиш вә гүввәдәдир. Ону шәрти олараг ики әсас һиссәјә бөлмәк олар: үмуми һиссәни, Азәрбајчанда көмрүк ишинин мүасир консепсијасы тәшкил едир. Икинчи, хүсуси һиссәјә исә көмрүк ишини низама салан конкрет вә нисбәтән мүстәгил блоklar јарадан бөлмәләр дахилдир. Ганун дәгиг шәкилдә көмрүк режимләринин хүсусијјәтини, өдәнч нормаларыны, тәртибетмә процедурларыны, нәзарәт үсулларыны, харичи шәхсләрин ајры-ајры дәрәчәләринин имтијазларыны, гачагмалчылығын гаршысынын алынмасыны, јүк вә малларын жириш формаларыны, вержиләрин хәзинәјә дахил олмасыны мүәјјәнләшдирир. Бундан савајы, һәмин гануна көмрүк органларынын ибтидаи истинтаг вә чевик ахтарыш фәалијјәти мәсәләләри, көмрүк гајдаларынын позулмасы вә онлара бахылмасы, көмрүк органлары вә вәзифәли шәхсләрин гәрар, һәрәкәт вә ја һәрәкәтсизлијинә бахылмасы вә шикајәт верилмәси мәсәләләри дахил едилмишдир.

Јени Көмрүк Мәчәлләси Азәрбајчанын дүнја өлкәләри илә игтисади әлагәләрини низама салан вә формалашдыран харичи игтисади фәалијјәтин әмәли системинә чеврилмишдир.

1999-чу илдә гәбул едилмиш системә әсасән јарадылан шәһәр вә јерли сәвијјәдә көмрүкханалар вә көмрүк мән-тәгәләри республика ДЖК-нын тәркибинә дахилдир.

Систем көмрүк органларынын өз араларында гаршылыгы әлагә вә фәалијјәт васитәсилә әлагәләндирмә вә гаршылыгы тамамланманы нәзәрдә тутур. Бәлкә дә бу гурум күчлү сијаси партијаларда фәалијјәт көстәрән тәшкилат-

ларын мўәјјән системини хатырладыр. Жөмрүк ишинин хүсүсүјјәтләри вә фәалијјәт вәзифәләри дә дахил олмага онун ишләниб һазырланма консепсијасы үмуми мәгсәдләрдән чыхыш едәрәк жөмрүк органларынын гаршылыгы алагәси вә асылылығыны тә'мин едән бүтөв системин јарадылмасыны нәзәрдә тутур.

Әсас жөмрүк сәнәдиндә фәалијјәтин үмуми техноложипросеси чәрчивәсиндә жөмрүк органларынын тәшкилати структурларынын алагәләри вә мүнәсибәтләрини бирләшдирән системин структуру да өз әксини тапыб. Елә бурадача иерархија системи тәшкил едән үфүг алагәләндирмә фәалијјәти илә аһәнқдар шәкилдә шагули субординасија алагәләринин мүнәсибәтләри һаггында да данышмаг лазым кәлир.

Хатырладаг ки, 90-чы илләрин орталарында (о вахтлар Азәрбајчан Жөмрүк Мәчәлләси мўзакирә мәрһәләсиндә олан лајиһә иди) мәркәзи мәсәләләрдән бири жөмрүк хидмәтинә һүгүг-мўһафизә органы статусу верилмәси иди. Башга сөзлә десәк, сөһбәт сәләһијјәтләрин кенишләндирилмәсиндән кедирди.

Бу идеја она әсасланырды ки, функционал бахымдан жөмрүк органларына, ону ишләјиб һазырлајанларын фикринчә, ичра һакимијјәти органы, маһијјәт е'тибары илә дәвләтин адындан фәалијјәт көстәрән вә бу саһәдә амирлик сәләһијјәтләри верилмиш һүгүг-мўһафизә органлары кими бахылмалыдыр. Сонракы тәчрүбә белә јанашманын дүзкүнлүјүнү тәсдиг етди. Ахы, жөмрүк структурларынын фәалијјәти мал вә нәглијјат васитәләринин дәвләт сәрһәдиндән гануни кечидини тә'мин етмәклә мәһдудлашмыр. Бу фәалијјәт биләваситә гачагмалчылыға вә жөмрүк

гајдаларыны позанлара гаршы мүбаризэдән ибарәтдир, бу-
раја ибтидан истинтаг функцијалары, јә'ни көмрүк гајда-
ларынын позулмасы һаггында ишләрә, башга сөзлә десәк,
инзибати-просессуал сәчијјәли ишләрә бахылмасы вә ич-
раатла биркә чинајәт-просессуал сәчијјәли истинтаг да-
хилдир.

Данылмаз һәгигәтдир ки, көмрүк хидмәтләри ичрачы-
инзибати орган функцијасыны јеринә јетирмәлидир. Мәһз
бу сәбәбдән Көмрүк Мәчәлләсинә белә маддәләр дахил
едилмишдир ки, һәммин органлар өз тәбиәти вә характери-
нә көрә һүгүг-мүһафизә функцијасыны дашыјыр. Бундан
чыхыш едәрәк мәчәлләјә јени мүддәалар да әлавә едил-
мишдир: көмрүк органлары сәләһијјәтләри даһа да кениш-
ләнмиш, верки ганунверичилији позунтулары илә мүбаризә
күчләндирилмишдир. Ејни заманда бүтүн бунлар һүгүги
шәхсләрин мараг вә һүгүгларынын горунмасына вә с.
тә'минат верир. Гејд едәк ки, сөһбәт јени сәләһијјәтләр-
дән јох, көмрүјүн әсас тә'минатынын һәјата кечмәси үчүн
шәраит јарадылмасындан кедир.

Азәрбајчан көмрүк тәшкилатынын ишини мүасир дүнја
стандартларына јахынлашдыран даһа бир мүһүм сәнәд
1999-чу илин декабрында Азәрбајчан Республикасы Гану-
ну илә тәсбит олунмуш «Көмрүк органларында хидмәт
һаггында» Әсаснамәдир. Бу Әсаснамә көмрүк органларын-
да хидмәт гајдаларыны мүәјјәнләшдирир.

Көмрүк органларында хидмәт өзләринин пешәкар фәа-
лијјәти илә республиканын көмрүк органларынын тәәһ-
һүд, функција вә һүгүгларыны һәјата кечирән Азәрбајчан
вәтәндашларынын дәвләт хидмәтинин хүсуси нөвүдүр.
Көмрүк органларында хидмәт һаггында ганунверичилик

өлкә Конституциясына, «Көмрүк органларында хидмәт һаггында» Әсаснамәјә вә Азәрбајчанын дикәр норматив-һүгүги сәнәдләринә әсасланыр вә Азәрбајчан Республикасынын көмрүк органларында хидмәт гајдаларыны тәнзим едән Көмрүк Мәчәлләсиндән ибарәтдир.

Көмрүк органларынын вәзифәли шәхсләри үчүн хусуси кејим формасы, фәргләнмә нишанлары мүәјјәнләшдирилмишдир. Азәрбајчан Көмрүк Мәчәлләсиндә тәсбит олунмуш һалларда көмрүк органларынын вәзифәли ишчиләринин физики гүввә, хусуси васитә вә одлу силаһ тәтбиг етмәк һүгүглары вардыр.

Көмрүк органларына ишә гәбул едилән вәтәндаш вә вәзифәли шәхсләрә көмрүк органынын хусуси рүтбәси верилр:

- 1) кизир;
- 2) баш кизир;
- 3) кичик лејтенант;
- 4) лејтенант;
- 5) баш лејтенант;
- 6) капитан;
- 7) мајор;
- 8) полковник-лејтенант;
- 9) полковник;
- 10) генерал-мајор;
- 11) генерал-лејтенант;
- 12) генерал-полковник;
- 13) Азәрбајчан Республикасы дәвләт көмрүк хидмәтинин һәгиги мүшавири.

Көмрүк структурларында хидмэт ганунчулуг, гуманизм, дөвлэт һакимијјәтинин мүвафиг орган гаршысында мәс'улијјәт, хидмәти интизам вә етикаја риајәт, хидмәти фәалијјәти вә ихтисас нәтичәләринә мүвафиг сурәтдә хидмәти ирәлиләјиш принципләри әсасында тәшкил олунур.

Көмрүк органларынын вәзифәли шәхсләри өз сәләһијјәтләри дахилиндә өһдәликләри ичра едир вә гүввәдә олан ганунверичилик, бејнәлхалг мүгавиләләр вә Азәрбајчан Республикасынын диқәр норматив-һүгуги актларына, һабелә «Көмрүк органларында хидмәт һаггында» Әсаснамәјә мүвафиг сурәтдә мүәјјән һүгуглардан бәһрәләнирләр.

Көмрүк органлары ишчиләри хидмәти вәзифәләрини ичра едәркән дөвләт нүмајәндәси сајылыр вә дөвләтин һи-мајәсиндәдирләр. Онларын фәалијјәтинә ганунла вәкил едилмиш мүвафиг орган вә вәзифәли шәхсләр истисна олунмагла, һеч кәсин гарышмаг һүгугу јохдур.

Кадрларын дүзкүн сечилмәси, јерләшдирилмәси вә тәрбијәси мәгсәдилә мүтәмади олараг көмрүк структурлары ишчиләринин аттестасијасы кечирилир. Бу заман онларын ишкүзар вә мә'нәви кејфијјәтләринә објектив гијмәт верилир. Һәмчинин, көмрүк ишчиләринин тутдуглары вәзифә-јә ујғун кәлиб-кәлмәдикләри вә ән вачибидә будур ки, хидмәти истифадә перспективи һәртәрәфли мүәјјәнләшдирилир, хидмәти ирәлиләјиш вә тәһсилә кәндәрмәк үчүн намизәдләр мүәјјәнләшдирилир. Бүтүн бунлар кадр сијасәти, онларын статусу вә ихтисасыны артырмаг мәсәләсиндә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Республикада көмрүк хидмәтинин инкишафына програм — мәгсәдли јанашма һәјата кечирилир. Бу хидмәтин штаты һазырда 2000 нәфәр тәшкил едир. Шәхси һеј'әтин

99 фаизи али тәһсиллидир: һүгүгшүнаслар, игтисадчылар, халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһә мүтәхәссисләридир. ДЖК-нын тәхминән 140 әмәкдашы МДБ өлкәләриндә, о чүмләдән Москвада тәһсил алмышдыр. Бу, хејли дәрәчәдә интенсив игтисади вә нәглијјат әлағәләринә малик гоншу республикаларын көмрүк хидмәтләри илә мүнасибәтләри јүнкүлләшдирир.

Кадрлар — онларын статусу, онларын ихтисасынын артырылмасы гајғысына галынмасы, мә'нәви симасы, һәтта давраныш гајдалары мәсәләләри дә аз әһәмијјәт кәсб етмир. Бу вәзијјәт нәзәрә алынмадан јени ганунверичи тәшәббүсләрин һәјата кечирилмәси барәдә дүшүнмәк белә олмаз. Бејнәлхалг ганунлар бүтүнлүклә кадрларын ихтисасына ујғун кәлмәлидир.

Дејәк ки, тәкчә 90-чы илләрдә јох, индинин өзүндә дә көмрүк структурлары һәмин кејфијјәтләрә малик кадрларә кәскин еһтијач дујур. Буна көрә гијмәтләндирмә системинин, о чүмләдән ишкүзар вә мә'нәви кејфијјәтләр, тәһсил сәвијјәси, сәһһәти вә с. амилләри нәзәрә алан тест үсулунун ишләниб һазырланма мәсәләси даим көмрүк хидмәти рәһбәрләринин диггәт мәркәзиндәдир.

Бу тәләбләрдән чыхыш едәрәк ДЖК системиндә ишчиләрин үмуми вә хүсуси һазырлығлары мәчбуридир. Бу, хүсуси тәдрис-методоложи мәркәздә кечирилир вә бурада һәмин мәркәзин ишләјиб һазырладығы програм үзрә ихтисасартырма курслары тәшкил олунур. Мәркәз тәчрүбәли мүтәхәссисләрдән ибарәтдир. Мәгсәд кими Үмумдүнја Көмрүк Тәшкилатынын тәклиф етдији «өјрәдәнләрин өјрәдилмәси» принсипи көтүрүлмүшдүр.

Өлкәмизин көмрүк тәшкилатынын жүксәк интеллектуал потенциалы, һабелә али тәһсил кафедралары вә академик институтларын мөвчудлуғу артыг индинин өзүндә билава-ситә һәм ин структурларда иш үчүн жүксәк ихтисаслы мү-тәхәссисләр һазырлығы мәсәләсини гојмаға имкан верир. Перспективдә бу мәсәләнин инкишаф етдирилмәси һәм ин саһәдә али тәһсил системинин јарадылмасы илә баша ча-та биләр.

Көмрүк ишинин гуручулуғу реал шәкилдә елми системә әсасланыр вә о да бу саһәдә иш тәчрүбәсини үмумиләш-дирмәк үчүн мәркәз вә ја лабораторијанын мөвчудлуғуну нәзәрдә тутур. Чох ола билсин ки, көмрүк ишинин струк-тур тәркибинин әсасландырылмасы информасија техноло-кијаларыны онун мүвафиг саһәләринә тәтбиг етмәкдән өт-рү шәраит јарадылмасы бахымындан она пешәкарчасына јанашма марағыны артырачагдыр.

Мәсәлә ондадыр ки, бизим дөврүмүздә нәзәри вә елми мүлаһизәләр, көмрүк ишинин дејәк ки, тәртибаты вә нә-зарәт, дүзкүн көчүрмә вә өдәнч алынма һәчми, валјута нә-зарәти кејфијјәтинин артырылмасы, көмрүк статистикасы-нын, көмрүк тәшкилатларынын һүгүг-мүһафизә функција-лары саһәсиндә мәнтиги фәалијјәтинин лазыми дәрәчәдә тә’мини кими элементләр кифајәт дејилдир.

Бу күн Президентин бир вәзифә олараг гаршыја гојдуғу мәсәләләрдән чыхыш едәрәк көмрүк структурларынын һәр бир рәһбәри онун системи вә структуру барәдә там тә-сәввүрә малик олмалы, идарәетмәнин методоложи вә тәш-килати-игтисади әсасларыны тәчрүбәдә тәтбиг етмәји ба-чармалыдыр. Буну һеч дә инстинктив вә һәтта шәхси тәч-

рүбә әсасында јох, һәм дә елми мә'луматлар, бу ишин пси-
холожи чәһәтләрини билмәклә һәјата кечирмәлидирләр.

Сынаг мүддәтиндән уғурла кечмиш көмрүк структуру әмәкдашларына (пешә аттестасијасындан кечмишләрә) хү-
суси рүтбә верилир. Јалныз бундан сонра онлар вәзифәјә
тә'јин олунурлар. Хидмәти низамнамәјә риајәт, хидмәти
кејим дашымағы нәзәрдә тутур. Мүәјјән иш саһәләринә
көндәриш вериләркән әмәкдашларын пешәкарлығы, сә-
риштәси, мүәссисәнин ишиндә гајдаларла танышлығы,
хидмәти етика илә бағлы биликләр нәзәрә алыныр.

Мә'лумдур ки, информасија тә'минаты олдуғча мүһүм
әһәмијјәт дашыјыр. ДЖК-да ишин сәмәрәлилијини артыр-
мағ мәгсәдилә мәтбуат мәркәзи јарадылмышдыр. Идарә-
нин органы олан «Көмрүк хәбәрләри» гәзетиндә көмрүк-
хананын күндәлик һәјаты објектив ишыгландырылыр, јени
гајда вә тә'лиматлар, онлара шәрһләр, позунту вә позучу-
лар һаггында мә'луматлар дәрч едилир.

Республикамызда көмрүк нәзарәтинин, гачагмалчылыг-
ла вә көмрүк гајдаларынын позулмасы илә мүбаризәнин
тәшкилиндә вә көмрүк өдәнишләринин учотунун апарыл-
масында көмрүк статистикасынын бөјүк әһәмијјәти вар.
Одур ки, көмрүк системиндә компүтер васитәсилә малла-
рын вә нәглијјат васитәләринин сәрһәд мәнәтәгәләриндә
илкин учоту апарылыр. Даһа сонра исә глобал шәбәкәнин
көмәји илә һәмин мә'луматларын јығылмасы, јохланылма-
сы вә ишләнилмәси тә'мин едилир. Мүгајисә үчүн дејәк
ки, әкәр 1993-чү илдә көмрүк системиндә вур-тут 10 ком-
пүтердән истифадә едилирдисә, инди онларын сајы 230-у
кечиб (тәхминән 23 дәфә чох). 1993-чү илдә 3,5 милјон
манат һәчминдә әсас вәсаити олан Азәрбајчан Дөвләт

Жөмрүк Комитәси һазырда 33 милјард манат мәбләғиндә мүасир аваданлыг вә техники васитәләрдән ибарәт мадди-техники базаја маликдир.

Чәмијјәти мә'луматландырма просесинә чохчәһәтли характер верилмәси, информасија шәбәкәләринин јарадылмасы вә онлардан истифадә дүнја игтисади ахынлар мәнзәрәсини кәскин дәјишдирмиш, дүнја мигјасында малларын, пул вә хидмәтләрин, валјута мәзәннәләринин, фонд дәјәрләринин һәрәкәтини бөјүк һәчмдә изләмәјә имкан верир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, 1995-чи илдән башлајараг жөмрүк системиндә дүнја стандартларына чаваб верән компүтер базасынын јарадылмасына хүсуси диггәт јетирилр. 1993-94-чү илләрдә јалныз бир локал шәбәкәдән истифадә едилирдисә, артыг онларын сајы 20-јә чатыб. Локал шәбәкәләр модем васитәсилә ваһид шәбәкәјә гошулур. Биринчи модем әлагәси 1995-чи илдә јарадылмышдыр. Һазырда модем әлагәләрин сајы 13-ә чатыб. Хачмаз жөмрүк зонасында исә артыг јени «On-line» технолокијасындан истифадә едилир. Һәмин јени технолокијанын бөјүк үстүнлүкләрә малик олмасы көз габағындадыр. Одур ки, һәмин системдән башга жөмрүк мәнтәгәләриндә дә истифадә етмәк гәрара алыныб.

Сон вахтлар Азәрбајчан ДЖК-да мүасир информасија жөмрүк технолокијаларынын јарадылмасы үзәриндә чидди дүшүнмәјә башламышлар. Бу, ән'әнәви мә'лумат системинин јени мејлләрин дәриндән тәһлил едилиб, үзәчыхарма режиминә кечирилмәсиндә нөвбәти аддымдыр.

Әлбәттә ки, ДЖК-да нәзарәт-јохлама системинин мүасир техники васитәләрлә тәһһизи саһәсиндә иш дајанмыр.

Республиканын Көмрүк Мәчәлләсинә мұвафиг шәкилдә бүтүнлүклә дөвләт бүдчәсинә көчүрүлән көмрүк рүсумлары, аксизләр вә ӘДВ-дән савајы көмрүк веркиләриндән, чәримәләрдән мәдахилләрин һамысы ДЖК-нын сәрәнчәмында галыр вә көмрүк органларынын мадди-техники базасынын инкишафына, сәрһәд-көмрүк мәнәтәгәләринин мұасир нәзарәт васитәләри илә тәһһизинә јөнәлдилир. Азәрбајчан ДЖК бүдчәдән кәнар вәсаит һесабына инфраструктуру модернләшдирир. «Иксклүзив Трејд Компани» (АБШ) илә тендер әсасында јени аваданлыглар — «Рапискан» ренткен апаратлары, о чүмләдән габаритли јүкләрин бурахылышына нәзарәт үчүн гачагмалчылыглар мұбаризәдән өтрү техники васитәләр дәстләри кәндәрилмәси барәдә мұгавилә бағланмышдыр. Һәмин техники васитәләрә ашағыдакылар дахилдир: наркотик маддәләри мұәјјәнләшдирмәкдән өтрү политест, гијмәтли метал вә даш-гаш детекторлары, әллә метал ахтарычылар, радиасија тәһһили чиһазлары, Бинә бејнәлхалг аерокомплексдә көмрүк идарәси вә мәркәзи көмрүк лабораторијасы үчүн комплекс аваданлыг. Бүтүн бунлар Азәрбајчан көмрүк хидмәтинә јардым етмәк, республиканын бејнәлхалг бирлијә интеграсијасы үчүн мұнасиб шәраит јарадыр.

Көмрүк тәшкилатларынын һәр бир мұшавирәсиндә мұзакирә объекти олан әсас мөвзулардан бири наркобизнесдир. Мәсәлә ондадыр ки, Азәрбајчанын чоғрафи мөвгејинин хүсусијјәтләри кеосијасы, кеостратежи бахымдан үстүн хүсусијјәт кәсб етмәклә јанашы, ејни заманда ону транзит объектинин тәһлүкә мәнбәји, бир нөв наркотик маддәләрин Асијадан Авропаја дашынмасынын өтүрүчү мәнәтәгәсинә чевирир. Буна көрә бејнәлхалг ичтимаиј-

јәтин вә онун тәшкيلاتларынын һәммин мәсәләләрлә әла-гәдар нараһатлығы тамамилә ајдындыр.

Гејд едәк ки, Азәрбајчан ДЖК бу тәһлүкәни һеч вахт һәддән зијадә шиширтмәјиб, лакин инкар да етмәјибдир. Көмрүк Комитәси бу мәсәләнин бејнәлхалг тәшкيلاتларынын мүһакимәсинә бурахылмасына тәшәббүс кәстәрмишдир.

1996-чы илин августунда Президент Гејдәр Әлијев наркотик васитәләрин гачагмалчылығы илә мүбаризә һаггында фәрман имзаламышдыр. Фәрманда ајры-ајры назирликләр гаршысында дуран конкрет вәзифәләр мүнәҗҗәнләшдирилмишдир. Бу мәсәлә илә бағлы тәшкил олунмуш хүсуси комисијаја рәһбәрлик Көмрүк Комитәсинин сәдринә тапшырылмышдыр.

Президент наркобизнеслә үмуммилли мүбаризә програмыны ишләјиб һазырламаг вәзифәсини гојмушдур. Бу програм гыса мүддәт әрзиндә һазырланды. Республиканын мүвафиг тәшкيلاتларынын бу мәсәләјә бөјүк диггәт јетирдијини белә бир факт сүбут едир ки, Јахын вә Орта Шәрг өлкәләринин наркотик маддәләрә нәзарәтә даир јардымчы комисијасынын 32-чи сессијасы 1997-чи илин февралында мәнз Бакыда кечирилмишдир.

Әлбәттә, белә мигјаслы шәр гүввә илә мүбаризәдә дәвләтин бүтүн күч структурлары иштирак етсә дә, көмрүк тәшкيلاتлары гаршысында мәнз онларын өзүнәмәх-суслуғундан ирәли кәлән имканларына мүвафиг конкрет вәзифәләр дурур.

Сәрһәд нәзарәт-кечид мәнтәгәләринин мөһкәмләндирилмәси онлардан асылыдыр. Сәрһәддә дәфәләрлә сәрһәд коммуникасија хәтләринин позулмасы һаллары баш вер-

мишдир ки, буна да сәбәб көмрүк нәзарәтинин зәиф ол-
масыды. Һәммин гүсурлары арадан галдырмагдан өтрү бү-
түн сәрһәд золағы бојунча коммуникасијаларын техники
чәһәтчә јенидән тәһһизини тә'чили тә'мин етмәк лазым
иди.

Бунунла әлагәдар јардымчы комиссијанын јухарыда
адыны чәкдијимиз сессијасында көмрүк органларына ма-
лијјә јардымы көстәрилмәси мәсәләсини БМТ Инкишаф
Програмынын Азәрбајчанда о вахткы әлагәләндиричиси
чәнаб Паоло Лембо бәјан етмишди. Ејни заманда елә һә-
мин дөврдә ДЖК-да Иран Ислам Республикасы, Күрчүс-
тан, Түркмәнистан, Русијанын көмрүк комитәләри илә
ишләрин вәзијјәти һаггында информасија мүбадиләси мә-
сәләләри үзрә мүгавилә имзаланмышдыр.

90-чы илләрин орталарындан башлајараг Азәрбајчанын
көмрүк хидмәтләринин фәалијјәтиндә мүһүм дәјишиклик-
ләр баш верир, маллары гејри-гануни идхалы фактлары-
нын гаршысынын алынмасы вә јерли истеһсалчылары ма-
рагларынын мүдафиәсинә јөнәлдилмиш сәмәрәли тәдбир-
ләр көрүлүр. Бу мәгсәдлә бә'зи идхал олунан маллара ак-
сиз маркалары тәтбиг олунмушдур.

ДЖК-да һәммин јениликләр тәтбиг едилдикдән сонра ја-
ранмыш вәзијјәт тәһһил едиләркән белә нәтичәјә кәлин-
мишдир ки, бу проблем хејли дәрәчәдә сүн'и көрүнүр,
чүнки аксиз маркалары мигдары кифајәт гәдәр иди. Ид-
хал олунан номенклатура сырасында илк нөвбәдә спиртли
ичкиләр вә түтүн мә'мулатынын адлары чәкилдији үчүн
Назирләр Кабинетинин 22 март 1997-чи ил гәрарына әса-
сән онлары инвентаризасијасы кечирилмишдир. Артыг 3

ајдан сонра бүтүн сифаришчиләр һәм мин маркаларла тә'мин олунмушлар.

Бүтүн бунлар әлбәттә, фәрди проблемләрдир, лакин көмрүк ишчиләринин кениш мигјаслы фәалијјәти мәнз онларын үзәриндә гурулуру.

Һазыркы мәрһәләдә көмрүјүн вәзифәси бејнәлхалг көмрүк структурлары вә тәшкилатларына интеграсија олмагдан ибарәтдир.

Битмәкдә олан әсрин сон ониллији рекионал комплексләрин јарадылмасына көстәрилән сә'јләрдә ачыг-ајдын өз ифадәсини тапмышдыр. Бу, милли игтисадијјатын интеграсијасы, сәрбәст тичарәт зонасынын тәшкили, јарадылмасы, әмтәә вә хидмәт мүбадиләси, малијјә еһтијатларынын һәрәкәти заманы бејнәлхалг сазишләрин ролунун артмасынын нәтичәсидир.

Әкәр биз постсовет мөканында јаранмыш вәзијјәтдән данышырыгса, бу, хејли дәрәчәдә ССРИ-нин дағылмасы вә онунла әлагәдар конкрет тарихи шәраитдән ирәли кәлмишдир. Кечмиш мүттәфиг республикалар мадди дәјәрләри вә малијјә васитәләринин дөвријјәсини низама салан ваһид гајда-ганунун һөкм сүрдүјү дүнја базарында иштирак етмәјә даһа фәал вә билаваситә чан атмаға башламышдылар.

Игтисади экспертләрин фикринчә дүнја тичарәтинин артым сүр'әти дүнја истехсалынын инкишаф сүр'әтини габагламаға башламыш, онун структурунда дәјишикликләр едилмишдир. Бу дәјишикликләр хидмәт пајынын артмасында, интеллектуал мүлкијјәт объектләринин сатышында өз ифадәсини тапмышдыр. Малијјә васитәләринин һәрә-

кәти дәвләтләрарасы мүнәсибәтләрдә һәм сәрмајәнин һәрәкәти, һәм дә кредит формасында өзүнү көстәрирди.

Жетдикчә даһа чох вә ајдын шәкилдә харичи игтисади әлагәләр амили һәм макро, һәм дә микро сәвијјәдә әсас кими ирәли сүрүлмәјә башланмышдыр. Мәһз онлар әксәр өлкәләрин милли игтисадијјатынын әсл симасыны мүәјјәнләшдирирди. Бу мејл инкишаф едиб мөһкәмләнир, сабит инкишафа чеврилирди.

Тәбии ки, бунунла јанашы, мұхтәлиф сүр'әтлә, лакин бирмә'налы тәрздә кејфијјәтли идарәәтмә гәрарларынын ишләниб һазырланмасына принцип е'тибары илә јени јанашмаларын јарадылмасы зәрурәтинин дәрк едилмәсини артырды. Бурада көмрүк хидмәтинә хусуси рол ајрылырды ки, бу тамамилә ганунаујғун иди. Белә ки, о, образлы шәкилдә ифадә етсәк, өн чәбһәдә олмагла јанашы, һәм дә дәвләтин харичи игтисади фәалијјәтинә мүнәсибәтдә хусуси көстәричиләрә малик иди.

Әкәр өлкәмизин көмрүк системиндән данышмаг истәјириксә, онун јени структуру јарадыландан сонракы дөврә мұрачиәт етмәк лазымдыр. Хидмәт көстәрән ишчиләрин сајы 1992-чи илә нисбәтән 2000-чи илдә 13,8 дәфә артмышдыр. Јени әсрин астанасында исә тәкчә көмрүк органларынын сајы 2 дәфә артмышдыр. Әкәр көмрүк веркиләри вә рүсумлары 1994-чү илдә республика бүдчәсинин мәдахил һиссәсинин 3,2 фаизини тәшkil едирдисә, 1999-чу илдә бу рәгәм 24,1 фаизә чатмышдыр. Бу, бир даһа сүбүт едир ки, көмрүк системи дәвләт бүдчәсинин мәдахил һиссәсинин ән сабит мәнбәјидир.

Азәрбајчанын 90-чы илләрин ахырында игтисади инкишафынын хусусијјәтләри — проблемләр, кәсирләр вә

һәлл едилмәмиш вәзифәләр дә дахил олмагла — көмрүк органлары гаршысында фөвгәлвәзифә гојмушдур: гачаг-малчылыға, малларын гејри-легал идхалына гаршы республика игтисадијјатынын горунмасында е'тибарлы сипәр ки-ми чыхыш етмәк. Тәкчә 1999-чу илдә 47.500 һүгуг позун-тусу һаллары ашкар едилибдир ки, онларын 160-ы чинајәт тәркиблидир.

Президент фәрманынын ичрасы илә әлагәдар нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрлә танышлыг заманы Көмрүк Мәчәл-ләсинин мүддәаларыны өјрәниб әлдә рәһбәр тутмағын вачиблији гејд едиләрәк көстәрилмишдир ки, өз ишләри-нин әмәли саһәсиндә онлар әсаслы, дәлил-сүбутлар тәтбиг етмәли, бунунла да һәр бир ишә һүгуи әсас вермәли-дирләр.

Өлкә рәһбәринин рә'јини тәһлил едәркән биз бир даһа әмин олуруг ки, көмрүк ишчиси, әләлхүсус да мүһүм са-һәләрдә чалышанлар, һәмкарындан вә ја рүтбәчә өзүндән бөјүкдән јардым көзләмәмәли, малларын чешидләрә бө-лүнмәси саһәләриндә гәрар гәбул едилмәсини тә'мин едән сәвијјәдә өзү арашдырмалар апармалы вә бу заман Азәр-бајчан сәрһәдиндән даһа тез-тез кечән әсас милли әмтәә номенклатурасынын хүсусијјәтләрини дәриндән дәрк ет-мәлидир.

Игтисади фәалијјәт олдугча еластик, сәрт вә мүрәккәб саһәдир. Бурада харичи-игтисади фәалијјәтин тәнзи-мләнмәсинин тариф үсуллары, верки сијасәтинин әсас принципләри, верки нөвләри, көмрүк рүсумларынын ма-һијјәти, онларын сәвијјәсини мүәјјәнләшдирмә механизми мәркәзи јер тутур. Шүбһәсиз ки, бурада мүхтәлиф бејнәл-халг вә рекионал тәшкилатларын тәләб вә шәртләри, һа-

белә дәјәр амилләринин, Азәрбајчан шәраитиндән ирәли кәлән валјута сијасәтинин бурада тәзәчә јаранан валјута базарынын хүсусијјәтләринин мүәјјәнләшдирилмәси үзрә мүвафиг сәвијјәдә тәчрүбәдән хәбәрдаролма кара кәлмәлидир.

Көмрүк ишчиләринин мәнимсәјәчәкләри саһәләрдән бири дә дүнја тәчрүбәсиндә мөвчуд олан гејри-тариф тәнзимләмәләри системи һаггында анлајышдыр.

«Көмрүк бәјаннамәси» ифадәси һамыја мә'лумдур. Лакин онун архасында көмрүк статистикасында тәтбиг едилен бөјүк анлама апараты, бу саһәдә тәһлил үсуллары дурур. Көмрүк нүмајәндәсинин ихтисасы вә ерудисијасы нәинки мүштәриләрә бөјүк тә'сир бағышлајачаг, һәм дә өлкәнин бүдчәсини әлавә вәсаитлә долдурмаға көмәк едәчәкдир. Көмрүк органларынын фәалијјәтиндә һүгуги нормаларла бағлы мәсәләләр бизим күнләрдә ичтимаи фикрин диггәт мәркәзиндәдир вә әләлхүсус да КИВ-дә мүнтәзәм өз әксини тапдығы үчүн көмрүкчүләрин һүгуг-мүһафизә фәалијјәтинин саһәси мәсләһәт вә төвсијәләрдән чыхыш едәрәк јүксәк пешәкар сәвијјәдә тә'мин олунмалыдыр.

Бу чәтин, лакин зәрури мөвгедир. Мәсәлә һеч дә үмуми мүддәалары билмәкдә јох (һәрчәнд бу да чох вачибдир), һәм дә көмрүк органларынын чевик ахтарыш фәалијјәти илә аһәнкдар шәкилдә һүгуг-мүһафизә фәалијјәтинин инзибати-һүгуг, инзибати-просессуал, чинајәт-һүгуг, чинајәт-просессуал формаларынын хүсусијјәтләрини баша дүшмәк вә онлардан бачарыгла истифадә етмәкдәдир.

Әлавә едәк ки, Азәрбајчан Президентинин 2000-чи илин апрелиндә тәнгиди чыхышындан сонра көмрүк тәш-

килатларынын фəалијјəтинин истигамəтлəриндəн бири кəмрүк гəјдаларынын позулмасы, гачагмалчылыг вə с. ки-ми мисалларын топланмасы олмушдур. Мəгсəd бу мəсəлə-лəрлə əлагəдар бир нəв мə'лумат банкы јаратмаг иди.

Ондан дүзкүн вə фəјдалы истифадə етмəк үчүн сүн'и, рəсми јанашма јох, дəјəрлəндирмəнин һүгуи системи ба-засында ишин тəшкили принциплəриндəн истифадə вəзи-фəsi гојулмушдур.

Əлагəлəндирмə системиндəн дə данышмаг јеринə дү-шəрди. Белə ки, бир сыра чинајəтлəрин гаршысынын алынмасы тəкчə кəмрүјүн имтијазы дејилдир. Буна жəрə өз фəалијјəтини инзибати органларла əлагəлəндирмə ма-лијјə чинајəтлəри илə мұбаризəнин мұһүм аспектлəриндəн биридир.

Тəхминəн сəккиз ил əввəl јени кəмрүк системинин ја-радылыб мұстəгил фəалијјəтə башладыгы дəврдə бир нəв өзүнү заман вə мəкан дахилиндə мəһз бу чүр һисс етмəк мұһүм вəзифəјə чеврилирди. 80-чи иллəрин ахырларында вə 90-чы иллəрин əввəллəриндə јени Азəрбајчанын рəмзи-нə чеврилмиш мұстəгиллик Дəвлəт Жəмрүк Комитəсинин бејнəлхалг əмəкдашлыг саһəсиндə бүтөв вəзифəлəр комп-лексинин һəллини исрарла тəлəб едирди. Бу мəсəлədə дəв-лəтимизин башчысынын тəчрүбəsi əсасында јахын вə узаг харичи өлкəлəр илə тəрəфдашлыг мұнасибəтлəринин спе-сификлијини, тəчрүбə мұбадилəсини һəјата кечирмəк вə ондан бачарыгла гаршылыгы сурəтдə истифадə етмəк ишинин үмуми истигамəтини мұəјјəнлəшдирəн системи өј-рəнмəк вə билмəк олдугча вачибдир. Ејни заманда кəмрүк структурларынын əмəли фəалијјəтинин тəнзими вə ичрасында иштирак етмиш бејнəлхалг тəшкилатларла

эмәкдашлығы тә'мин етмәк, онларын васитәсилә бу хидмәтләрин харичи-игтисади фәалијјәтдә иштиракынын ролу вә дәрәчәсини артырмаг вәзифәси гојулмушдур.

Мә'лум олдуғу кими, бу мүнүм дәвләт структурунун фәалијјәтини Азәрбајчан Көмрүк Мәчәлләси тәнзимләјир. Лакин бу проседә психоложи амил, јени дәвләт структура, һәм көмрүк ишчиләри, һәм дә бүтөвлүкдә чәмијјәтин ујғунлашма дәрәчәси дә мүнүм әһәмијјәтә маликдир.

Әкәр ичтимаијјәтимиз тәрәфиндән көмрүкхана образы, онун психолокијасы вә имичини дәрк етмәкдән сөһбәт ачсаг, онун харичи игтисади фәалијјәтлә мәшғул олан республика дәвләт органлары, мүәссисәләр вә нәһәјәт, КИВлә гаршылыглы фәалијјәт дә дахил олмагла әтраф сосиал мүнһитлә гаршылыглы әлагә системинин јарадылмасы ичтимаи мүнәсибәтләр структурунда иштирак анлајышы демәкдир.

Көмрүк тәшкилатларынын мүстәгиллији мәсәләси, онларын фәрдилији, дәст-хәтти вә иш үсулларыны мәнимсәмәк вә горујуб сахламаг да бураја аиддир. Бу хүсусијјәтләр јалныз һәр һансы бир диқәр системдә олдуғу кими Көмрүк системи тәрәфиндән мәгсәдәујғунлуг вә мәгсәдјөнлүлүјә наилолма тәгдириндә әлдә едилә биләр.

Мүстәгил дәвләт шәраитиндә көмрүк хидмәтинин јаранышы мәрһәләләри ашағыдакы кимидир.

Тарихи бахымдан бу конкрет сијаси, игтисади, сосиал шәраит вә зәминлә шәртләнмиш јени фонун јарадылмасы демәкдир. Онлар милли дәвләтчилијин јарадылмасы, базар игтисадијјатынын гурулмасы, харичи игтисади фәалијјәтин јени шәраити вә әламәтләри просесләри илә бағлыдыр.

Тарихи-сијаси бахымдан үмумијјәтлә, суверен республиканын, о чүмләдән онун көмрүк структурларынын 90-чы илләрдә инкишаф мәрһәләләрини көстәрмәк зәруридир.

Һәр шејдән әввәл, сөһбәт Азәрбајчан Президентинин өлкәмиздә көмрүк ишинин тәшкили илә әлагәдар мұвафиг фәрманларындан вә дикәр сәнәдләрдән кедир. Бу сәнәдләрдә республиканын мәркәзи көмрүк органларынын статусу өз ифадәсини тапмыш, сәләһијјәтләр кенишләндирилмиш, бу системин бүтүн элементләри конкретләшдирилмишдир.

Азәрбајчан Президентинин сәрәнчамларына әсасән бу күн ДЖК билаваситә көмрүк ишинә рәһбәрлији һәјата кечирән һакимијјәт органы олмушдур. Бурада көмрүк тәшкилатлары һаггында ганунверичилијин тә'мини вә бүтүн бу системин сәмәрәли фәалијјәтинә көрә мäs'улијјәт нәзәрдә тутулур.

Инкишаф просесиндә Жөмрүк Комитәсинин әсас вәзифә вә функцијаларына бир сыра јениләри дә әлавә олунубдур. Онлардан көмрүк сијасәтинин дәрк едилмәсиндә, квотлашдырма вә лисензијалашдырма гәјдаларынын ишләниб һазырланмасы вә ичрасында, харичи игтисади фәалијјәтин әмтәә номенклатурасынын тәтбигиндә, һүгүг-мұһафизә фәалијјәтинин һәјата кечирилмәсиндә, валјута нәзәрәти органынын функцијаларынын јеринә јетирилмәсиндә билаваситә иштирак имканыны көстәрә биләрик.

Бүтөвлүкдә көмрүк һаггында ганунда гојулмуш бир сыра јениликләр әввәлләр гәбул едилмиш сәнәдләрлә мұгајисәдә бу тәшкилатын функцијаларынын мүрәккәбләшмәсиндән вә гаршыда дуран вәзифәләрә јени јанашма мејлиндән хәбәр верир.

Тәчрүбә көстәрибдир ки, әввәлләр көмрүк органларынын ишиндә тәсадүф едилән мәнфи һаллар әсасән дөврүн керчәкликләриндән ирәли кәлән јени консепсијанын олмамасы илә бағлы иди. Сәһбәт өз фәалијјәтиндә, һәр шејдән әввәл, игтисади фәалијјәтдә көмрүк тәнзими мәсәләләри илә әлагәдар јени идеја вә принципләрин синтезиндән кедир.

ДЖК коллективи бу бахымдан өз вәзифәсини, фәалијјәтини бу күн дахили вә сәрһәд көмрүк нәзарәтинин һәјата кечирилмәси үзрә конкрет тәдбирләрлә бирликдә мүһүм истигамәтләрини мүәјјәнләшдирмиш вә әсасландырмыш дәвләт рәһбәринин чыхышыны дәриндән тәһлил зәрурәти кими гәбул етмишдир.

Көмрүк хидмәти системи јенидән гурулмуш, һәр шејдән әввәл јени үстүнлүкләр мүәјјәнләшдирилмиш, Азәрбајчанын дәвләт сәрһәдиндә мүстәгил иш формасындан даһа мәгсәдјөнлү истифадә едилмиш, сәмәрәлији артырмаг мәгсәдилә көмрүкханада сәнәдләрин тәртибаты вә нәзарәт гајдаја салынмыш, көмрүјүн дахили функцијалары һесабына әлавә јүкләр јенидән бөлүшдүрүлмүшдүр. Бүтүн бунлар биләваситә сәрһәддә јерләшән бурахылыш мәнтәгәләринин ишинин сәмәрәсини артырмышдыр.

ССРИ дағылдыгдан сонра јаранмыш јени шәраитдә ағрылы вә ја сәрбәст шәкилдә нәзарәт функцијасындан онлары горујуб сахламаг вә фәал истифадә етмәклә харичи игтисади әлагәләрин инкишафына биләваситә јардым көстәрилмәси, харичи игтисади фәалијјәт иштиракчыларынын әлавә хәрчләринин азалмасына кечиди гајдаја салмаг лазым иди. Әлбәттә, бүтүн бунлар шәраитдән асылы

олараг һәјата кечирилирди, амма бүтүн һалларда көстәриләнләрин јеринә јетирилмәси вачиб иди.

Сөз јох, мүрәккәб јанашма системиндә гојулмуш вәзифәләрин гејри-адилији вә бирмә'налы олмадығыны баша дүшүб дәрк етмәклә јанашы, мөвчуд кадрлара принцип е'тибары илә јени јанашманы, ән башлычасы исә кәләчәк үчүн кадр сијасәтини мүәјјәнләшдирмәк тәләб олунурду. Артыг ДЖК рәһбәрлијинин фәалијјәтиндә ән азы система-тик гејдә алынмыш бу просес о гәдәр дә асан дејилди. Бу, елми-техники, тәһсил вә информасија тәдбирләри комплексинин тәтбигини нәзәрдә тутан мүрәккәб просесдир.

Көмрүк хидмәтинин јени ролу артараг дәвләт, үмум-милли иш маһијјәти кәсб едир. Көмрүк Комитәси реал шәкилдә харичи тичарәт дәвријјәсинин дәвләт тәрәфиндән тәнзими, дәвләт бәдчәсинин кәлир һиссәсинин даһа сәмәрәли долдурулмасы әләтинә чеврилир.

Сон нәтичәдә онун һүгуглары вә вәзифәләри дәвләтин харичи игтисади фәалијјәтиндә иштиракла шәртләнмишдир.

Јени үстүнлүкләр игтисади вә һүгуг-мүһафизә функција-ларынын ән плана чәкилмәсиндән, көмрүк нәзарәти проседурунун вә онларын реал зәрурәт дујулан јерләрә көчүрүлмәсинин сүр'әтләнмәсиндән ибарәтдир. Башга сөзлә десәк, харичи игтисади әлагәләрин фәал иштиракчысы кими чыхыш едән, интенсив фәалијјәти стимуллашдыран көмрүк хидмәтләринин сәмәрәли фәалијјәт көстәрән зәнчири јарадылыр.

Идеја-сијаси бахымдан бу, системин бүтүн ишчиләри тәрәфиндән вәтәндашлыг борчларыны артырмаг, вәтәни-мизин игтисади суверенлији вә тәһлүкәсизлијинин горун-

масынын тә'мин едилмәсинә јөнәлдилмиш вәзифәләрин вачиблијинин онлар тәрәфиндән дәрк едилмәси демәкдир.

Кадр тә'минатыны тәчрүбәдә мүвафиг сәвијјәдә һәјата кечирмәдән техники тәһизатын күчләнмәси, бүтүн сәвиј-јәләрдә идарәетмәнин тәкмилләшдирилмәси, јени инфра-структурларын јарадылмасы вә инкишафындан даныш-маг олмаз. Бу, тәкчә онлар тәрәфиндән өз ролларыны ба-ша дүшмәк јох, һәм дә көмрүк режимләринин һүгуги тән-зим хүсусијјәтләрини мүәјјәнләшдирмәкдә фәал јарадычы иштирак, ајры-ајры малларын сәрбәст көмрүк зоналарына идхалыны, јахуд онларын сәрбәст шәкилдә анбарлара јы-ғылмасыны һүгуги чәһәтчә савадлы шәкилдә мөһдудлаш-дырмаг вә ја гадаға гојмаг бачарығы демәкдир. Көмрүк ишчиләринә бүтүн сәвијјәләрдә ичра һакимијјәти органла-рына сорғулар көндәрмәк, мүәссисә вә тәшкилатларла мүлкијјәт вә табечилик формаларына мөһәл гојмадан иш-күзар әлагәләрә вә данышыглара кирмәк һүгугундан мүтә-хәссис кими истифадә едә билмәк вәрдишләри ашыланыр. Өз вәзифәләрини јеринә јетирмәкдән өтрү көмрүк ишчи-ләринин вәзифәли шәхсләрдән вә бүтүн вәтәндашлардан сәнәд вә мә'лумат тәләб етмәк һүгугу вардыр. Тәбии ки, бу вәзифәни нәзакәтлә јеринә јетирмәк лазымдыр. Белә вәзијјәт Азәрбајчан Республикасынын көмрүк хидмәтлә-ри ишинин бејнәлхалг стандартлара јахынлашмасы дина-микасыны мүәјјәнләшдирән објектив вә субјектив амиллә-ри бир јерә чәмләјир.

РЕСПУБЛИКА КӨМРҮК ТӘШКИЛАТЫ СТАТИСТИКА КҮЗКҮСҮНДӘ

Республика көмрүк хидмәти ишчиләринин өз вәзифә борчларыны јеринә јетирмәсинин сәвијјәси вә кејфијјәти онларын билик вә сә'јләринин әмәли ишә тәтбигинин әсас ме'јарыдыр. Көмрүк иши һаггында объектив тәсәввүр әлдә етмәк үчүн нәзәрдән кечирдијимиз бүтүн дөвр әрзиндә Азәрбајчанын идарә, мүәссисә вә тәшкилатларынын харичи игтисади фәалијјәтини, вәзијјәтини вә динамикасыны тәдгиг едәк.

Бәри башдан нәтичә чыхармаг олар ки, республика Президенти Һејдәр Әлијевин һаглы олагаг гејд етдији бүтүн проблем вә чатышмазлыгларла јанашы, ДЖК артыг үмумдөвләт игтисади вә тәсәррүфат тәшкилаты системинин әсас тәркиб һиссәсинә чеврилә билмишдир. Бундан савајы о, вачиб бир гурум кими ичтимаи фикрә дахил олмуш, мүстәгил дөвләтин тәчрүбәсинин вә дүнјакөрүшүнүн бир һиссәсинә чеврилиб.

Әлбәттә, чатышмазлыглар да мөвчуддур. Доғрудур, көмрүк хидмәтинин иши һәлә глобал системли характер алмајыбдыр. Амма үмуммилли игтисади тәһлүкәсизлијин кешијиндә дуран бир дөвләт тә'сисаты кими өзүнә лајигли јер тутмушдур.

Фактлара мүрачиәт едәк.

Азәрбајчанын көмрүк сәрһәдләри 1992-93-чү илләрдә олдуғу кими, 1999-2000-чи илләрдә дә дәјишмәјиб. Амма статистик көстәричиләр бахымындан бир-бириндән тамамилә фәргләнир. Игтисади амилләрин вә фактларын тәһлили белә бир нәтичә чыхармаға әсас верир. Бу тәкчә мүтәхәссисләр үчүн јох, ади охучулар үчүн дә марағлыдыр.

1992-чи ил. О вахткы вәзијјәт һамынын јахшы јадындадыр. 1990-чы илин јанвар һадисәләри өлкәнин һәјатына, адамларын әхлаги овгатына күчлү тә'сир едир, халгын фақиәли тәләјиндән хәбәр верир. Бир сыра дәһшәтли һадисәләр силсиләси өлкәни парчаламағ, бүтөвлүкдә дәвләт системини мәһв етмәк тәһлүкәси гаршысында гојурду. Сияси бөһранла јанашы, мәнфи игтисади амилләр дә өлкәнин тәнәззүлә уғрамасына кәтириб чыхарырды. Азәрбајчан халгы даһа бир ағыр сынағ гаршысында галмышды. Хошбәхтликдән бу дәфә дә онун јарадычы гүввәләри тәнәззүл просесләрини дәф едә билди.

Өлкәнин көмрүк органларынын фәалијјәт саһәси өз имканларыны кенишләндирирди. 1992-чи илдә бартер үсулу илә тәхминән 1 милјард 271 милјон харичи валјута һәчминдә мәһсул ихрач олунмушдур. О чүмләдән 911 милјон 675,9 мин харичи валјута ихрачын үмуми һәчминин 71,1 фаизини тәшкил етмишдир. Бунунла јанашы, 290 милјон 393,4 мин харичи валјута вә ја тәхминән ихрачын 23 фаизи сәрбәст дөнәрли валјутанын пајына дүшмүшдүр. Һәмин дөврдә өлкәјә 470 милјон 452,6 мин харичи валјута һәчминдә мүхтәлиф мәһсул кәтирилмишдир. Статистик бахымдан бу, белә көрүнүр: бартер үсулу илә - 286 милјон 301,8 мин харичи валјута вә ја тәхминән 61 фаиз, сәрбәст

дөнәрли валјута илә 76 милјон 951,1 мин харичи валјута (ихрачын 16,4 фаизи).

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, о заман өлкәјә 625 милјон 374,1 мин харичи валјута һәчминдә мәһсул кәтирилмишдир. Үмуми салдо 800 милјон 538,1 мин харичи валјута һәчминдә олмушдур.

1992-чи илдә мәнфи мејлләрин күчләнмәси нәтичәсиндә бәдчәнин проблемләри јаранмышдыр. Чүнки 12 ај әрзиндә ихрач үзрә орта ајлыг артым 12 милјон 786,2 мин харичи валјута һәчминдә, идхал үзрә исә 9 милјон 90,2 мин харичи валјута һәчминдә олмушдур.

Мәсәлә бурасындадыр ки, ихрачын ајлыг һәчми идхалын ајлыг һәчминдән јарым дәфә чох олуб. Ихрач-идхал әмәлијјатларынын инкишафыны нәзәрдән кечирдикдә көрүрүк ки, көмрүк нәзарәти күчләндирилдикдән сонра 1992-чи илин сонунда ихрач едилән мәһсулларынын пајы хејли артмыш, 118 милјон 233 мин харичи валјута һәчминдә олмуш, тәхминән идхал мәһсулларынын көстәричисинә јахынлашмышдыр.

Мүгавиләләрин нөвләринин вә типләринин арашдырылмасы көстәрир ки, бартер үсулу илә (51) вә сәрбәст дөнәрли валјута илә (21) мүгавиләләрә үстүнлүк верилмишдир. Бу исә өз нөвбәсиндә ујғун олараг ихрач әмәлијјатынын 71,7 вә 16,4 фаизини тәшkil едир. Үст-үстә көтүрүлдүкдә јердә галан мүгавиләләрин пајы 5,5 фаиз (ихрач әмәлијјатларында) вә 27,7 фаиз (идхал әмәлијјатларында) олмушдур. Бунунла јанашы, гејд етмәк лазымдыр ки, республиканын идарә, мүәссисә вә тәшкилатлары харичи игтисади әлагәләрдә мүәјјән номенклатур маллардан истифадә етмишдир. Мәсәлән, ихрач вә идхал әмәлијјатларынын

да 23, 24, 33, 76, 51, 57 вә с. харичи игтисади фәалијјәтин мал групуна аид мал мөвгеләринә ујғун маллардан истифадә олунмајыбдыр.

1993-чү ил Азәрбајчанын ән јени тарихиндә һәм фачиәли, һәм дә фәрәһли бир дөврдүр. Она көрә фачиәлидир ки, сосиал-сијаси кәркинлик һәмин дөврдә максимум һәддә чатмыш, өлкә вәтәндаш мүһарибәси гаршысында галмышды. Фәрәһлидир, она көрә ки, һејдәр Әлијев јенидән һакимијјәтә гајыдышы илә өлкәдә ганунчулуғун вә асајишин бәргәрар олунмасынын вә гуручулуғ просесинин әсасыны гојду.

Азәрбајчанда дәвләт суверенлијинин јаранмасынын реал мәнзәрәсини сијаси партијаларын вә тәшкилатларын рәһбәрләринин вердији боғаздан јухары кур бәјанатлары илә јох, гуру вә гыса игтисади көстәричиләрлә чызмаг даһа мәгсәдәујғундур.

Әлбәттә, 1992-чи ил мүгајисә үчүн о гәдәр дә характерик дејил. Чүнки һәмин дөврдә игтисадијјат, малијјә вә дәвләт хидмәтләри совет идарәчилик вә нәзарәт системинин бир нөв давамчысы кими фәалијјәт көстәрирди. Одур ки, көмрүк хидмәтинин инкишафыны изләмәк үчүн мәһз 1993-чү илдән сонракы нәтичәләри мүгајисә етмәк мәгсәдәујғундур. Үстәлик, о дөврдән башлајараг истәһсалын сүр'әти, тичарәтин һәчми вә с. барәдә әсас статистик көстәричиләр дәјәр нөгтеји нәзәрдән долларла һесаблинмаға башланды. Бу да өз нөвбәсиндә, Азәрбајчанын гәти шәкилдә кечмиш мәркәздән асылы олмадығындан вә дүнја базарына интеграсија етмәсиндән хәбәр верирди.

1993-чү илдә көмрүк нәзарәтиндән кечәрәк харичә 697 милјон 740,5 мин АБШ доллары һәчминдә мәһсул дашын-

мыш вә 3.109 милјон 91,1 мин АБШ доллары һәчминдә мал ихрач олуи мушдур.

МДБ вә Жүрчүстан истисна олмагла, харичә 315 милјон 470,8 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 168 милјон 111,4 мин доллар һәчминдә (вә ја ихрач әмәлијјатынын 47,29 фаизи) мәнсул дашыи мушдыр. Бу кәстәричи сәрбәст дөнәрли валјута илә 132 милјон 391,4 мин доллар һәчминдә (вә ја ихрач әмәлијјатынын 37,24 фаизи), нағд һесаблашма јолу илә 2 милјон 665,2 мин манат һәчминдә (0,75 фаиз) вә нәһәјәт, тәкрат ихрач јолу илә 116 милјон 79,8 мин доллар (32,66 фаиз) олмушдур.

Һәмин дөврдә республикамыза харичдән 215 милјон 526,6 мин Америка доллары һәчминдә мал кәтирилмишдир. Үстәлик, бартер үсулу илә 82 милјон 314,4 мин доллар һәчминдә (вә јахуд 38,9 фаиз), сәрбәст дөнәрли валјута илә 88 милјон 300,2 мин доллар һәчминдә (вә ја идхал әмәлијјатынын 41,06 фаиз), нағд һесаблашма јолу илә 4 милјон 368,9 мин доллар һәчминдә (2,03 фаиз).

Харичи өлкәләр үзрә салдо тәкрат ихрач нәзәрә алынмазса, 13 милјон 870,8 мин доллар һәчминдә олмушдур.

Бурада МДБ вә Жүрчүстана кәндәрилән маллар һаггында мә'луматлары ајрыча арашдырмаг мүмкүндүр. Јухарыда гејд етдијимиз кими, 1993-чү илдә кәмрүк нәзарәтинин вәзијјәтини әкс етдирән рәгәмләрдә бу мә'луматлар нәзәрә алынмајыбдыр.

Һәмин мә'луматлар исә бунлардыр: бүтөвлүкдә 342 милјон 269,7 мин доллар һәчминдә мәнсул дашыи мушдыр. О чүмләдән бартер јолу илә 108 милјон 778,4 мин доллар (вә ја ихрач әмәлијјатынын 31,78 фаизи), сәрбәст дөнәрли валјута илә - 4 милјон 482,5 мин доллар (вә ја 1,31

фаиз), нағд дөнәрли валјута илә 217 милјон 462,2 мин доллар (вә ја 63,54 фаиз), тәкрар ихрач јолу илә 2 милјон 217,6 мин доллар (0,65 фаиз).

Сонунчу вәзијјәти нәзәрә алсаг, бүтөвлүкдә Азәрбајчан-дан 347 милјон 52,1 мин доллар һәчминдә мәнсул чыхарылмышдыр.

Ејни заманда МДБ вә Јүрчүстандан өлкәмизә бартер јолу илә 23 милјон 300,9 мин доллар һәчминдә (24,43 фаиз), сәрбәст дөнәрли валјута илә 4 милјон 244,4 мин доллар һәчминдә (4,45 фаиз), нағд һесаблашма јолу илә 69 милјон 80,7 мин доллар һәчминдә (61,94 фаиз) мал да-шынмышдыр.

Тәкрар ихрач нәзәрә алынмазса, МДБ вә Јүрчүстан үз-рә салдо 244 милјон 663,6 мин доллар һәчминдә олмуш-дур.

Мә'луматларын тәдгиги кәстәрир ки, ил әрзиндә ихрач артымы 8,35 фаиз, идхал артымы исә 11,98 фаиз олуб.

Тәдгигатын нәтичәләри сүбут едир ки, нәзәрдән кечир-дијимиз дөврдә статистик бахымдан сөвдәләшмә нөвлә-ринә үстүнлүк верилмишдир. Өлчүләринә кәрә бу рәгәм-ләр ашағыдакы шәкилдә бөлүнмүшдүр.

Ихрач (индексләрә кәрә): 51 (бартер јолу илә статистик бахымдан сөвдәләшмә) - 39,68 фаиз, 21 (СДВ статистик бахымдан сөвдәләшмә) - 19,62 фаиз, 41 (нағд дөнәрли вал-јута илә статистик бахымдан сөвдәләшмә) - 31,55 фаиз.

Идхал (индексләрә кәрә): 51 (бартер јолу илә мүгавилә) - 39,97 фаиз, 21 (СДВ) - 29,83 фаиз, 41 (нағд дөнәрли валјута илә мүгавилә) - 20,41 фаиз.

Јердә галан мөвгеләрә көрә бүтөвлүкдә мугавилә нөвләри ихрач әмәлијјатларында 9,15 фаиз, идхал әмәлијјатларында исә 15,79 фаиз тәшкил етмишдир.

Өлкә вә онун көмрүк системи үчүн һәлледици дөврдә республиканын игтисади фәалијјәтинин мә'луматлары бу чүр олмушдур. Һәр бир рәгәмин архасында кәркин зәһмәт дајаныр. Кәләчәкдә көрәчәјик ки, нөвбәти илләрин кәстәричиләри өлкәдә сијаси сабитлијин тә'мин олунмасы илә сых бағлыдыр вә о, санки барометр кими игтисадијјатын дүшдүјү вәзијјәти характеризә едир.

1994-чү ил. Сабитлијин илк илиндә көмрүк кәстәричиләри о гәдәр дә нәзәрә чарпмыр, идхал әмәлијјатларынын кәстәричиләри ашағыдыр. Доғрудан да, 1994-чү илдә өлкәдән чыхарылан мәһсулларын кәстәричиси 1993-чү иллә мугајисәдә тәхминән ејнидир.

Әлбәттә, ән'әнәви олараг ихрачын идхалдан үстүн олмасы мүсбәт һал кими гијмәтләндирилир. Амма биз вәзијјәти јахшы билдијимиздән буна олдугча еһтијатла јанашырыг.

Мәсәләнин маһијјәти исә ашағыдакы кимидир:

Харичи өлкәләрә республикадан (МДБ системинә дахил олан өлкәләр истисна олунмагла) 351 милјон 163,8 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 99 милјон 427,5 мин доллар (вә ја ихрач әмәлијјатынын 28,31 фаизи), сәрбәст дөнәрли валјута илә - 187 милјон 649,5 мин доллар (вә ја 53,44 фаиз), тәкрар ихрач јолу илә 99,6 милјон 614 мин доллар (28,37 фаиз) һәчминдә мәһсул чыхарылмышдыр. Тәкрар ихрач нәзәрә алынмазса, Азәрбајчандан харичи өлкәләрә 251 милјон 549,7 мин доллар һәчминдә мәһсул дашынымшдыр.

Республикаја исә 284 милјон 548,3 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 51 милјон 527,3 мин доллар (вә ја идхал әмәлијјатынын 18,1 фаизи), сәрбәст дөнәрли валјута илә - 169 милјон 847,8 мин доллар һәчминдә (вә ја 59,69 фаиз), комисјон әсасларла 26 милјон 436,2 мин доллар һәчминдә (вә ја 9,29 фаиз) мәнсул идхал олунмушдур.

Тәкрар ихрач нәзәрә алынмазса, харичи өлкәләр үзрә салдо 32 милјон 998 мин доллар һәчминдә олмушдур.

Ејни заманда, МДБ өлкәләринә 266 милјон 689,8 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 148 милјон 930,7 мин доллар (вә ја ихрач әмәлијјатынын 55,84 фаизи), сәрбәст дөнәрли валјута илә - 13 милјон 471,1 мин доллар (вә ја 5,5 фаиз), нағд дөнәрли валјута илә 94 милјон 646,4 мин доллар (вә ја 35,49 фаиз), тәкрар ихрач јолу илә 6 милјон 260,1 мин доллар һәчминдә (0,65 фаиз) мәнсул дашынмышдыр.

Тәкрар ихрач нәзәрә алынмазса, 1994-чү илдә Азәрбајчандан МДБ өлкәләринә 260 милјон 429,7 мин доллар һәчминдә мәнсул кәндәрилмишдир.

МДБ өлкәләринин идхал кәстәричиләри исә ашағыдакы кимидир: республикаја чәми 268 милјон 623,3 мин доллар һәчминдә мал кәтирилмишдир. Онлардан бартер јолу илә - 91 милјон 937,7 мин доллар һәчминдә (34,23 фаиз), сәрбәст дөнәрли валјута илә (СДВ) - 33 милјон 775,3 мин доллар һәчминдә (12,57 фаиз), нағд дөнәрли валјута илә - 112 милјон 793,7 мин доллар һәчминдә (41,99 фаиз).

Тәкрар ихрач нәзәрә алынмазса, МДБ өлкәләри үзрә салдо 1 милјон 933,4 мин доллар тәшкил етмишдир.

1994-чү илин мүтлэг көстәричиләри ихрач әмәлијјатларынын идхал әмәлијјатларындан 1,12 дәфә артыг олдуғуну көстәрир; 1993-чү иллә мүгајисәдә ихрач 7,68 фаиз ашағы дүшмүш, идхал исә 79,29 фаиз артмышдыр. Сөвдәләшмә нөвләри үзрә әмәлијјатлара кәлинчә исә 21, 41, 51 вә 96 индексли мүгавилә нөвләринә үстүнлүк верилмишдир.

Конкрет олараг һәммин көстәричиләр ашағыдакы кимидир:

51-чи индекс үзрә (бартер јолу илә мүгавилә) ихрач 40,20 фаиз, идхал исә 25,93 фаиз тәшкил етмишдир.

21-чи индекс үзрә (СДВ) ихрач 32,55 фаиз, идхал 36,81 фаиз,

41-чи индекс үзрә (нағд дөнәрли валјута илә) ихрач вә идхал әмәлијјатлары ујғун олараг 16,47 фаиз вә 21,79 фаиз, комисјон әсаслар үзрә (96-чы индекс) 71,79 фаиз вә 6,10 фаиз олмушдур.

Бу мә’луматлары мүгајисә етдикдә көрүрүк ки, бартер үсулу илә апарылан ихрач әмәлијјатлары тәхминән дәјиш-мәјиб, идхал исә хејли азалмышдыр; СДВ үзрә ихрач тәхминән 1,5 дәфә, идхал исә 6 фаиз артмышдыр, нағд дөнәрли валјута әмәлијјатларынын ихрачы ики дәфә ашағы дүш-мүш, идхал исә демәк олар ки, дәјишмәјибдир.

Дикәр мүгавилә нөвләри үзрә нәтичәләр ихрач әмәлијјатларында 2,99 фаиз, идхал әмәлијјатларында исә 9,37 фаиз тәшкил етмишдир. 1993-чү иллә мүгајисәдә көрүрүк ки, сонунчу нәтичәләр хејли азалмышдыр: ихрач үзрә тәхминән үч дәфә, идхал үзрә 1,5 дәфәдән чох.

1995-чи ил. Президент Ђејдәр Әлијевин рәһбәрлији илә республика инкишафыны кет-кедә сүр’әтләндирирди. Сөзүн әсл мә’насында идеја-сијаси бахымдан һәммин дөврдә

тарихи нефт мугавилэлэри һәрәкәтә кәлди. Өлкәмиз илк бахышда һәмишәлик итирдији инамы өзүнә гајтара билди вә беләликлә, она бејнәлхалг мараг артды. Азәрбајчан кеткәдә дүнјанын диггәтини өзүнә чәлб етмәјә башлады.

Республиканын идарә, мүәссисә вә тәшкيلاتлары 1995-чи илдә көмрүк нәзарәтиндән кечәрәк өлкәдән харичә 497 милјон 64,9 мин доллар һәчминдә мәнсул чыхармышлар. Бу исә әввәлки иллә мугајисәдә 120 мин доллар аздыр. Өлкәјә исә 589 милјон 972,8 мин доллар һәчминдә мәнсул кәтирилмишдир (тәхминән 37 милјон доллар чох).

Бундан башга тәкрар ихрач шәклиндә өлкәдән 15 милјон 989,4 мин доллар һәчминдә мәнсул чыхарылмышдыр. Тәкрар ихрач нәзәрә алынмагла, чәмиси 513 милјон 54,3 мин доллар һәчминдә мәнсул дашынмышдыр.

МДБ өлкәләри истисна олунмагла, харичә 338 милјон 223,2 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 36 милјон 233,7 мин доллар (11,39 фаиз), СДВ илә 230 милјон 428,5 мин доллар (72,41 фаиз), комисјон әсасларла кәндәриш јолу илә 10 милјон 225,3 мин доллар (3,21 фаиз) вә тәкрар ихрач јолу илә 11 милјон 179,5 мин доллар һәчминдә мәнсул ихрач олунмушдур.

Сонунчу нәтичәни нәзәрә алмагла, Азәрбајчандан харичә 329 милјон 402,7 мин доллар һәчминдә мәнсул чыхарылмышдыр.

Идхал кәстәричиләри исә ашағыдакы кимидир: үмуми мәбләғ - 419 милјон 206,2 мин доллар, о чүмләдән бартер үсулу илә - 39 милјон доллар (9,3 фаиз), СДВ илә 313 милјон 20,3 мин доллар (74,67 фаиз), комисјон әсасларла кәндәриш јолу илә - 47 милјон 187,6 мин доллар (11,26 фаиз).

Харичи өлкәләр үзрә салдо 89 милјон 803,5 мин доллар тәшкил етмишдир. Гејд едәк ки, бу көстәричи 1994-чү илдә 1993-чү иллә мүгајисәдә тәхминән беш дәфә, 1995-чи илдә исә тәхминән једди дәфә артмышдыр.

1995-чи илдә республикамызын идарә, мүәссисә вә тәшкилатлары көмрүк нәзарәтини кечмәк шәрти илә, Азәрбајчандан МДБ өлкәләринә 178 милјон 841,7 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 101 милјон 219,5 мин доллар (56,60 фаиз), СДВ илә 33 милјон 449,2 мин доллар (18,98 фаиз), нағд дөнәрли валјута илә 29 милјон 37,5 мин доллар (16,39 фаиз) вә тәкрар ихрач јолу илә 4 милјон 809,9 мин доллар һәчминдә мәнсул ихрач олунмушдур.

Тәкрар ихрач нәзәрә алынмагла, Азәрбајчандан 183 милјон 651,6 мин доллар һәчминдә мәнсул чыхарылмышдыр. Һәмин өлкәләрдән исә республикаја 170 милјон 766,7 мин доллар һәчминдә, о чүмләдән бартер јолу илә 63 милјон 549,3 мин доллар (37,21 фаиз), СДВ илә 67 милјон 695,7 мин доллар (39,64 фаиз) вә нағд дөнәрли валјута илә 29 милјон 922,6 мин доллар (17,52 фаиз) мәнсул ихрач олунмушдур.

Бүтөвлүкдә, идхал әмәлијјатлары ихрачы 1,19 дәфә габагламышдыр.

МДБ өлкәләри илә салдо 12 милјон 884,9 мин доллар тәшкил етмишдир.

Бу көстәричиләри әввәлки ики илин мә'луматлары илә мүгајисә етдикдә көрүрүк ки, салдо 1995-чи илдә 1994-чү иллә мүгајисәдә тәхминән алты дәфә, 1993-чү иллә мүгајисәдә исә 50 дәфәдән чох (!) артмышдыр.

Ихрач кестэричилэри 1994-чү иллэ мүгајисэдэ 1995-чи илдэ 2,17 фаиз азалмыш, идхал кестэричилэри исэ 11,43 фаиз артмышдыр.

Мүгавилэ нөвлэри үзрэ ихрач-идхал әмәлијјатларынын тәһлили кестэрир ки, 1994-чү илдэ 21,41, 51 вә 96-чы мүгавилэ нөвләринә үстүнлүк верилмишдир. Хатырладаг ки, 1993-чү илдэ 96-чы мүгавилэ нөвү олмајыбдыр. Конкрет олага кестэричиләр ашағыдакы кимидир:

	Ихрач	Идхал
51 (бартер јолу илә мүгавилә)	27,65%	17,38%
21 (СДВ)	53,19%	64,54%
41 (нағд дөнәрли валјута илә)	5,95%	5,85%
96 (комисјон әсаслы кендәришлә)	2,65%	9,9%

1993-чү илин мүгавилә нөвләринин кестэричилэри

*Дикәр мүгавилә нөвләри 2,54% (ихрач)
вә 5,95% (идхал) тәшкил етмишдир.*

1996-чы илин кестэричилэри даһа санбаллы тә'сир бағышлајыр вә әввәлки илләрдән кәскин шәкилдә фәргләнир. Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчандан харичи өлкәләрә көмрүк нәзарәтиндән кечмәк шәртилә 736 милјон 518,1 мин доллар мәбләғиндә мәһсул дашынмышдыр, республикаја исэ 944 милјон 526,7 мин доллар мәбләғиндә мал идхал едилмишдир.

Бу кестэричиләр 1995-чи илин ихрач үзрә кестэричиләриндән 240 милјон доллар вә ја үчдә бир дәфәдән чох,

идхал үзрә көстәричиләриндән 355 милјон доллар вә ја тәхминән 2,8 дәфә чохдур.

Бу, шүбһәсиз ки, өлкәдә игтисади сабитлик әламәтләринин јаранмасындан, өлкәнин санбаллы тичарәт тәрәфдашына чеврилмәсиндән хәбәр верир.

1996-чы илдә өлкәдән тәкрар ихрач јолу илә 7 милјон 769,3 мин доллар мәбләғиндә мәһсул чыхарылмышдыр. Бу көстәричи илә бирликдә өлкәдән 744 милјон 287,4 мин доллар һәчминдә мәһсул ихрач едилмишдир.

Харичи тичарәтин көмрүк статистикасы мә'луматларынын тәһлили вә көстәричиләринин мүгајисәси әввәлки бир нечә ил әрзиндә өлкәнин көмрүк сәрһәдләриндән дашынан маллар үзрә 1996-чы илдә рәсмән билдирилмишдир. Һәмин малларын ихрач көстәричиләри 139 милјон 106,5 мин доллар, идхал көстәричиләри исә 624,4 мин доллар олмушдур. 1996-чы илә аид едилән бу мә'лумат көстәричиләри нәзәрә алынмазса, Азәрбајчандан ихрач мәһсуллары 597 милјон 357,6 мин доллар, өлкәјә идхал маллары исә 943 милјон 902,3 мин доллар һәчминдә олмушдур.

Әввәлки илләрин көстәричиләри нәзәрә алынмазса, үмуми салдонун мәбләғи јухарыда гејд олундуғу кими, 346 милјон 544,7 мин доллар тәшkil етмишдир.

Идхал көстәричиләри ихрачдан 1,28 дәфә чох олмушдур.

Бурада ихрачын вә идхалын гаршылығлы мүнәсибәтләринин көстәричиләрини гејд етмәк јеринә дүшәрди: 1993-94-чү илләрдә ихрач көстәричиләри, 1995-96-чы илләрдә исә идхал көстәричиләри үстүнлүк тәшkil едир.

1994-чү илдә әввәлки иллә мүгајисәдә ихрач азалмыш, идхал исә тәхминән 80% артмышдыр. 1995-чи илдә исә

ихрач мүүжжэн гэдэр азалмыш, идхал исэ ејни дэрэчэдэ артмышдыр.

1996-чы илин көстэричилэри эввэлки иллэрлэ мүгајисэдэ чидди шәкилдэ фэргләнир: ихрач бирдән-бирэ 48,58%, идхал исэ 60,7% артмышдыр. Бундан башга гејд етмәк лазымдыр ки, бартер јолу илэ мүгавилэләр (51-чи көстэричи) истисна олунмагла, диқәр мүгавилэләрдә демәк олар ки, адәтән, идхал ихрачы үстәләјир.

Бүтөвлүкдә ихрач-идхал гаршылыгы алагәләринин көстэричиләриндә биринчи, адәтән, үстүнлүк тәшкил едир: 1993-чү илдә 6%, 1994-чү илдә 15%, 1995-чи илдә 1,19 дәфә, 1996-чы илдә 1,28 дәфә чох. Бу мејл галмагда давам етмишдир. Мәсәлән, 1993-чү илдә идхал 11,98%, 1994-чү илдә 79,29% артмышдырса (һәммин ил ихрач 7,68% азалмышдыр), о, бирдән-бирэ 1995-чи илдә 11,43%, 1996-чы илдә 60,7%, 1997-чи илдә исэ 17,49% азалмышдыр.

Бүтөвлүкдә 1996-чы илин көстэричилэри ашағыдакы кимидир:

	Ихрач	Идхал
51 (бартер јолу илэ мүгавилә)	39,01%	14,58%
21 (СДВ)	52,31%	66,94%
41 (нағд дөнәрли валјута илэ)	3,52%	5,62%
96 (комисјон әсаслы көндәришлә)	2,62%	6,91%

1996-чы илин мүгавилә нөвләринин көстэричилэри

Диқәр мүгавилә нөвләри 2,54% (ихрач)

вә 5,95% (идхал) тәшкил етмишдир.

90-чы илләрин икинчи жарысында Азәрбајчанын көмрүк хидмәтинин һәјата кечирдији әмәлијјатларын көстәричиләри мигјасынын бөјүклүјүнә көрә фәргләнир. Бунун нәтичәсиндә республиканын дәвләт бүдчәсинә јүз милјонларла доллар дахил олмушдур. Белә бир нәтичә чыхармаға әсас вар ки, игтисадијјатын инкишафында дурғунлуг јарандығы, онларча мүәссисәнин дајандығы, сәнаје истехсалынын фәалијјәтинин даралдығы вә диқәр амилләрин мөвчуд олдуғу бир дәврдә нә үчүн Азәрбајчан игтисадијјаты тәнәззүлә уғрамады?! Өлкә үмид еһтијаты тапарағ ондан истифадә етди. Милли көмрүк ишинин көстәричиләри бунла јигли нүмунәдир.

1997-чи илдә Азәрбајчанын мүәссисә, идарә вә тәшкилатлары көмрүк нәзарәт мәнәгәләриндән кечмәклә 756 милјон 759,5 мин доллар һәчминдә мәнсул ихрач етмиш, өлкәјә исә 767 милјон 447 мин доллар мәбләғиндә мал кәтирилмишдир. Тәқрар ихрач шәклиндә республикадан 21 милјон 128,1 мин доллар мәбләғиндә мал чыхарылмышдыр. Көстәричиләрин үмуми мәбләғи 758 милјон 887,6 мин доллар тәшкил етмишдир.

1996-чы иллә мүгајисәдә ихрач 3,28% артмыш, идхал исә илк дәфә оларағ 17,49% азалмышдыр.

Јери кәлмишкән, көмрүк хидмәтинин фәалијјәтиндә бир үстүн чәһәти дә гејд етмәк лазымдыр. Јени комплекс механизмләринин јарадылмасы илә әлағәдар иш шәраитинин мүрәккәбләшмәсини, һабелә ихрач-идхал әмәлијјатларынын һәчминин артмасыны нәзәрә аларағ һесабат системи күнүн тәләбләринә ујғунлашдырылмышдыр.

Һәмин әмәлијјатларын кениш тәһлилини вермәк мүмкүндүр. Онун динамикасы ашағыдакы кимидир:

- ихрач әмәлијјатларынын ән јүксәк сәвијјәси 1997-чи илин апрелиндә (83 милјон 348,9 мин доллар), ән ашағы сәвијјәси исә һәммин илин февралында (50 милјон 777,6 мин доллар) гејдә алынмышдыр;

- идхал әмәлијјатларынын кәстәричиләри исә беләдир: ән јүксәк кәстәричи декабрда (75 милјон 735,1 мин доллар), ән ашағы кәстәричи феврал ајында (53 милјон 282 мин доллар) олмушдур.

Бу кәстәричиләрин кәмәји илә кәмрүк хидмәтинин ишкүзар фәалијјәтинә, мал мүбадиләсини низамламаг үчүн һәјата кечирилән тәшкилати тәдбирләрә гијмәт вермәк мүмкүндүр. Бу, ејни заманда аналитикләрин јарадычылығы үчүн кәмрүк елми (о, шүбһәсиз ки, мөвчуддур) саһәсиндә, планлашдырмада, һагг-һесаб апарылмасында кениш имканлар ачыр.

Конкрет олараг 1997-чи илә кәлинчә, гејд етмәк лазымдыр ки, әввәлки илдә олдуғу кими, һәммин илдә дә мүгавилә нөвләринин кәстәричиләри үзрә ихрач-идхал әмәлијјатларынын нәтичәләри ејнијјәт тәшкил едир: 21, 41, 51, 96.

51-чи мүгавилә нөвү үзрә (бартер јолу илә мүгавилә): ихрач - 14,19%, идхал - 12,85%; 21-чи мүгавилә нөвү үзрә (СДВ): ихрач - 72,69%, идхал - 64,58%; 41-чи мүгавилә нөвү үзрә (һапалы дөнәрли валјута илә): ихрач - 5,57%, идхал - 7,49%; 96-чы мүгавилә нөвү (комисјон әсасларла кәндәриш јолу илә): ихрач - 5,44%, идхал - 5,22%.

Дикәр мүгавилә нөвләри үзрә нәтичәләр 2,11% (ихрач) вә 9,86% (идхал) олмушдур.

1998-чи илдә јухарыда кәстәрилән ән'әнә давам етдирилмишдир. Һәммин дөврдә Азәрбајчандан 593 милјон

385,8 мин доллар һәчминдә мәнсул ихрач едилмиш, өлкә-
жә исә 1 милјард 234 милјон 598,5 мин доллар һәчминдә
мәнсул кәтирилмишдир.

Ихрач әмәлијјаты 23,65% азалмыш, идхал әмәлијјаты
исә өтән илдән фәргли олараг јенидән 22,38% артмыш-
дыр.

1998-чи илдә ихрач-идхал әмәлијјатларынын динами-
касы ашағыдакы кимидир:

* ихрач әмәлијјатларынын ән јүксәк сәвијјәси декабрда
(98 милјон 80,9 мин доллар), ән ашағы сәвијјәси исә фев-
ралда (28 милјон 958,8 мин доллар) гејдә алынмышдыр;

* идхал әмәлијјатларынын кәстәричиләри исә беләдир:
ән јүксәк кәстәричи ијунда (140 милјон 524,9 мин дол-
лар), ән ашағы кәстәричи феврал ајында (71 милјон 628,4
мин доллар) олмушдур.

Һәмин ил ихрачын һәчми идхал әмәлијјатларынын һәч-
миндән аз олмушдур.

1998-чи илин ихрач-идхал әмәлијјатларында кечмиш
мүгавилә нөвләринин кәстәричиләринә (21, 41, 51, 96) је-
ниси дә әлавә олунмушдур -(79).

21-чи мүгавилә нөвү үзрә (СДВ): ихрач - 60,59%, ид-
хал - 55,20%;

51-чи мүгавилә нөвү үзрә (бартер јолу илә мүгавилә):
ихрач - 12,50%, идхал - 4,79%;

79-чу мүгавилә нөвү үзрә (истеһсал кооперасијасы): их-
рач - 15,45%, идхал - 5,47%;

41-чи мүгавилә нөвү үзрә (гапалы дөнәрли валјута илә):
ихрач - 3,84%, идхал - 7,46%;

96-чы мүгавилә нөвү (комисјон әсасларла кәндәриш јо-
лу илә): ихрач - 1,19%, идхал - 3,27%.

Дикәр мүгавилә нөвләри үзрә нәтичәләр 6,43% (ихрач) вә 23,08% (идхал) олмушдур.

1999-чу илдә көстәричиләр көмрүк гурулушунун инкишафынын һәчми вә өлчүләри бахымындан даһа сәчиј-јәвидир. Бурада чохлу диггәтәләјиг мәгамлар вар.

Азәрбајчан резидентләри вә гејри-резидентләри тәрәфиндән апарылан тичарәт әмәлијјатларынын һәчми, һәр шејдән әввәл, кениш чоғрафи мәканы әһатә едир. Тәкчә ону гејд етмәк кифәјәтдир ки, көмрүк органларынын хәтти илә Азәрбајчанын 128 өлкә илә әлагәләри мөвчуддур, тичарәт әмәлијјатларынын һәчми исә тәхминән 2 милјард Америка доллары мәбләғиндәдир.

Азәрбајчанын јени көмрүк тарихинин једдинчи илиндә өлкәдән 902 милјон 960,6 мин доллар һәчминдә мал ихрач едилмиш, идхал исә 1 милјард 102 милјон 408,7 мин доллар олмушдур. О чүмләдән 51 милјон 480,8 мин доллар мәбләғиндә 38 мин 837,7 тон һуманитар јүк дашынмышдыр.

Өтән ил өлкәјә әмлак шәклиндә 57 милјон 731,9 мин доллар мәбләғиндә мал идхал олунмуш, 14 милјон 153,9 мин доллар мәбләғиндә мал исә ихрач едилмишдир.

Физики шәхсләр республикаја 75 милјон 367,1 мин доллар мәбләғиндә мәһсул кәтирмишдир.

1998-чи иллә мүгајисәдә өтән ил ихрач әмәлијјатларынын һәчми хејли артмыш (52,06%), идхал әмәлијјатларынын һәчми исә көмрүјүн сәккиз иллик тарихиндә икинчи дәфә азалмышдыр (21,12%).

1999-чу илдә ихрач вә идхал әмәлијјатларынын динамикасы ашағыдакы кими олмушдур:

* ихрач әмәлијјатларынын ән јүксәк сәвијјәси өтән ил олдуғу кими декабрда (287 милјон 625,9 мин доллар), ән

ашағы сәвијјәси исә февралда (263 милјон 570 мин доллар) гејдә алынмышдыр;

* идхал әмәлијјатларынын кәстәричиләри исә беләдир: ән јүксәк кәстәричи ијулда (140 милјон 316,4 мин доллар), ән ашағы кәстәричи јанвар ајында (49 милјон 554,8 мин доллар) олмушдур.

Бүтөвлүкдә өтән ил орта ајлыг артым ихрач әмәлијјатларында 23 милјон 273,5 мин доллар, идхал әмәлијјатларында исә 4 милјон 595 мин доллардыр.

Һәмин мүддәтдә ихрач әмәлијјатларынын һәчми ән'ә-нәви олараг идхал әмәлијјатларынын һәчминдән 109 милјон 325,3 мин доллар аз олмушдур.

Ихрач-идхал әмәлијјатларынын тәһлили кәстәрир ки, әввәлки илләрдә бағланан мүгавилә нөвләринә икиси дә әлавә едилиб (01 вә 78). Бүтөвлүкдә исә 1999-чу илин мүгавилә нөвләринин кәстәричиләри ашағыдакы кимидир:

	Ихрач	Идхал
01 (милли валјута илә һесаблашма)	0,56%	0,12%
21 (СДВ)	54,57%	55,01%
23 (дөвләт кредити үзрә)	0,00%	4,47%
41 (һапалы дөнәрли валјута илә)	0,32%	10,89%
51 (бартер јолу илә мүгавилә)	4,55%	2,47%
78 (комплекс өһдәликләр һесабына)	31,96%	0,00%

1999-чу илин мүгавилә нөвләринин кәстәричиләри

Дикәр мүгавилә нөвләри 6,04% (ихрач)

вә 26,77% (идхал) тәшкил етмишдир.

1998-99-чу илләрин мугавилә нөвләринин мугајисәли тәһлили белә бир нәтичәјә кәлмәјә әсас верир ки, сон илдән сәрбәст дөнәрли валјута (21) илә апарьлан әмәлијјатларын үстүн истигамәти мүәјјәнләшдирилмишдир. Ејни заманда, гапалы дөнәрли валјута илә (41) бартер мугавиләси јолу илә (51) апарьлан әмәлијјатларын һәчми ашағы дүшмүшдүр.

Бартер саһәсиндә әмәлијјатларын тәһлили кәстәрирди ки, 1999-чу илдә ихрач әмәлијјатларынын һәчми идхалдан 16 милјон 077,4 мин доллар чох олмушдур. Ихрач артымы 54,2 мин доллар, идхал артымы исә 183,1 мин доллар тәшкил етмишдир.

Ҷоғрафи мәкан бахымындан узаг харичи өлкәләрә ихрач бартер әмәлијјатларынын һәчми 18 милјон 411,5 мин доллар (вә ја чәми ихрачын 2,04%), идхал әмәлијјатларынын һәчми исә 1 милјон 748,2 мин доллар (вә ја чәми идхалын 0,17%) мәбләғиндә олмушдур.

МДБ өлкәләринин ихрач бартер әмәлијјатларынын һәчми 22 милјон 707,9 мин доллар (вә ја чәми ихрачын 2,51%), идхал әмәлијјатларынын һәчми исә 23 милјон 293,8 мин доллар (вә ја чәми идхалын 2,3%) тәшкил етмишдир.

Малларын чешиди бахымындан кәстәричиләри дә нәзәрдән кечирмәк мүмкүндүр.

Идхал әмәлијјатларында: әрзаг мәнсуллары - 19,54%, халг тәләбаты маллары - 1,93%, машынлар вә електрик чиһазлары, електротехники аваданлыглар вә еһтијат һиссәләри - 33,8%, нәглијјат васитәләри вә һиссәләри - 8,93%, гара металлар вә мә'мулатлар - 9,66%, мебел - 1%, ағач мәнсуллары - 2,16%, тохумлар - 0,16%, күбрәләр - 0,5%. Јердә галан мәнсулларынын пајы 21,68% тәшкил етмишдир.

Ихрач әмәлијјатларында: хам нефт - 43,88%, нефт мәнсуллары - 33,71%, гара металлар вә мә'мулатлар - 0,36%, алкохоллу вә алкохолсуз ичкиләр - 0,68%, кимјәви мәнсуллар - 2,52%, памбыг - 2,38%, түтүн - 2,37%, әлван металлар - 2,38%, чај - 0,45%, кондиционерләр - 0,01%.

Јердә галан мәнсулларынын пајы 11,26% тәшкил етмишдир.

Дөвләт Көмрүк Комитәсинин инкишафынын вүс'әти, Азәрбајчанын сијаси вә игтисади тәрәфдашы олан дөвләтләрлә әлагәләрин кенишләнмәси республиканын дүнја базарына интеграсија едилмәси әсас истигамәтләриндән биридир. Мүстәгил дөвләтин көмрүк хидмәти кәләчәкдә бир чох мәсәләләрдә һәлледици рол ојнамалыдыр: нәзарәтин технолоји схеминин модернләшдирилмәси, харици сәрһәдләрин абадлашдырылмасы вә с. Бу исә өз нөвбәсиндә Азәрбајчанын сәрһәд тәһлүкәсизлијинә вә игтисади марагларынын горунмасына чавабдәһ олан диқәр идарә вә тәшкилатларла ишбирлијинин јарадылмасыны, һабелә мүасир дүнјада артыг формалашмыш керчәкликләрә ағыл вә јарадычылыгла јанашмағы тәләб едир.

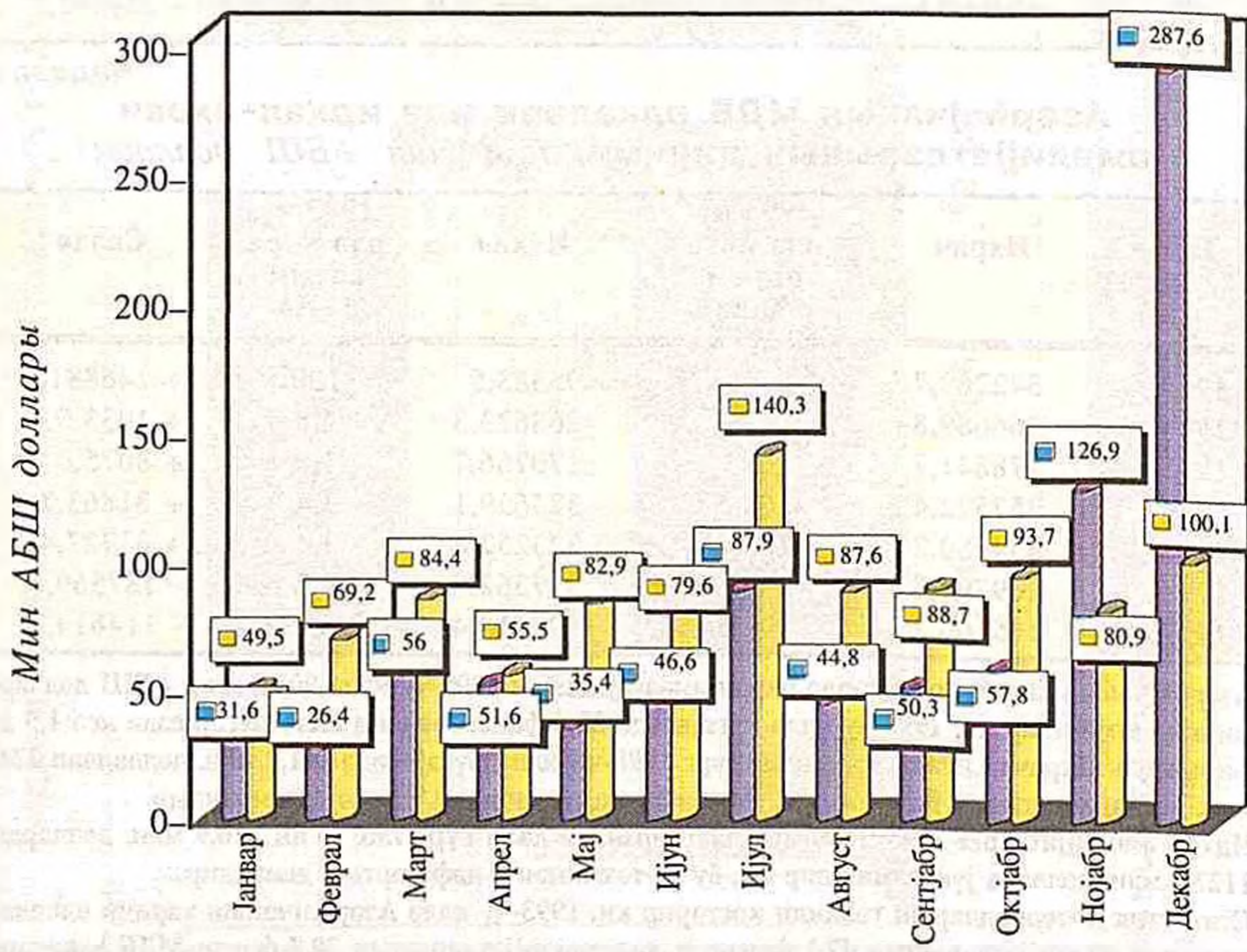
Азәрбајчанын мүстәгиллијинин бәргәрар олунмасынын ағыр илләриндә көмрүк органларынын топладығы тәчрүбә белә бир инам һисси ашылајыр ки, бу мүһүм дөвләт тә'сисаты кәләчәкдә дә игтисадијјатын инкишафына, дүнјанын башга өлкәләри илә тичарәт вә малијјә мүнәсибәтләринин интенсивләшмәсинә хидмәт көстәрәчәкдир.

**Дөвләт Көмрүк Комитәсинин
өтән илләрдәки фәалијјәтини әкс
етдирән статистик көстәричиләрин бә'зи
иллүстратив чәдвәлләри**

**1999-чу илин 12 ајы әрзиндә идхал вә ихрач
әмәлијјатларынын өлкәләр үзрә
мүгајисәли диаграмлары
(хүсуси чәкиси фаизлә)**

1

1999-чу илин 12 ајы әрзиндә ихрач әмәлијјатларынын ән јүксәк артымы декабр ајына (2,9 дәфә), идхал әмәлијјатларынын артымы исә июл ајына (1,4 дәфә) тәсадүф едир. Ән ашагы енмә фаизи – ихрач үзрә – февралда (26,4%); идхал үзрә исә – январда (49,5%) олмушдур.

**Азәрбајчанын харичи өлкәләрлә идхал-ихрач
әмәлијјатларынын динамикасы (мин АБШ доллары)**

Илләр	Ихрач	1993-чү илә көрә артым %-лә	Идхал	1993-чү илә көрә артым %-лә	Салдо
1993	697740,5	100	310909,1	100	+ 386831,4
1994	617853,6	88,6	553171,6	177,9	+ 64682,0
1995	497064,9	71,2	589972,9	189,8	- 92908,0
1996	736518,1	105,6	944616,7	3,0	- 208098,6
1997	756759,5	108,5	767447,0	2,5	- 10687,5
1998	593358,8	85,0	1,234598,4	4,0	- 641239,6
1999	902960,6	129,4	1,127022,9	3,6	- 224062,3

**Азәрбајчанын МДБ өлкәләри илә идхал-ихрач
әмәлијјатларынын динамикасы (мин АБШ доллары)**

Илләр	Ихрач	1993-чү илә көрә артым %-лә	Идхал	1993-чү илә көрә артым %-лә	Салдо
1993	342269,7	150	95388,5	100	+ 246881,2
1994	266689,8	77,9	268623,3	2,8	+ 1933,5
1995	178841,7	52,3	170766,7	1,8	+ 8075,0
1996	357522,4	104,5	325659,1	3,4	+ 31863,3
1997	354980,2	103,7	323252,8	3,4	+ 31727,4
1998	209793,3	61,3	397362,9	4,2	- 187569,6
1999	185100,2	54,2	299714,4	3,1	- 114614,2

Азәрбајчанын харичи өлкәләрлә ихрач әмәлијјатлары 1999-чу илдә 903,0 млн. АБШ доллары тәшкил етмишдир ки, 1993-чү иллә мұғажисәдә 29,4 фанз, әввалки иллә мұғажисәдә исә 1,5 дәфә чоҳдур. Ихрачла идхал арасында фәрг 1998-чи иллә мұғажисәдә 641,2 млн. доллардан 224,1 млн. доллара дүшмүш, башга созлә, мәнфи салдо тәхминән 2,9 дәфә азалмышдыр.

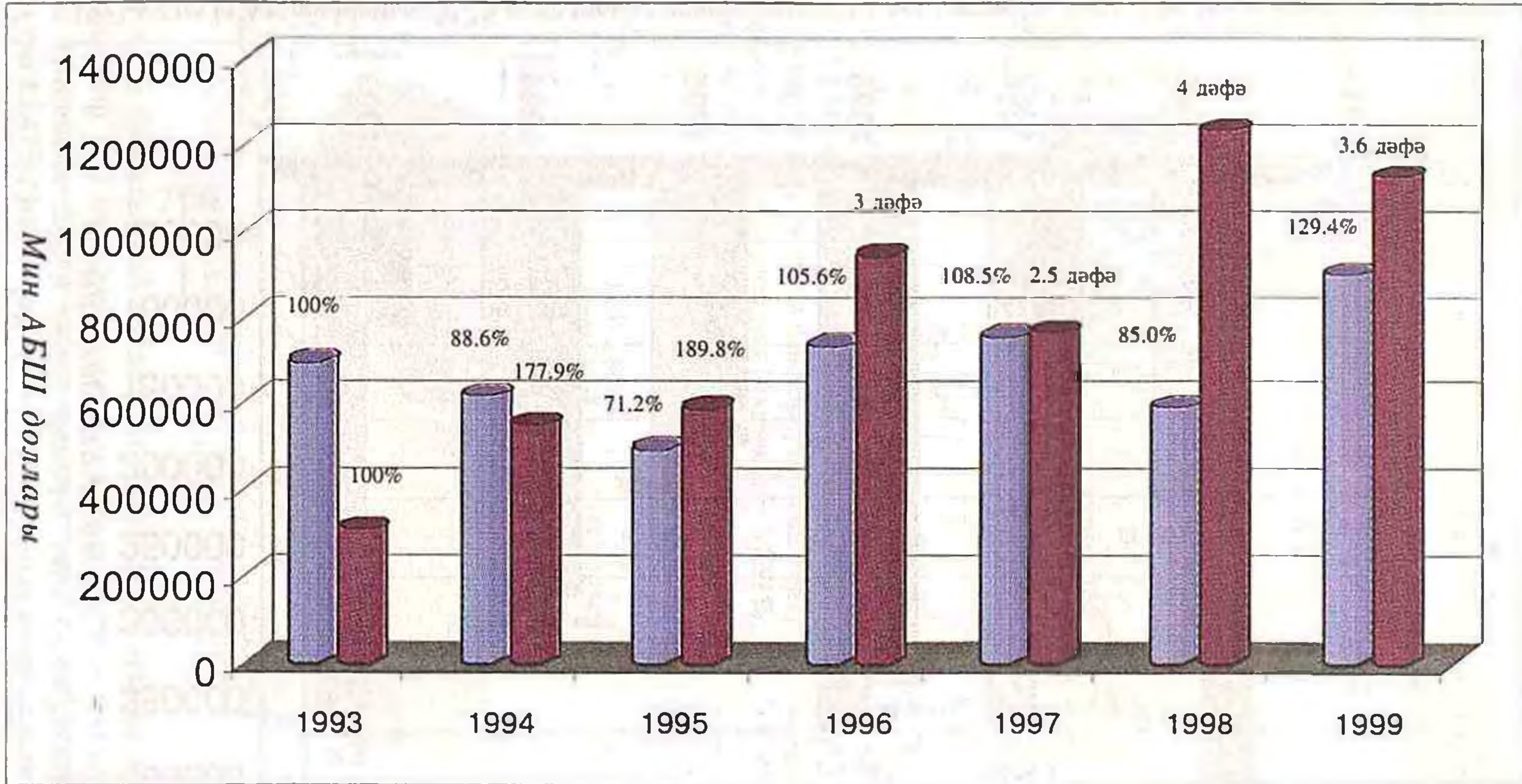
Идхал әмәлијјатлары 1993–1999-чу илләр әрзиндә даһа сүр'әтлә, јә'ни 310,9 млн. доллардан 1127,0 млн. доллара јүксәлмишдир ки, бу да тәхминән 4 дәфә артым демәкдир.

Статистик материалларын тәһлили көстәрнр ки, 1993-чү илдә Азәрбајчанын харичи өлкәләрлә ихрач әмәлијјатларынын 49,1 фанзи, идхал әмәлијјатларынын 30,7 фанзи МДБ өлкәләринин пајына дүшүрдүсә, 1999-чу илдә бу рәгәмләр мұвафиг олараг, ихрач үзрә – 20,5 фанзә, идхал үзрә 26,6 фанзә енмишдир.

1999-чу илдә МДБ өлкәләри илә ихрач әмәлијјатлары 1993-чү иллә мұғажисәдә 45,8 фанз азалдыгы һалда, идхал әмәлијјатлары 3,1 дәфә артмышдыр. һәмчинин ону да гејд етмәк лазымдыр ки, 1994, 1998 – 1999-чу илләр истисна едилмәклә Азәрбајчанын МДБ өлкәләри илә тичарәт довријјәси мүсбәт салдоја малик олмушдур.

**Азәрбајчанын 1993-1999-чу илләрдә харичи өлкәләрлә
идхал-ихрач әмәлијјатларынын динамикасы**

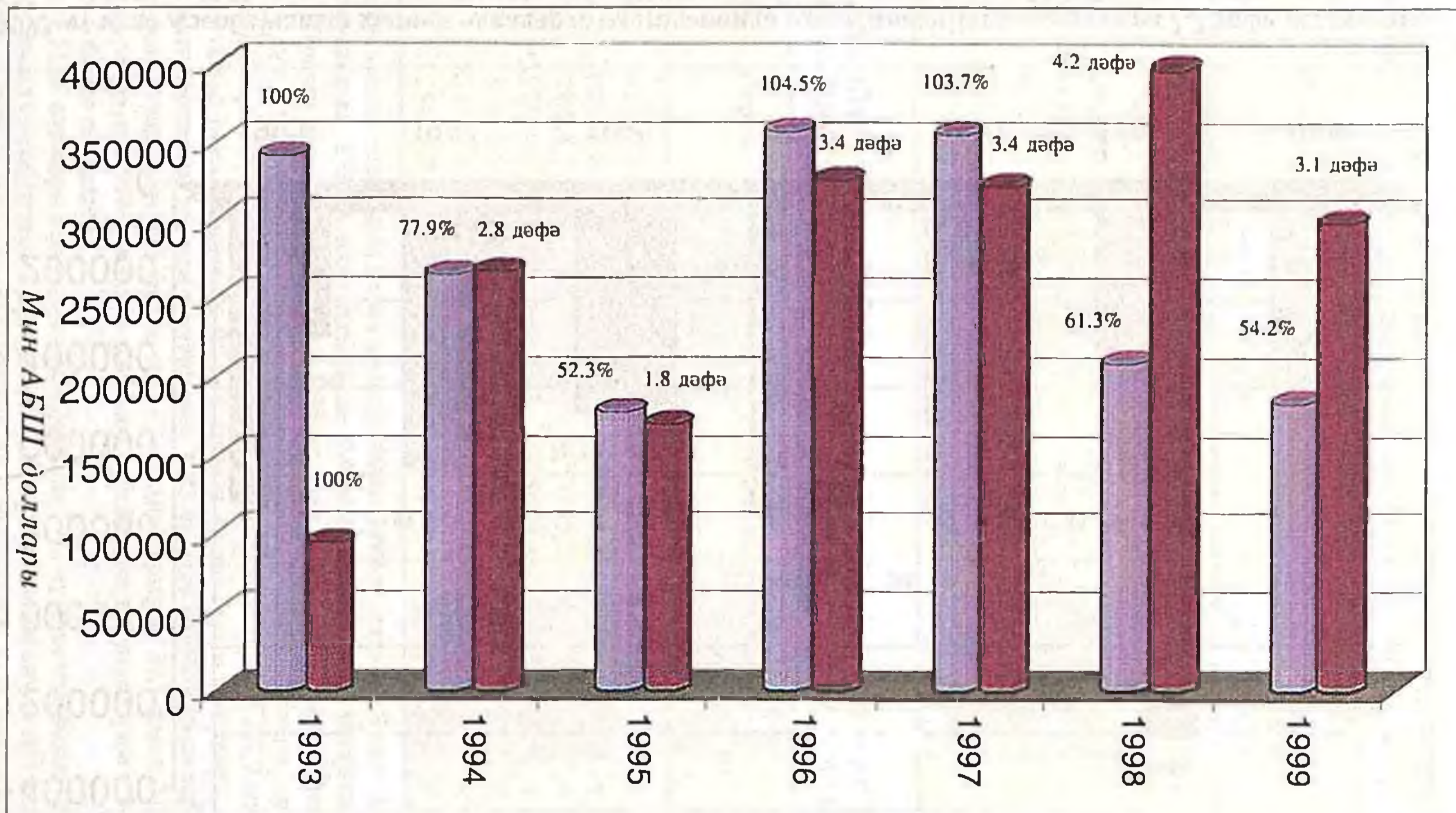
2(a)

1993-чү илдә Азәрбајчанын харичи өлкәләрлә әлағәләриндә ихрач әмәлијјатлары идхалы 2,2 дәфә үстәләдији һалда, 1999-чу илдә әксинә, идхал ихрачы 1,2 дәфәдән чох үстәләмишдир. 1993-чү иллә мүғәјисәдә 1999-чу илдә ихрач әмәлијјатлары 129,4 фәиз, идхал әмәлијјатлары нсә 3,6 дәфә артмышдыр.

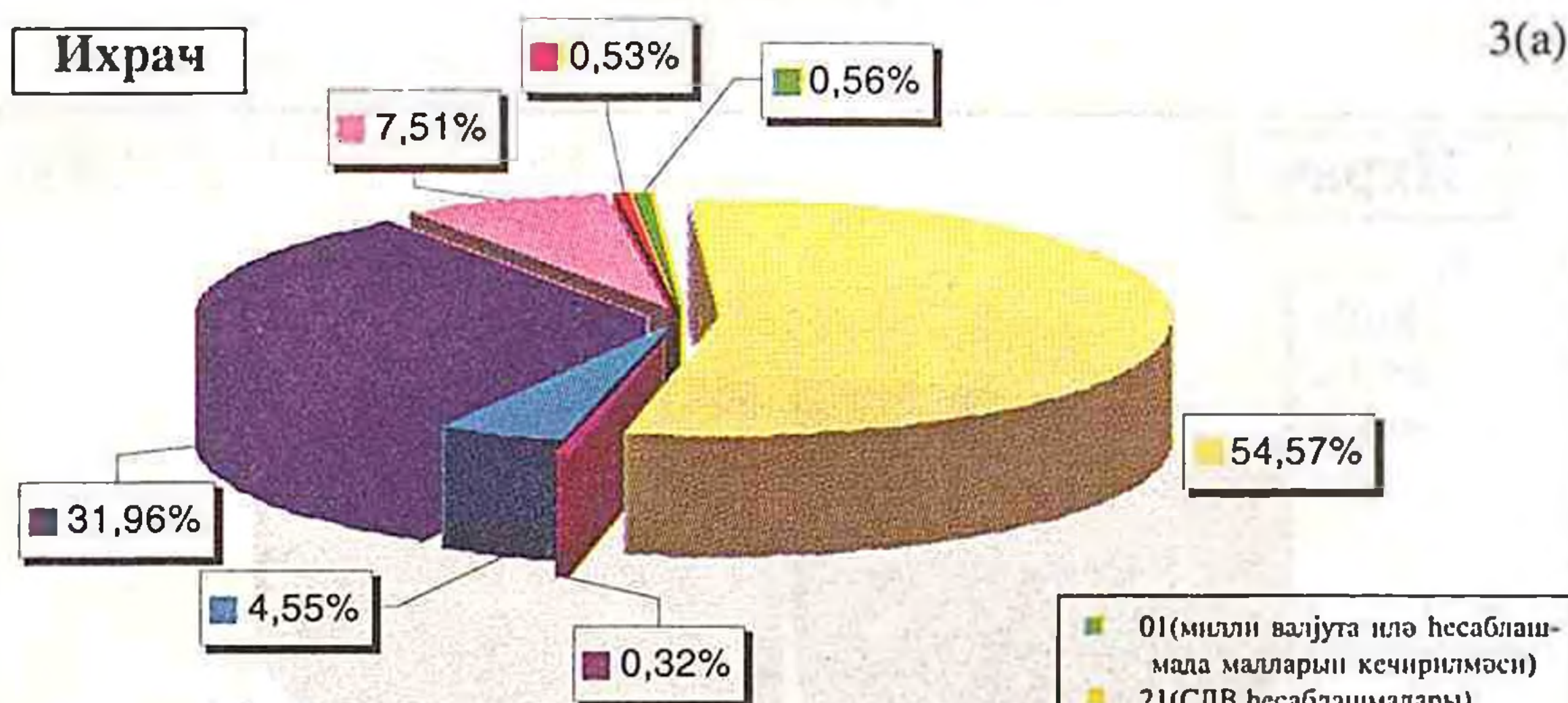
Азәрбајчанын 1993-1999-чу илләрдә МДБ өлкәләрилә идхал-ихрач әмәлијјатларынын динамикасы

2(6)

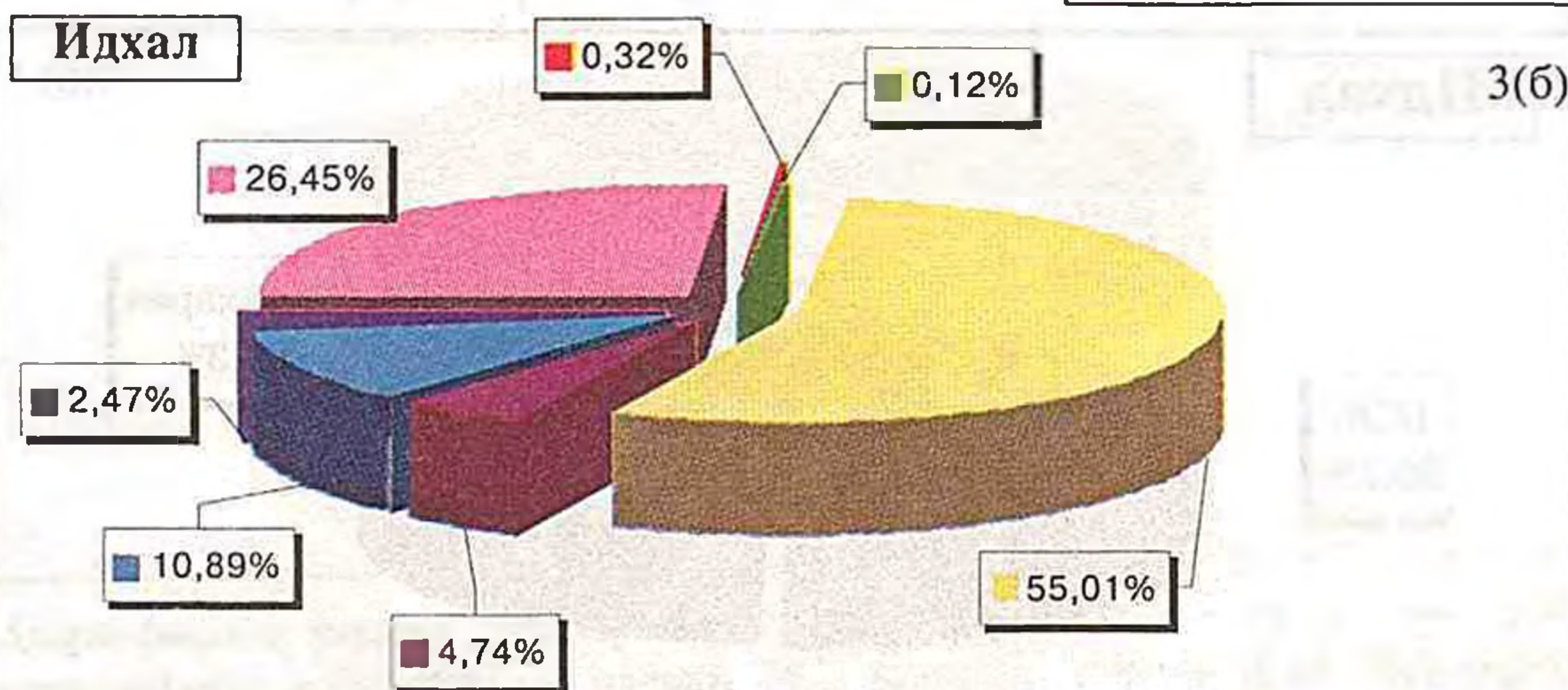
1993-чү илдә Азәрбајчанын МДБ өлкәләрилә әлағәләриндә ихрач әмәлијјатлары даһа бөјүк рәғәмлә – 3,6 дәфә үстүнлүжә малик олмушдуса, 1999-чу илдә бу үстүнлүк ихрачын хејринә 1,6 дәфә олмагла дәјишмишдир. 1993-чү иллә мугәјисәдә 1999-чу илдә МДБ өлкәләрилә әлағәләрдә ихрач әмәлијјатлары даһа да азаларағ 54,2 фанзә енмиш, идхал исә 3,1 дәфә артмышдыр.

**1999-чу ил эрзиндэ идхал вэ ихрач
эмэлијјатларынын сазиш нөвлэри үзрө
диаграмлары (хүсуси чэкиси фаизлэ)**

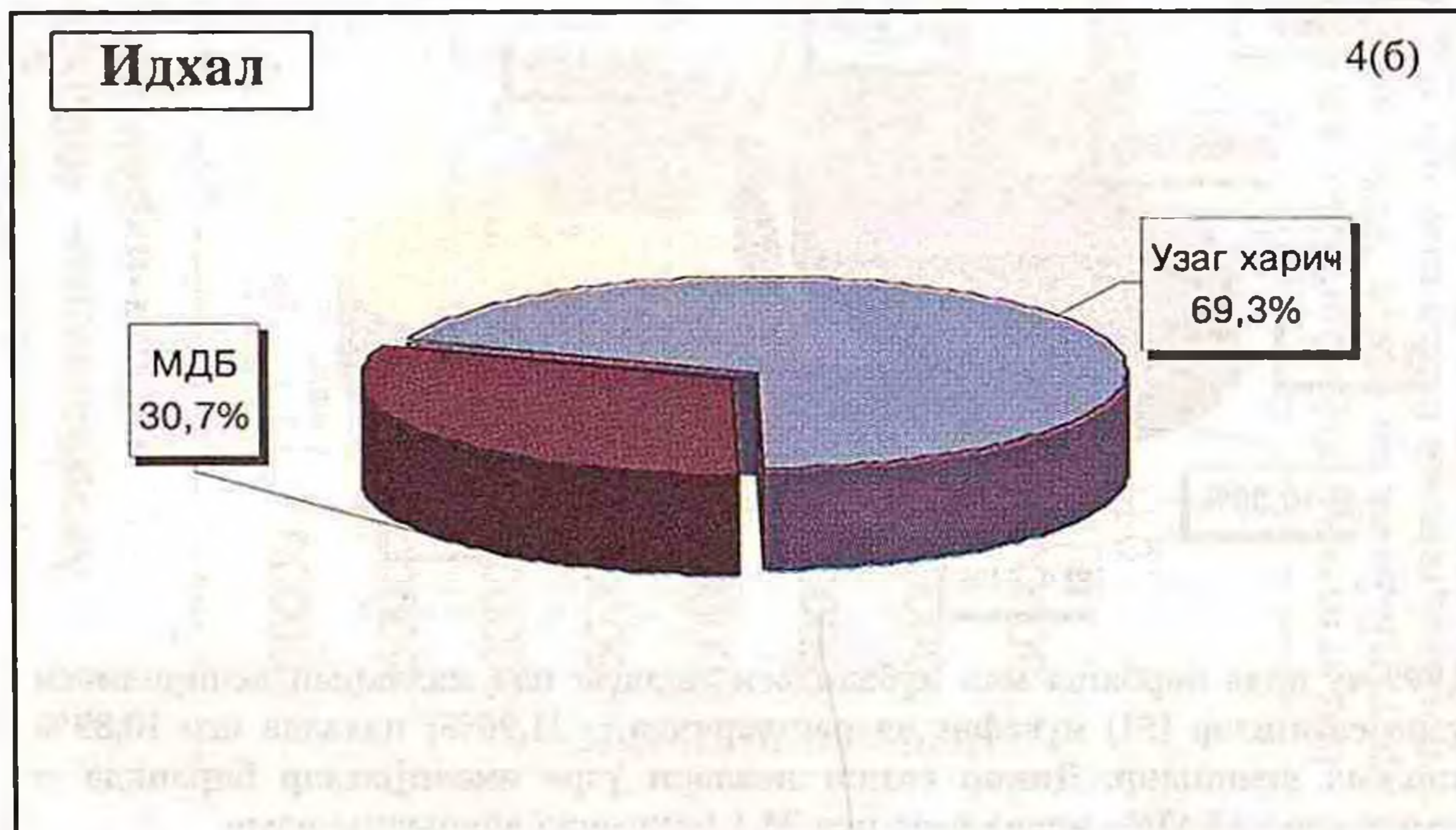
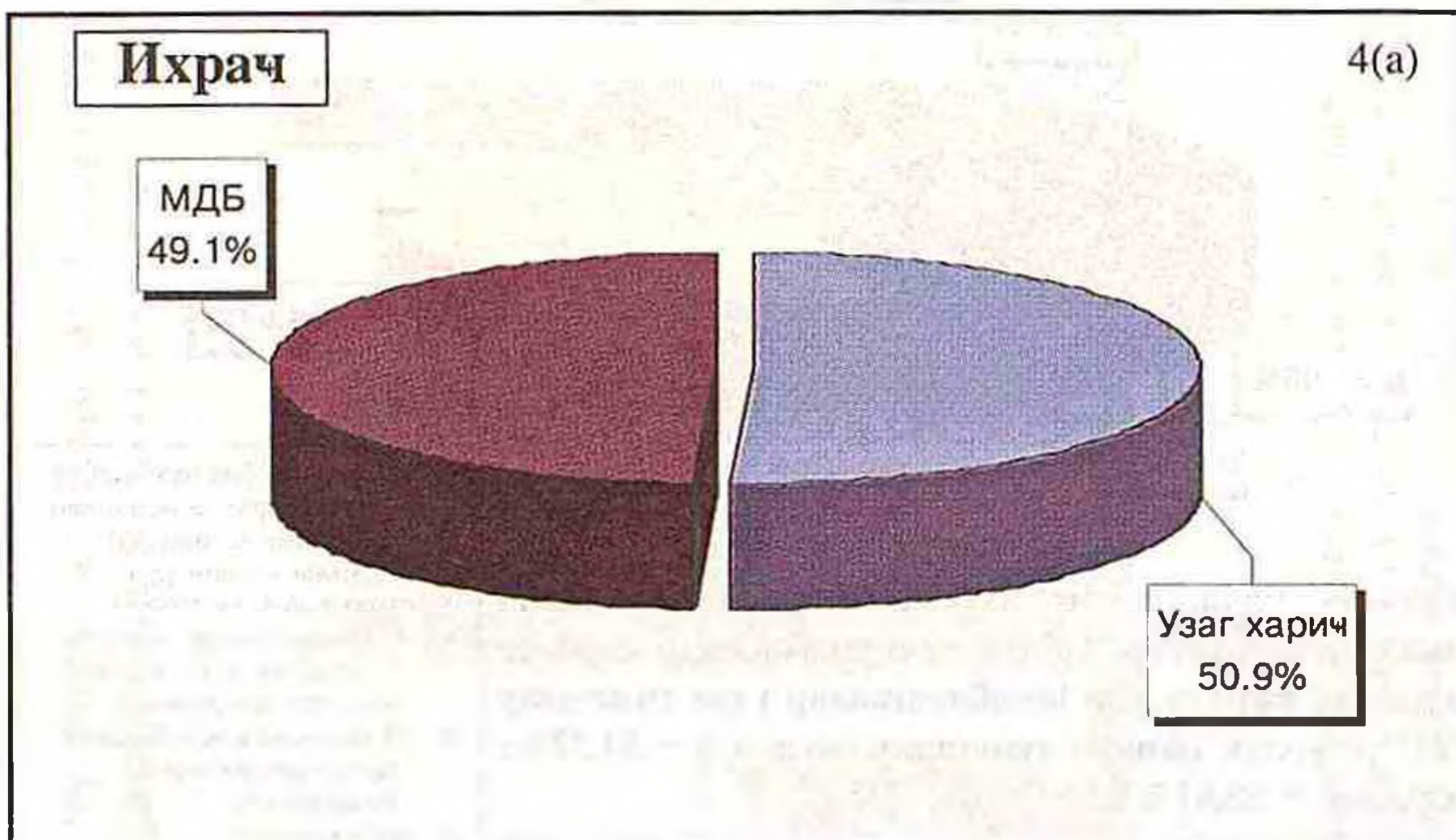
- 01 (милли валюта илэ һесаблашмада маллары кечирилмәси)
- 21 (СДВ һесаблашмалары)
- 23 (Довлат кредити үзрө маллары кечирилмәси)
- 41 (Ганалы дөвријјэли валюта һесаблашмалары әсасында маллары кечирилмәси)
- 51 (Бирбаша мал мүбадиләси гәјдасы илэ маллары кечирилмәси)
- 80 (Дикәрләр)
- Галаншлары

1999-чу илдэ истәр ихрач, истәрсә дә идхал эмэлијјатларынын һәјата кечирилмәсиндә сәрбәст донәрли валюта илэ һесаблашмалар үзрә сазишләр (21) үстүнлүк тәшкил етмишдир (ихрачда – 54,57%; идхалда – 55,01%).

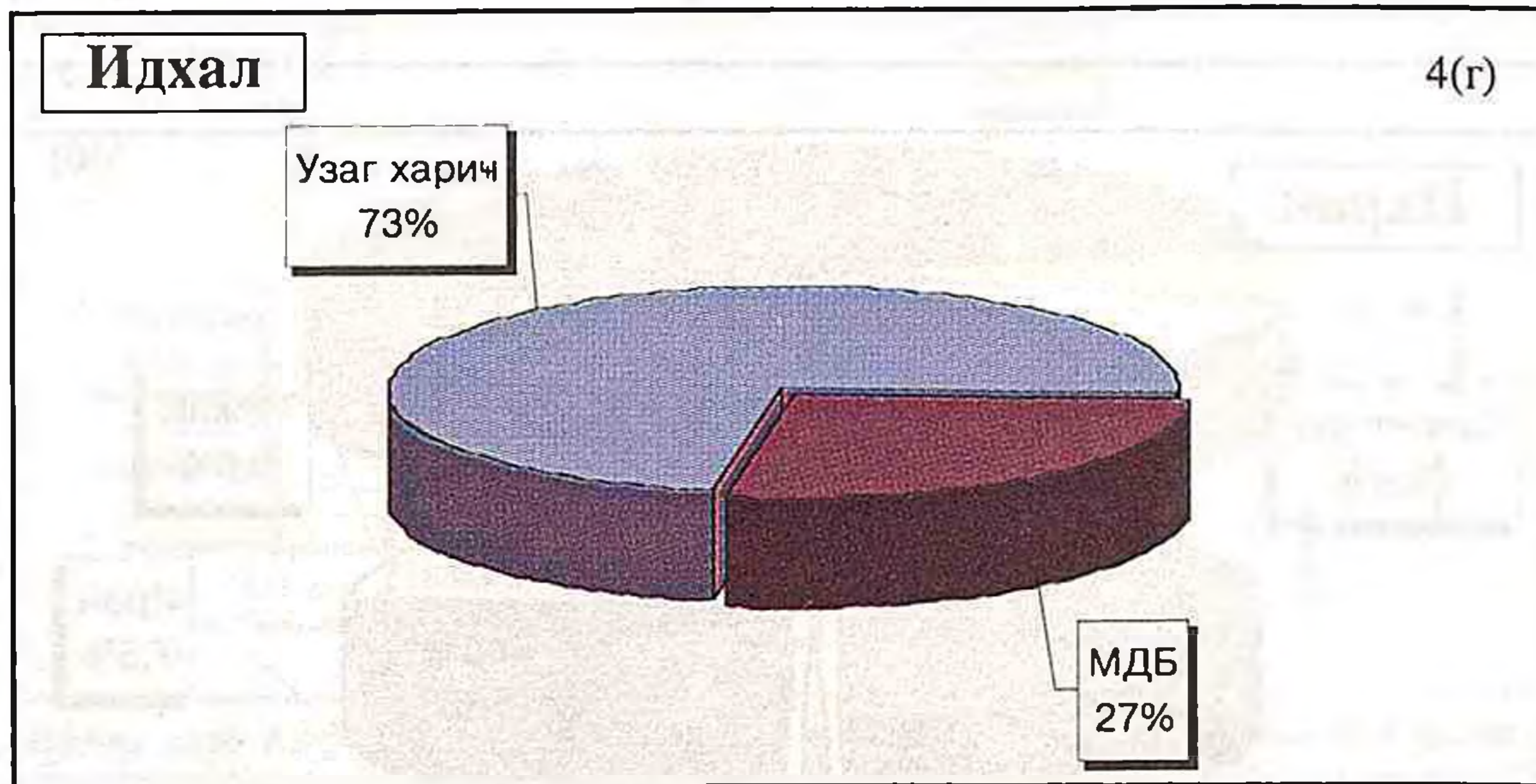
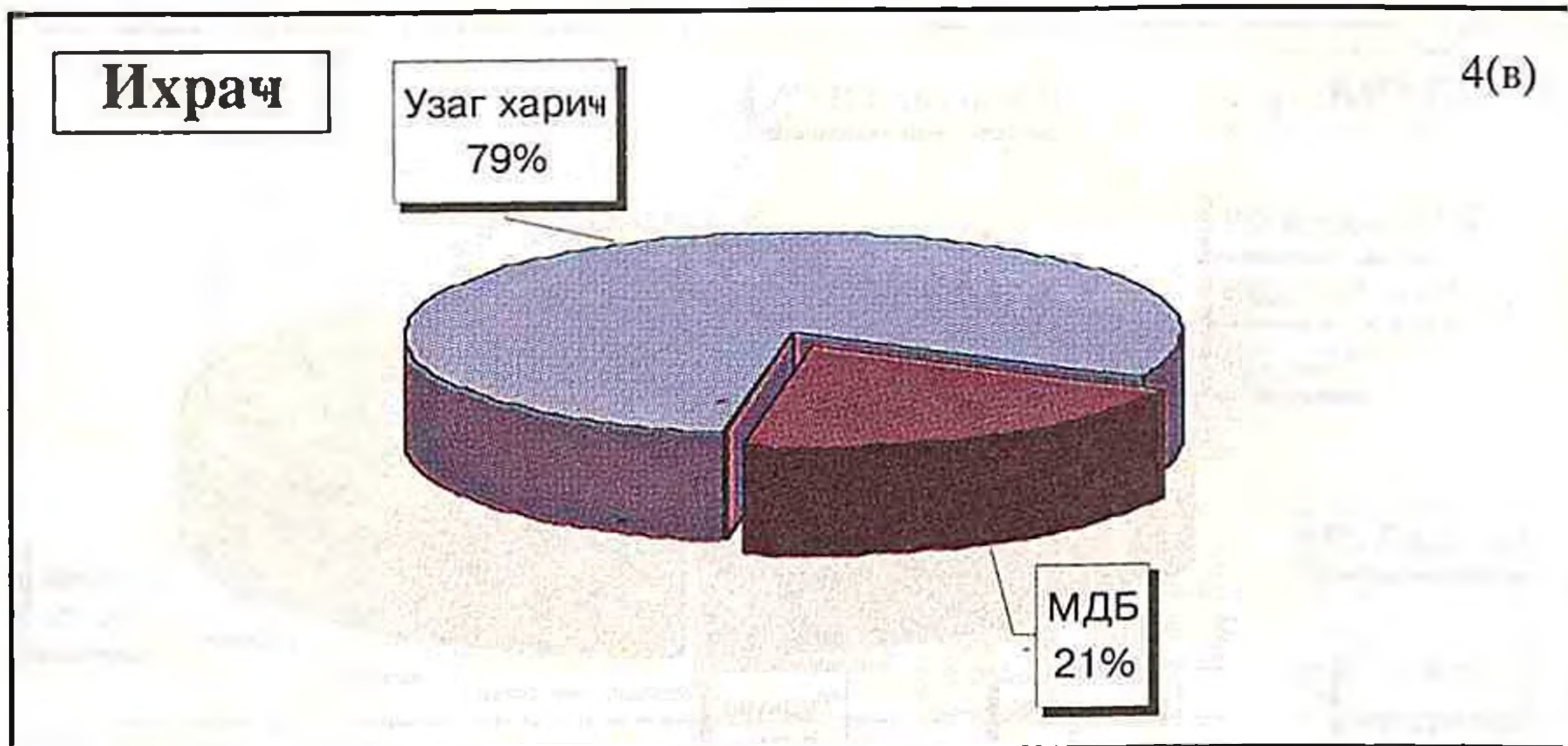

1999-чу илдә бирбаша мал мүбадиләси гәјдасы илэ маллары кечирилмәси үзрә сазишләр (51) мүвафиг олараг ихрачда – 31,96%; идхалда исә 10,89% тәшкил етмишдир. Дикәр сазиш нөвлэри үзрә эмэлијјатлар бирликдә – ихрач үзрә 13,47%; идхал үзрә исә 34,1 һәчминдә апарылмышдыр.

1993-чү илдә Азәрбајчанын МДБ вә узаг харич өлкәләрилә тичарәт дөвријјәсинин нисбәти (фаизлә)

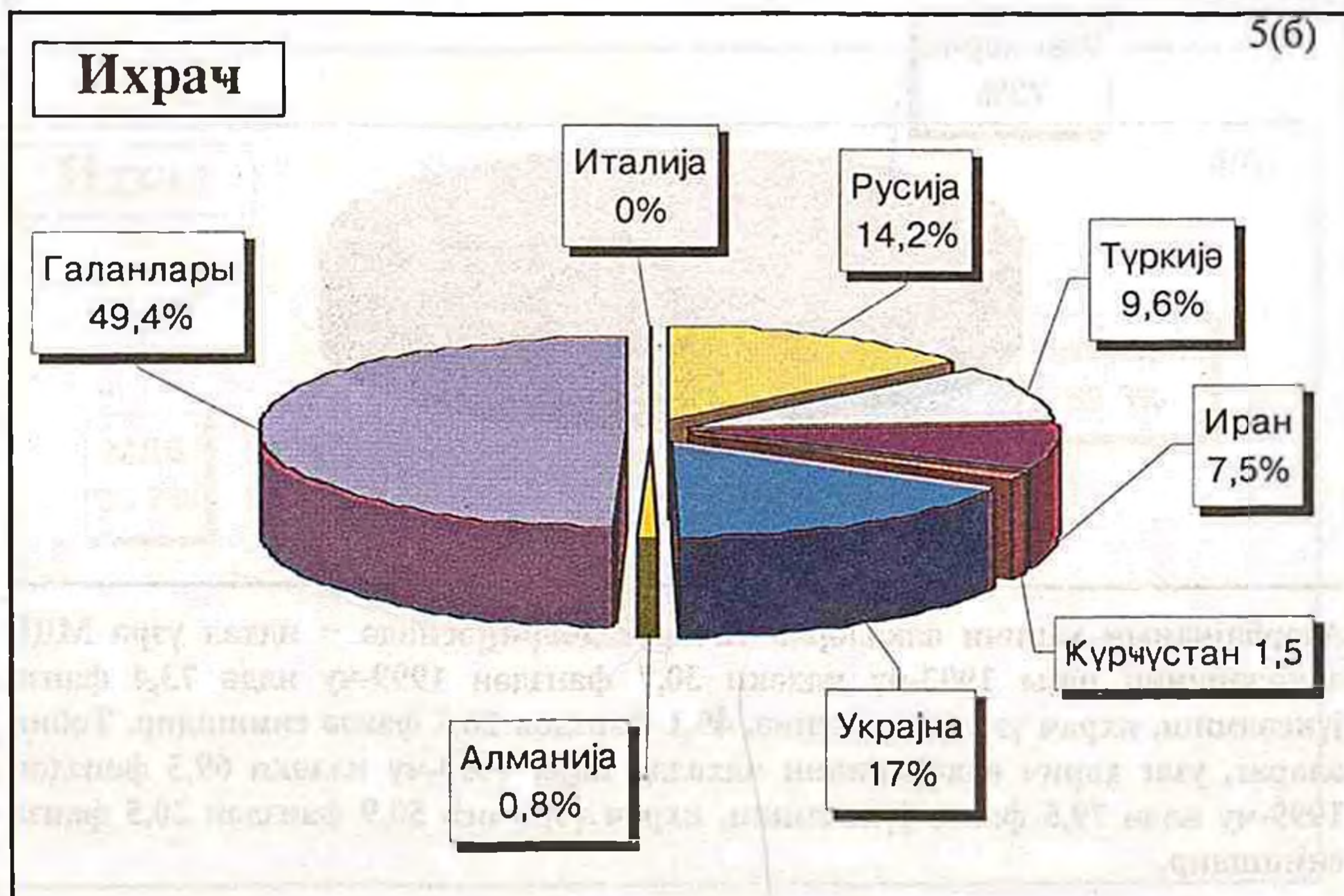
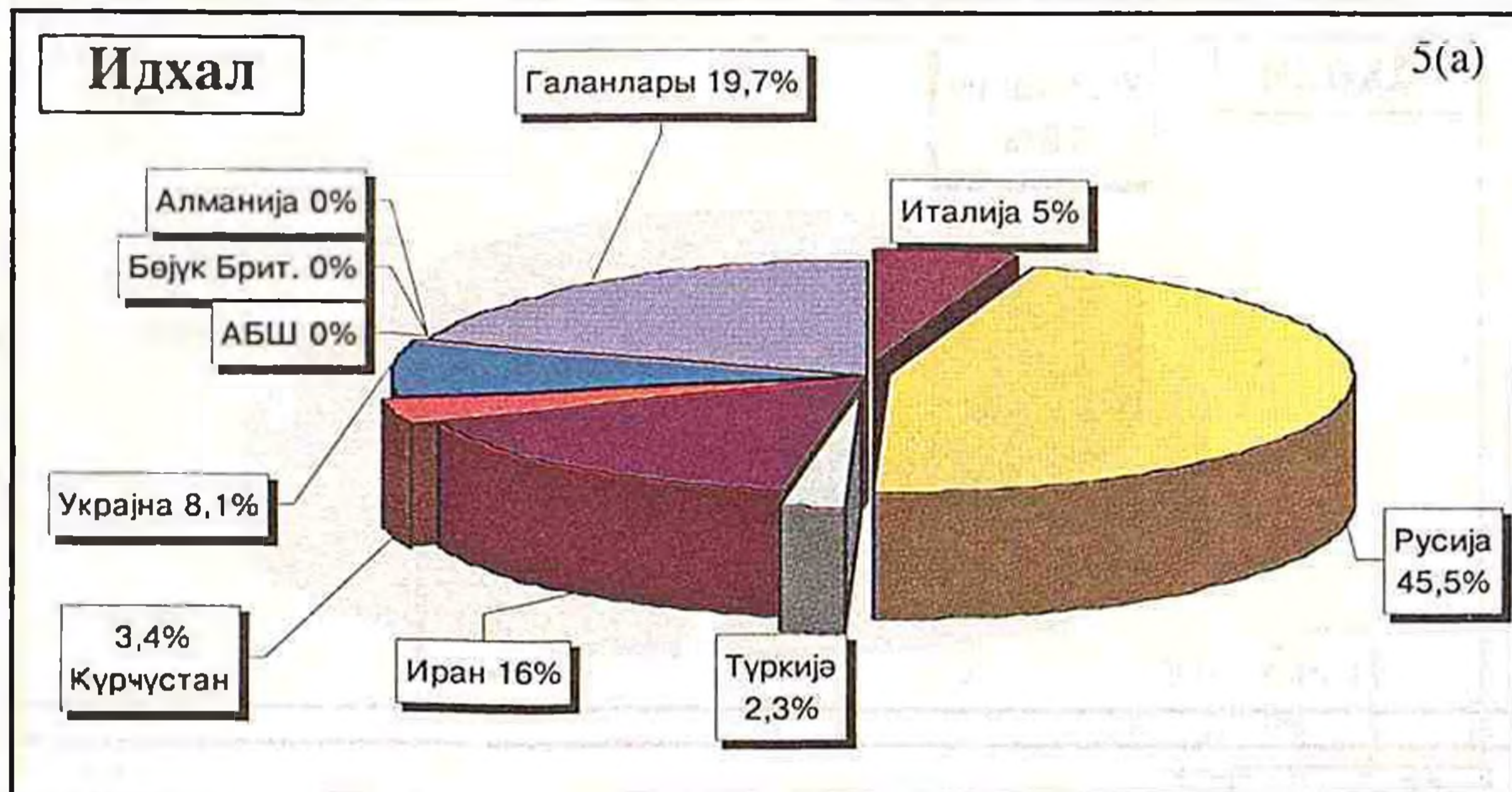

1999-чу илдә Азәрбајчанын МДБ вә узаг харич өлкәләрилә тичарәт дөвријјәсинин нисбәти (фаизлә)

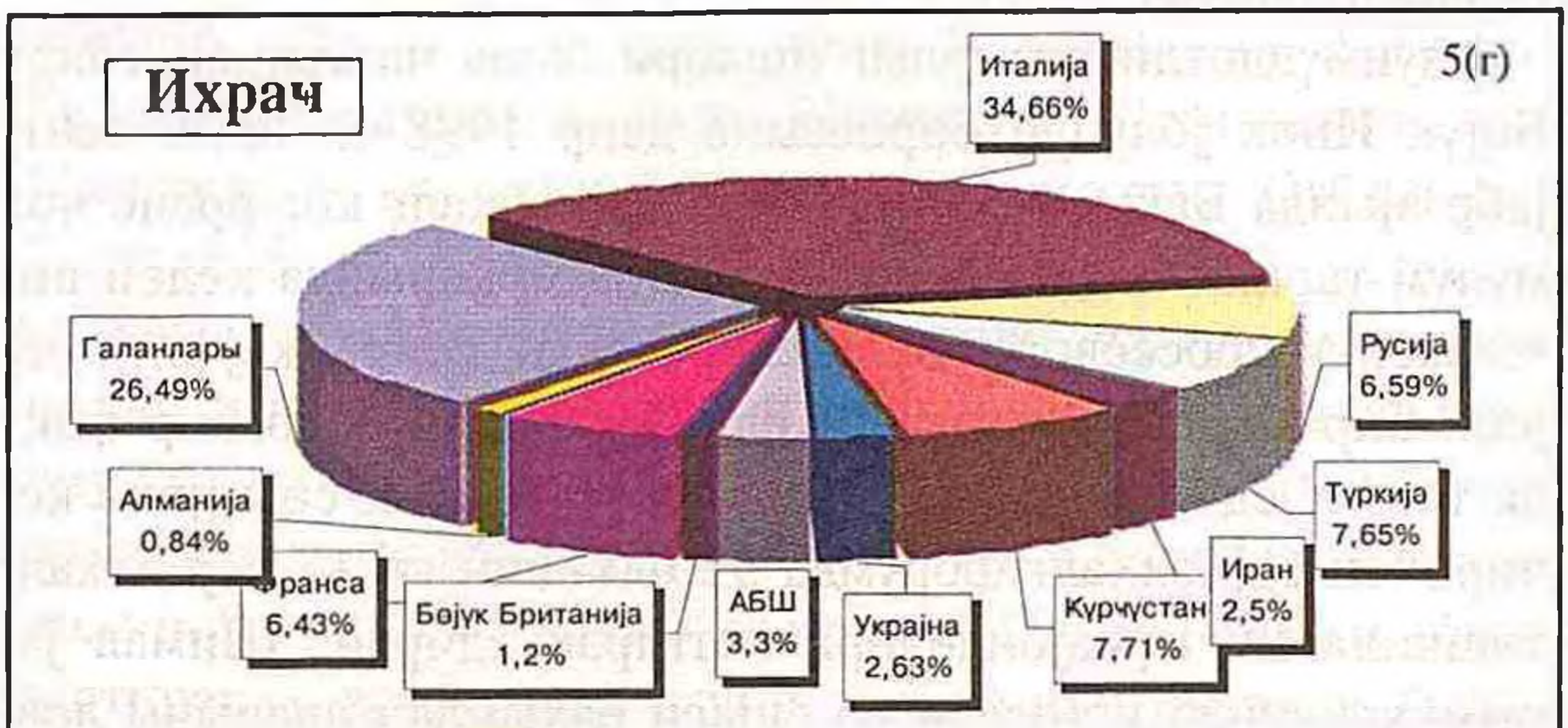
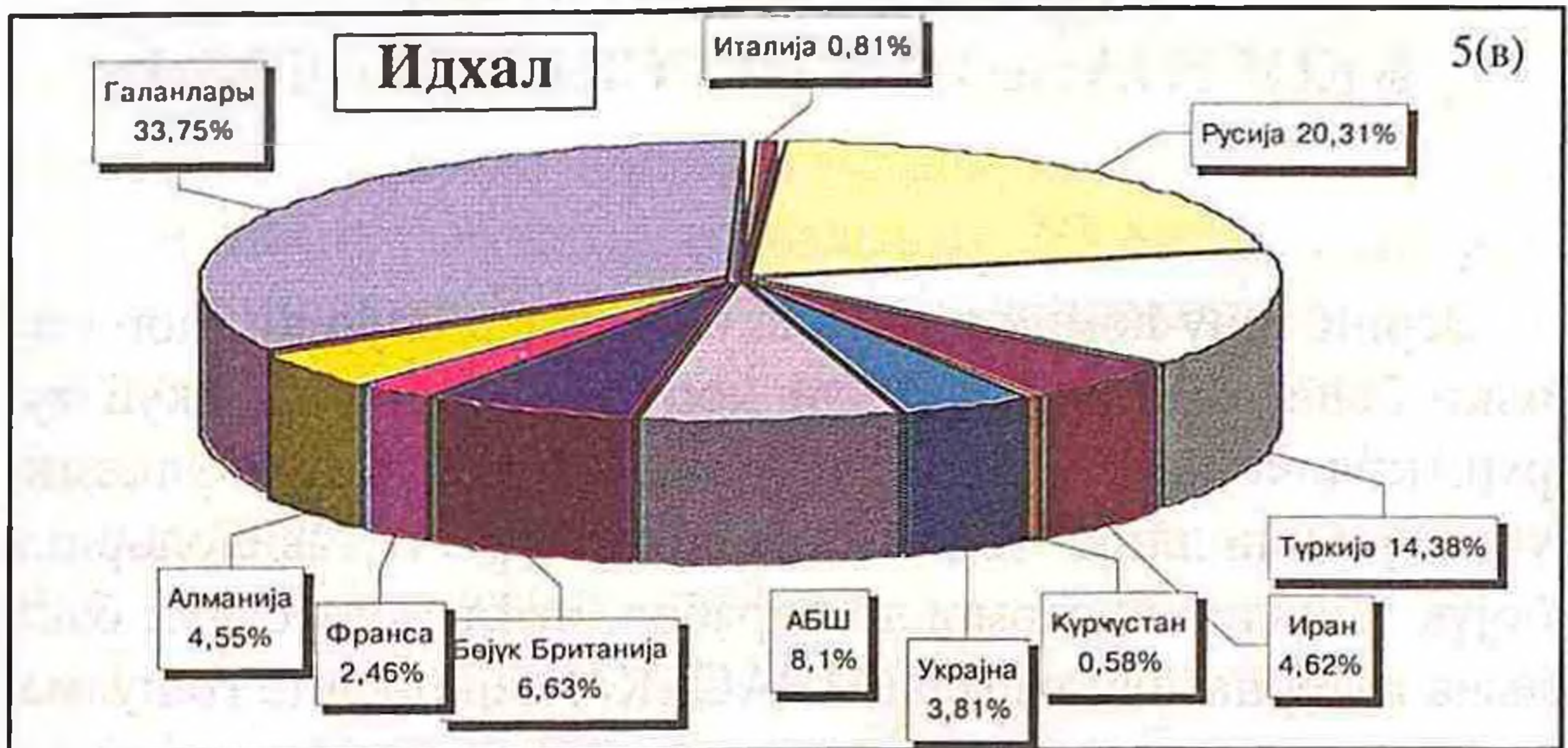

Азәрбајчанын харичи өлкәләрилә тичарәт дөвријјәсиндә – идхал үзрә МДБ өлкәләринин пажы 1993-чү илдәки 30,7 фаиздән 1999-чу илдә 73,4 фаизә јүксәлмиш, ихрач үзрә исә әксинә, 49,1 фаиздән 26,6 фаизә енмишдир. Тәбии олараг, узаг харич өлкәләринин идхалда пажы 1993-чү илдәки 69,3 фаиздән 1999-чу илдә 79,5 фаизә јүксәлмиш, ихрач үзрә исә 50,9 фаиздән 20,5 фаизә енмишдир.

1993-чү илдә идхал вә ихрач әмәлијјатларынын
өлкәләр үзрә мугајисәли диаграмлары
(хүсуси чәкиси фаизлә)

**1999-чу илдә идхал вә ихрач әмәлијјатларынын
өлкәләр үзрә мугајисәли диаграмлары
(хүсуси чәкиси фаизлә)**

1999-чу илдә Азәрбајчанын харичи өлкәләр үзрә идхал әмәлијјатларынын 62,4 фаизи 7 довләтин – Русија (20,3 фаиз), Түркия (14,4 фаиз), АБШ (8,1 фаиз), Бөјүк Британија (6,6 фаиз), Алманија (4,6 фаиз), Иран (4,6 фаиз) вә Украјнанын (3,8 фаиз) пајына дүшүр. Ихрач әмәлијјатларында Италија (34,7 фаиз), Күрчүстан (7,7 фаиз), Түркия (7,7 фаиз), Русија (6,6 фаиз), Франса (6,4 фаиз), АБШ (3,3 фаиз) вә Украјнанын (2,6 фаиз) пајы бирликдә 69,0 фаиз тәшкил етмишдир. Ыалбуки, 1993-чү илдә Азәрбајчанын идхал әмәлијјатларынын 45,5 фаизи Русиянын, 16 фаизи Ираннын, 8,1 фаизи Украјнанын, 5,0 фаизи Италијанын, 2,3 фаизи Түркиянини пајына дүшүрдү. Ихрач әмәлијјатларында исә Украјнанын пајы 17,0 фаиз, Русија 14,2 фаиз, Түркия 9,6 фаиз, Иран 7,5 фаиз, Күрчүстан 1,5 фаиз тәшкил едирди.

ТРАСЕКА ВӘ ӘН ЈЕНИ КЕОСИЈАСӘТИН ПЕРСПЕКТИВЛӘРИ

Әсрин сону һәмишә онунла әламәтдар олур ки, һәр бир өлкә баша чатан јүзилликдә көрүлмүш ишләрә јекун вурур, кәләчәјин перспективләрини мүәјјән едир. Өлкәмиз үчүнчү миниллијә гәдәм гојаркән нефт мүгавиләләринә бөјүк үмидләр бәсләмәклә бәрабәр, нефт мөвзусунун башлыча алтернативи сајылан ТРАСЕКА лајиһәсинә гошулмаға һазырлашыр.

Узунмүддәтли һазырлыг ишләри баша чатдыгдан сонра Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасына даир 1998-чи илин сентјабр ајында Бакыда кечирилмиш бејнәлхалг конфранс чох мүһүм тарихи һадисә олду. Аврасија мөканында кедән интеграсија просесләри бу конфрансдан сонра кејфијјәтчә јени бир мәрһәләјә гәдәм гојду. Бу фикри белә бир факт да тәсдиг едир ки, Бакыда гәдәринчә јүксәк сәвијјәдә кечирилән бејнәлхалг форумда 32 өлкәнин вә 13 бејнәлхалг тәшкилатын нүмајәндәләри иштирак едирди. Шимал јарымкүрәсиндә игтисади вә сијаси бахымдан апарычы дәвләтләр сајылан өлкәләрин һамысынын тәмсил едилдији бу конфранс Узаг Шәрг вә Гәрби Авропа өлкәләрини бирләшдирән трансконтинентал артеријанын инкишафына глобал марағы нүмајиш етдирмәклә бәрабәр, һәм дә јени тәшәббүсләрин вә перспективли лајиһәләрин мејдана кәлмәсинә сәбәб олду. Мәхсуси ТРАСЕКА Банкынын јара-

дылмасы барәдә Өзбәкистан президенти И.Кәримовун тәклифи бу бахымдан хүсусилә диггәтәләјигдир. Һәмин тәшәббүсләрин әһатә даирәси барәдә охучуларда тәсәввүр јаранмасы үчүн ону гејд етмәк кифәјәтдир ки, нәглијјат-коммуникасија вә тичарәт-игтисади перспективләр лајиһәсинин (ТРАСЕКА) иштиракчылары олан өлкәләрдә планетимизин игтисади потенциалынын 2/3 һиссәсиндән чоху чәмләшмишдир, бу өлкәләрдә ики милјарддан артыг инсан јашајыр (бу, Јер күрәси әһалисинин 1/3 һиссәси демәкдир), һәмин өлкәләрин үмуми әразиси исә 48,7 милјон квадраткилометр, јахуд Јер күрәсинин гуру әразисинин тәхминән 1/3 һиссәси гәдәрдир.

ТРАСЕКА идејасы илк дәфә 1993-чү илин мај ајында Авропа Комиссијасынын тәшәббүсү илә Брүсселдә ирәли сүрүлмүшдүр. Бу идејаны чәми 8 дөвләт — 3 Чәнуби Гафгаз өлкәси (Азәрбајчан, Јүрчүстан, Ермәнистан) вә 5 Мәркәзи Асија республикасы (Газахыстан, Өзбәкистан, Гырғызыстан, Тачикистан вә Түркмәнистан) дәстәкләмишди. Әлбәттә, бу тәшәббүсү ирәли сүрмүш өлкәләрин үмуми әразиси лајиһәдә иштирак едән бүтүн өлкәләрин үмуми әразисиндән гат-гат кичикдир, лакин тәшәббүсчү өлкәләрин имканлары да кифәјәт гәдәр бөјүкдүр. Белә ки, һәмин 8 өлкәнин үмуми әразиси 4.181 мин кв.км (бүтүн иштиракчы өлкәләрин үмуми әразисинин тәғрибән 9 фаизи гәдәр), онларын әһалисинин үмуми сајы исә 71 милјон нәфәрдир (иштиракчы өлкәләрин әһалисинин тәғрибән 3 фаизи гәдәр). Лакин ән башлыча амил — һәмин өлкәләрин јерләшдији чоғрафи әразидир. Бу өлкәләрин билава-ситә әсас маршрутун мәркәзиндә јерләшмәси факты тәшәббүсчү өлкәләрин әвәзедилмәз, јахуд алтернативсиз ол-

дуғуну көстөрүр. Әсас маршрутун тәгриби истигамәтләри вә жүкдашымаларын характери барәдә артыг индидән мүәј-јән фикирләр сөјләмәк олар. Чох еһтимал ки, әсас маршрут икитәрәfli һәрәкәтә ичазә верилән күчәни хатырла-дачагдыр: Шәргдән Гәрбә, әсасән, хаммал вә енержи еһ-тијатлары дашыначаг, әкс истигамәтдә исә мүасир техно-локијалар вә инвестисија ахыны көзләнилир. Транзит өл-кәләрин дахилиндәки учгар рекионларын инкишафы, чох еһтимал ки, бу лајиһәнин ән мүсбәт чәһәти олачагдыр. Сирр дејилдир ки, һәммин өлкәләрин әксәријјәтиндә әсас истехсал потенциалы вә әһалинин бөјүк бир гисми мүәјјән урбанизасија зоналарында чәмләшдији һалда, чох вахт зәнкин фајдалы газынты јатагларына вә әлверишли агроиг-лим шәраитинә малик олан о бири рајонлар игтисади ин-кишаф бахымындан гат-гат жери галмыш олур, бу исә һә-мин өлкәләрдә чидди чәтинликләр јарадыр. Әһалинин иг-тисади бахымдан жери галмыш рајонлардан бу мә'нада га-багчыл зоналара миграсијасынын кет-кедә артмасы һазыр-да һәр јердә мүшаһидә едилир. Бу факт ајры-ајры рајонла-рын инкишаф сәвијјәләри арасындакы фәрги даһа да күч-ләндирир, игтисади инкишаф үчүн үмуми шәраитин пис-ләшмәсинә вә сосиал кәркинлијин артмасына сәбәб олур.

Елә Азәрбајчаны көтүрәк: өлкәдә сәнаје потенциалы-нын 80 фаизи вә әһалинин 50 фаизиндән чоху республи-канын үмуми әразисинин 7 фаизиндән дә кичик бир әра-зидә чәмләшмишдир. Өзбәкистанда мүвафиг көстәричи-ләр беләдир: сәнаје потенциалынын 90 фаизи вә өлкә әһа-лисинин 80 фаизи Өзбәкистанын үмуми әразисинин тәгри-бән 35 фаизинә бәрабәр олан саһәдә чәмләшмишдир. Түркмәнистанда исә аналожи рәгәмләр даһа бариз тә'сир

бағышлајыр. Бу өлкәнин сәнаје потенциалынын 90 фаизи вә әһалинин 90 фаизи Түркмәнистан —Иран сәрһәдинин периметри бојунча узанан дар бир золагда чәмләшмишдир. Газахыстанда, Гырғызыстанда, Ермәнистанда вә Жүрчүстанда бу бахымдан вәзијјәт бир гәдәр фәргли олса да, һәммин өлкәләрдә дә гејри-мүтәнасиблик аз дејилдир. Әлбәттә, бу чүр вәзијјәт јаранмасына тә'сир кәстәрән субјектив амилләрлә јанашы, объектив амилләр дә вардыр — тәбни шәраит арзуедилән таразлыға наил олмаға имкан вермир. Мәсәлән, елә һәммин Түркмәнистанда өлкә әразисинин 90 фаизи Гарагум сәһрасынын пајына дүшүр. Лакин тәсәррүфаты инкишаф етдирмәк үчүн әлверишли шәраит олан јерләрдә дә дурғунлуг һаллары көз габағындадыр. Вахтилә тикилмиш автомобил вә дәмир јоллары шәбәкәси узун мүддәт өз тә'јинаты үзрә јахшы хидмәт етмишдир. Лакин инди һәммин рекионларда мүшаһидә олунан үмуми игтисади дурғунлуг үзүндән бу шәбәкәләр тәдричән тәнәззүлә уғрајыр вә онларын әсаслы тә'миринә чидди еһтијач дујулур. Жәстәрилән чәтинликләрин арадан галдырылмасына мане олан амилләрдән бири дә будур. Башлычасы исә, бу вәзијјәт ТРАСЕКА лајиһәсинин һәјата кечирилмәсинә чидди әнкәл төрәдир. Мәһз буна көрә дә мөвчуд нәглијјат артеријаларынын бәрпасы вә онларын мүасир тәләбләрә ујғун сәвијјәјә чатдырылмасы ТРАСЕКА лајиһәсинин һәјата кечирилмәси чәрчивәсиндә гаршыја чыхан әсас мәсәләдир. 1998-чи илин пајызына гәдәр Авропа Иттифагы һәммин мәгсәдләр вә ТРАСЕКА програмына дахил олан даһа 35 лајиһә үчүн 63 милјон екү, Авропа Јенидәнгурма вә Инкишаф Банкы вә Дүнја Банкы исә (бирликдә) 250 милјон доллар вәсаит ајырмышдыр.

ТРАСЕКА програмында иштирак едән өлкөлөрдөн һәр биринин өз лајиһәләри, бу програмын перспективләри вә онун һәмин өлкәјә аид сегментләринин үстүнлүкләри барәдә һәр бир өлкәнин өз тәсәввүрү вардыр. Буна көрә дә онлардан һәр бири өз вәзифә вә мәгсәдләрини һәјата кечирмәк үчүн бу үстүнлүкләрдән даһа сәмәрәли истифадә етмәјә чалышыр. Јени автомобил вә дәмир јолларынын тикилмәси, көһнә јолларын јенидән гурулмасы инвестисија ахыны демәкдир. Жәләчәкдә бу јоллардан даһа интенсив истифадә едиләчәк, бу исә, өз нөвбәсиндә кениш нәглијат инфраструктурунун инкишаф етмәсинә сәбәб олачагдыр. Һәмин јоллар бојунча чохсајлы јаначагдолдурма стансијаларынын, техники вә тибби јардым мәнтәгәләринин, мотелләрин, ресторанларын вә гәһвәханаларын, мүхтәлиф тичарәт объектләринин ачылмасы ишсизлијин сәвијјәсини хејли азалдачаг, бүдчәјә әлавә вәсаит дахил олмасы үчүн мүһүм мәнбә ролуну ојнајачагдыр. Бу планлары һәјата кечирмәк үчүн санбаллы малијјә вәсаити лазымдыр. Иштиракчы өлкөләрин чоху һәмин вәсаити өз дахили имканлары һесабына ајыра билмир вә буна көрә дә харичи өлкөләрдән һәвәслә борч алырлар. Мәсәлән, Гырғызыстан Бөјүк Ипәк јолунун бу өлкәнин Шәрг вә Гәрб һиссәләрини бирләшдирән Бишкәк — Ош саһәсинин 600 км-лик һиссәсини јенидән гурмаг үчүн Асија Инкишаф Банкындан вә Јапонија һөкумәтиндән үст-үстә 300 милјон доллар борч алмышдыр. Тачикистан өлкәнин јүксәк дағлыг әразисиндән кечән, Чинлә Тачикистаны бирләшдирән Мургаб — Кулма автомакистралынын јенидән гурулмасы вә кенишләндирилмәси үчүн Ислам Јенидәнгурма вә Инкишаф Банкындан грант алмышдыр. Өлкәнин чәнубунда исә 132 км-

лик Курган-Түбө — Кулжаб дөмир жолу чөкилмөкдөдир. Бу жол Тачикистан эразисиндөн кечмөклө ири тоннажлы транзит дашымалары хејли асанлашдырмаға имкан верөчөкдир. Өзбөкистан өзүнүн транзит мөвгејинин реал бөһрөсини артыг индидөн һисс едир. 1996-чы илин мај ајында Сәрәхс шөһөриндө (Түркмөнистан) Гафгазашыры нөглијјат дөһлизинин јарадылмасы барөдө Азәрбајчан, Жүрчүстан, Түркмөнистан вө Өзбөкистан арасында сазиш имзаланандан сонра төкчө Өзбөкистанын һөјата кечирдији идхал-ихрач әмөлијјатлары илө бағлы јүкдашымаларын һөчми индијөдөк һөр ил, демөк олар ки, икигат артмышдыр: 1996-чы илдө бу чүр јүкдашымаларын һөчми 140 мин тон олдуғу һалда, 1997-чи илдө мүвафиг көстөричи 300 мин тона, 1998-чи илдө исә әввөлки илө нисбөтөн даһа да чохалмышдыр. Үмумијјөтлө, һөмин маршрут фөалијјөтө башлајандан кечөн гыса мүддөтдө 700 мин тондан артыг јүк дашынмышдыр.

Чохшахәли нөглијјат артеријалары системи истөр транзит өлкөлөр, истөр јүккөндөрәнлөр, истөрсө дө һөмин јүклөрин алычылары олан өлкөлөр үчүн сәрфөли шөраит јарадыр. Төкчө буну демөк кифәјөтдир ки, Иранда автомобил јолларынын үмуми узунлуғу 190 мин км, дөмир јолларынын узунлуғу исә 6 мин км-дир. Газахыстанда мүвафиг рөгөмлөр бир нечө дөфө бундан артыгдыр. Авропа өлкөлөринин эразичө бир-биринө јахын јерләшмөси, һөмин өлкөлөрин коммуникасија васитөлөринин чох интенсив режимдө ишләмөси јүклөрин мәнзил башына чатдырылмасы илө бағлы мәсрөфлөрин азалмасына шөраит јарадыр, бу факт исә ТРАСЕКА идејасынын реал вө сәмәрәли олдуғуна дәләләт едир.

Лакин лајиһәнин гыса мүддәтдә там һәчмдә һәјата кечирилмәси үчүн иштиракчы өлкәләрин һеч дә һамысы ејни дәрәчәдә чан јандырмыр. Бә'зи өлкәләр ачыг-ашкар «јорғаны өз үстүнә чәкмәк» мөвгеји тутур, елә тәсәввүр јаратмаға чалышырлар ки, куја онлары һеч бир башга өлкә әвәз едә билмәз вә лајиһәдә ирәли сүрүлән вәзифәләрин бөјүк бир гисмини тәкбашына һәјата кечирмәјә гадирдиләр. Бу лајиһәнин тәшәббүсчүсү кими чыхыш етмиш өлкәләрин вә онун фәал иштиракчыларынын бир гисми исә әксинә, лајиһәнин мәнз әввәлчәдән нәзәрдә тутулмуш схем үзрә һәјата кечирилмәсинә чалышыр ки, лајиһәнин бүтүн иштиракчылары онун һәјата кечирилмәсиндән ејни дәрәчәдә бәһрәләнә билсинләр. Бу чүр өлкәләр арасында Јүрчүстан, Өзбәкистан, Украјна, Молдова, Румынија вә әлбәттә, Азәрбајчан даһа позитив мөвге тутурлар. Бөјүк Ипәк јолунун бәрпа едилмәсинә һәср олунмуш бејнәлхалг конфрансын кечирилмәси мәнз Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијевин вә Јүрчүстан лидери Едуард Шеварднадзенин бу мәсәләјә конструктив мөвгедән јанашмасы сајәсиндә мүмкүн олмушдур. Ону да гејд едәк ки, конфрансын мәнз Азәрбајчан пајтахтында кечирилмәси вә Авропа — Гафгаз — Асија нәглијјат дәһлизинин инкишафына нәзәрәт едән Даими Катиблијин мәнзил-гәраркаһынын Бакыда јерләшмәси барәдә гәрар мәнз өлкәмизин Президенти Һејдәр Әлијевин бејнәлхалг нүфузу илә бағлыдыр.

Конфрансын јекунларына әсасән Бакы бәјаннамәси гәбул едилмиш, «Авропа — Гафгаз — Асија нәглијјат дәһлизи чәрчивәсиндә бејнәлхалг јолларын инкишафына даир протокол» һүдудунда бир сыра мүһүм сәнәдләр имзалан-

мыш, һәм мин сәнәдә техники характерли әлавәләр гәбул едилмишдир.

Азәрбајчан Республикасы лајиһәнин керчәкләшдирилмәсиндә фәал рол ојнајан өлкәләрин өн сыраларындадыр. Өлкәдә јени көрпүләр тикилир, автомобил јоллары, бејнәлхалг дәниз вә һава лиманлары бәрпа едилир, көмрүк мәнтәгәләри јарадылыр. Авропа Иттифагы ТРАСЕКА програмынын һәјата кечирилмәси үчүн Азәрбајчана грант шәклиндә 7 милјон 650 мин екү ајырмышдыр. Бу вәсаитин 6 милјон екүсү јухарыда садаладығымыз мөгсәдләрә сәрф едилир. 1998-чи ил октябрын ахырларында Бакы Бејнәлхалг Дәниз Лиманы Идарәси илә «Полтсуг» мүштәрәк Алманија-Полша фирмасы арасында әмәкдашлыг барәдә протокол имзаланмышдыр. Һәм мин протокола әсасән нәзәрдә тутулур ки, ТРАСЕКА хәтти илә транзит јолла Азәрбајчана көндәрилән јүкләрин дашынмасы үчүн лиманын контејнер терминалындан истифадә едилир. 1999-чу ил январын илк күнләриндә Бакы Бејнәлхалг Дәниз Лиманы Идарәси илә «Полтсуг» арасында Бакы — Потимаршруту илә контејнер дашымаларынын фәсиләсиз һәјата кечирилмәсини тәмин етмәк барәдә сазиш имзаланмышдыр. Бу ишләрлә паралел, Алманијанын «Gabel» ширкәти Бакы лиманынын контејнер терминалында јенидәнгурма апарыр. Көрүлмүш ишләр Авропа Иттифагынын грант кими ајырдығы 4 милјон екү вәсаит һесабына малијәләшдирилир. Јенидәнгурмадан сонра контејнер терминалынын јүк гәбулетмә имканыны тәғрибән 10 дәфә артырмаға зәмин јараначаг.

Диггәти чәлб едән даһа бир факты гејд едәк: 1998-чи илдә Хәзәр Кәмичилији Идарәсинин сәрәнчамында олан 5

бәрәјә илин ахырларында күлли мигдарда жүкдашыма әмәлијјатларыны һәјата кечирмәк үчүн нәзәрдә тугулан даһа 2 бәрә әлавә едилмишдир. 1998-чи илдә 5 көһнә бәрә дәннин шәрг саһилинә 3.500 вагон жүк дашымышдыр. Бу о демәкдир ки, һәммин бәрәләр васитәсилә жүкдашымаларын һәчми үч дәфәдән чох артмышдыр. Һәммин илин ахырларында Мәркәзи Асија республикаларындан Бакыја кәтирилмиш 2.500 бош вагон исә жүкдашымаларын һәчмини даһа да артырмаг үчүн нәзәрдә тутулур. Лакин «Меркури-1» вә «Меркури-2» бәрәләринин лимана гајытмасы ону кәстәрир ки, һәтта мөвчуд имканларын һамысындан истифадә едилмәси дә бу саһәдә тәләбаты там өдәмәк үчүн ки-фајәт дејилдир. Һәр биринин дәјәри тәғрибән 15 милјон доллара бәрәбәр олан бу бәрәләр 1500-1700 тон жүк, јахуд 25-28 вагон дашымаға имкан верир. Хәзәр Дәниз Кәмичилији Идарәси рәһбәрләринин фикринчә, ТРАСЕКА програмы үзрә Әсас Сазиш һәјата кечирилмәјә башлајанда жүкдашымаларын һәчми 4-5 дәфә артачагдыр.

ТРАСЕКА лајиһәси садәчә декларатив характер дашымајыб, реал сурәтдә һәјата кечирилир. Газах рајону әразисиндә јерләшән, Азәрбајчан вә Күрчүстан республикаларыны бирләшдирән мәшһур «Гырмызы көрпү»дә әсаслы сурәтдә јенидәнгурма ишләри апарыландан сонра онун 1998-чи ил октјабрын 7-дә рәсми ачылышы бу фикри тәсдиг едән әламәтдар нүмунәдир. Ачылыш мәрасиминдә президентләр Һејдәр Әлијевин вә Едуард Шеварднадзенин иштирак етмәси бу һадисәнин һәр ики өлкәнин һәјатында мүһүм рол ојнадығына сүбутдур. Инди һәммин көрпү жүкдашымаларын һәчминин артмасы илә әлагәдар ирәли сүрү-

лән тәләбләрә вә бејнәлхалг стандартлара тамамилә ујғун-
дур.

Азәрбајчанын башга бир бөлкәсиндә Бакы — Әләт ав-
томакистралынын јенидән гурулмасы илә бағлы ишләр
апармаг нәзәрдә тутулур. Дүнја Банкы (ДБ) Бакыдан Јүр-
чүстан сәрһәдинә гәдәр олан шоссе јолунун бүтүнлүклә
(Бакы — Әләт — Газымәммәд — Күрдәмир — Јүрчүстан
сәрһәди) әсаслы тә’мир лајиһәсини малијјәләшдирмәји
тәклиф етмишди. ДБ мүтәхәссләринин һесабламары-
на кәрә бу јолун һәр километринин јенидән гурулмасы 200
мин доллара баша кәләчәкдир. Һалбуки, јүксәк техники
мүрәккәбликли јолун һәр километринин чәкилиши 1 мил-
јон доллара баша кәлир. ДБ мүтәхәссләринин фикрин-
чә, 3-4 илдән сонра бу јолу бејнәлхалг стандартлар сәвиј-
јәсинә чатдырмаг мүмкүн олачагдыр. Лакин «Азәравтојол»
Дөвләт Ширкәти Дүнја Банкынын бу тәклифиндән имти-
на етмишдир. Республика Игтисадијјат Назирлији дә «Азә-
равтојол»ун мөвгејини дәстәкләјәрәк билдирмишдир ки,
назирлијин фикринчә, транзит автомобил макистралынын
бу һиссәсиндә һәрәкәтин интенсивлији кәләчәкдә даһа да
артачагдыр вә буна кәрә дә һәмин јолу кенишләндирәрәк
дөрд золагдан ибарәт јола чевирмәк даһа мәгсәдәујғундур.
Билаваситә узунлуғу 44 км. олан Әләт — Газымәммәд јо-
лунун јенидән гурулмасына кәлдикдә исә бу мәгсәдлә
1998-чи ил октябрын ахырларында ачыг бејнәлхалг тен-
дер е’лан едилмишдир. Һәмин јолда көрүләчәк ишләрин
үмуми дәјәри 36,5 милјон доллара бәрабәрдир. Бу вәсаит-
дән 30 милјон 760 мин доллары билаваситә тикинти иш-
ләринә, галан мәбләғ исә диқәр зәрури хәрчләрин өдәнил-
мәсинә сәрф едиләчәкдир.

Трассын бу һиссәсинин тикинти лајиһәси Күвејт Инкишаф Фонду вә Ислам Инкишаф Банкы тәрәфиндән малиј-јәләшдирилир. Бу бејнәлхалг тәшкилатлардан биринчиси тикинти ишләри баша чатдыгдан сонра илдә 2 фаиз мүамилә илә 15 ил мүддәтинә 18,7 милјон доллар, икинчиси исә 13 милјон 144 мин доллар фаизсиз кредит ајырмышдыр. Азәрбајчан һөкүмәти бу мәгсәд үчүн 4 милјон 657 мин доллар ајырачагдыр.

Ону да гејд едәк ки, Авропа Иттифагы Газымәммәд — Күрдәмир һиссәсиндәки 81 км. узунлуғлу јолун бәрпасыны малијјәләшдирмәк үчүн вахтилә 50 милјон доллар вәсаит ајырмағы нәзәрдә тутмушду.

Аврасија нәглијјат дәһлизинин маршруту бојунча республикамызын әразисиндә бејнәлхалг стандартлар сәвијјәсиндә тәғрибән 1.200 км. узунлуғунда јол чәкилмәлидир. Лакин мөвчуд коммуникасијалар өз функцијаларынын өһдәсиндән һеч дә пис кәлмир.

Статистик мә'луматлара кәрә, 1998-чи ил әрзиндә сәрнишин вә јүк дашымаларынын һәчми әввәлки илин кәстәричиләриндән артыг олмушдур. Истәр сәрнишин вә истәрсә дә јүкдашымаларын һәчми әввәлки илләрә нисбәтән хејли артмышдыр. Гафгазашыры нәглијјат дәһлизи чәрчивәсиндә нәглијјатын һәрәкәти хејли фәаллашмышдыр.

Јухарыда гејд етдијимиз кими, ТРАСЕКА лајиһәсиндә Азәрбајчанын мүстәсна әһәмијјәти белә бир фактда тәзаһүр етмишдир ки, Авропа — Гафгаз — Асија нәглијјат дәһлизинин инкишафына нәзарәт едән Даими Катиблијин мәнзил-гәраркаһы Бакыда јерләшәчәкдир. Лакин бу, јалныз Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасына даир бејнәлхалг конф-

рансда иштирак етмиш дөвләтләрин рәһбәрләри вә сәләһијјәтли нүмајәндәләри тәрәфиндән имзаланмыш Бејнәлхалг Нәглијјат Барәдә Әсас Сазиш гүввәјә минәндән сонра олачагдыр. Бу Сазишин өзү исә ону имзаламыш дөвләтләрдән ән азы дөрдүнүн парламенти тәрәфиндән тәсдиг едиләндән сонра гүввәјә минир.

Даими Катиблик һөкүмәтләрарасы комиссијанын гәрарларыны һәјата кечирән вә бу комиссија үчүн мұвафиг тәклифләр һазырлајан ичра органы олачагдыр.

Ипәк јолу барәдә сазиши имзаламыш өлкәләрин һәр бириндә Даими Катиблијин нүмајәндәликләри фәалијјәт кәстәрәчәк.

Бакы форумунда имзаланмыш сазишләрин һәјата кечирилмәси илә бағлы јухарыда садаладығымыз вә бир сыра башга мәсәләләри нәзәрдән кечирмәк үчүн 1998-чи ил декабрын 16-да Авропа Комиссијасынын нүмајәндә һеј'әти Бакыја кәлмиш, бурада Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин хүсуси комиссијасынын үзвләри илә ишкүзар көрүшләр кечирмишди. Бу, ишчи групларын сајча үчүнчү вә 1998-чи илдә сонунчу көрүшү иди, чүнки бу илдән е'тибарән һәмин сазишләр үзрә әмәли ишләрә башланылыр. Азәрбајчан тәрәфи һәмин көрүшдә тәклиф етдики, ТРАСЕКА лајиһәсинин мүәјјән һиссәси Авропа Иттифагынын сәрмајәси һесабына һәјата кечирилсин.

ТРАСЕКА лајиһәсинин һәјата кечирилмәси илә бағлы даһа бир мәгам — нефт амили хүсуси мұзакирә тәләб едир. Рекионда сијаси вә игтисади иглими мүәјјәнләшдирән вә бу нәһәнк лајиһәнин перспективини тә'јин едән мәһз нефт амилидир. Инди бу барәдә сөһбәт ачаағыг.

ТРАСЕКА лајиһәси илә бағлы ән бөјүк парадокс ондан ибарәтдир ки, әслиндә бу лајиһәнин һәлледичи мәғамы олан нефтин нәгл едилмәси мөвзусу лајиһәнин әсас вәзифәләри сијаһысындан кәнарда галыр. Һалбуки, ТРАСЕКА лајиһәси мәһз һәмин нефт мөвзусунун әсас алтернативидир.

Бу вәзијјәтин сәбәбләрини ајдынлашдырмағ үчүн бир гәдәр тәһлил апарағ.

Артығ јүз илдән чохдур ки, «нефт амили» бејнәлхалғ мүнәсибәтләрә тә'сир едән әсас элементләрдән биридир. Вахтилә дүнјанын апарычы нефт ширкәтләри Гәрбин ән ири дәвләтләринин харичи сијасәтинә биләваситә тә'сир кәстәрир, һәмин дәвләтләри бу ширкәтләрин өзләриндән өтрү сәрфәли олан сијаси аддымлар атмаға сөвг едирди. Чох вахт бунун нәтичәсиндә бејнәлхалғ вәзијјәт кәркинләширди. Доғрудур, нефт сәнајечиләринин гүдрәт саһибләри олдуғлары вахтлар чохдан кечиб, лакин бунунла белә, дүнјанын апарычы дәвләтләринин вә инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин сијасәтчиләри јенә дә енеркетика факторунун, илк нөвбәдә нефт амилинин чох күчлү тә'сиринә мә'руз галырлар.

Нефт проблемләринин бејнәлхалғ мүнәсибәтләрә тә'сиринин үч әсас сәбәби вардыр.

Биринчиси, бејнәлхалғ мүнәсибәтләрлә енеркетик тәһлүкәсизлик проблеминин гаршылығлы әлагәдар олмасы чох мүһүм фактдыр. Дүнја сијасәтиндә энерги еһтијатларынын әһәмијјәтинин даим артмасы бу еһтијатлара нәзарәт уғрунда апарычы дәвләтләр арасында истәр кизли, истәрсә дә ачығ мүбаризәнин кет-кедә кәскинләшмәсинә сәбәб олур.

Икинчиси, «гара гызыл» бизнеси саһибкарлығын ән мәнфәәтли нөвләриндән бири олага галмагдадыр. Бу факт «нефт дипломатијасы»на гошулмуш бүтүн өлкәләрин харичи сијасәтинә чидди тә'сир едир. Бу сөzlәр һәм ајры-ајры ширкәтләрә, һәм дә дөвләтләрә аиддир. 1970-чи илләрдә ССРИ, әсасән нефт ихрачы һесабына әлдә етдији кәлирләр сајәсиндә, нисбәтән сабит сијаси вә игтисади систем јаратмаға мүвәффәг олмушду. «Инкишаф етмиш социализм»ин әсас игтисади вә сијаси уғурлары да, Совет Иттифагы башда олмагла социализм дүшәркәсинин узун мүддәт уғурлу фәалијјәт кәстәрмәси дә мүәјјән мә'нада мәһз Русијадакы зәнкин нефт јатағларынын истисмары илә изаһ едилмәлидир. Шимал дәнизиндә нефт јатағлары кәшф едилмәси Бөјүк Британијанын вә Норвечин игтисади инкишафына чидди стимул јаратмыш олду. Јахын Шәргдә нефт һасил едән өлкәләрин игтисади вәзијјәти исә һамыја јахшы мә'лумдур. Мәсәлән, вахтилә чох керидә галмыш бир мәмләкәт сајылан Ливијада зәнкин нефт јатағлары кәшф едиләндән аз сонра о, бејнәлхалг аләмдә кифајәт гәдәр нүфузлу бир өлкәјә чеврилди, дүнјанын ән гүдрәтли дөвләти олан Бирләшмиш Штатларын харичи сијасәт бахымындан рәгиби олду.

Үчүнчүсү, «нефт амили»нин бејнәлхалг мүнасибәтләрә тә'сирини сәчијјәләндирән әсас истигамәтләр арасында әталәт хассәсинин чох бөјүк тә'сирини гејд етмәмәк олмаз. Нефт һасил едән дөвләтләрин харичи сијасәтиндә енержетика вә башга өлкәләрлә гаршылыгы мүнасибәтләр мәсәләләриндә һазыркы мөвгеләри онларын бир нечә ониллик бундан әввәлки мөвгеләринин тәкрарыдыр. Амма чох күман ки, бу мөвгеләрин дәјишдирилмәсинә еһтијач

жаранмышдыр. Елэ Гэрб дөвлэтлэри дә һәлә XIX әсрин ахырларында сынагдан кечирдикләри давраныш хәттини дәјишмирләр, лакин онларын мөвгеји бу күнүн тәләбләринә һејрәтамиз дәрәчәдә ујғун кәлир.

Тәәччүблү дејил ки, нефт мөвзусу ТРАСЕКА програмы чәрчивәсиндә әсас јер тутур. Буна көрә дә дөвләтләрин гаршылыгылы мүнәсибәтләри мәнәфеләрин сых әлагәли олдуғу мүрәккәб схемдән ибарәт бир нечә дүјүн һалында тәсәввүр едилә биләр. Фикримизчә, ТРАСЕКА чәрчивәсинә мөвчуд проблемләрин ашағыдакы әсас дүјүнләрини гејд етмәк олар: 1) Газахыстан; 2) Түркмәнистан; 3) Азәрбајчан; 4) Шәрги Авропа дүјүнләри.

Газахыстан дүјүнү. Түркмәнистан вә Азәрбајчан дүјүнләри кими, Газахыстан дүјүнү дә ики әсас проблемдән ибарәтдир — Газахыстан јатагларындакы нефтин чыхарылмасында әчнәби ширкәтләрин иштиракы вә нефтин Гәрбә нәгл едилмәси маршрутунун сечилмәси проблемләри. Республиканын кеосијасы мөвгеји онун етник тәркибиндән вә мүасир дүнјанын әсас мәркәзләри илә коммуникасијаларын хүсусијјәтиндән ирәли кәлир. Һазырда Газахыстанын әксәр вилајәтләриндә, хүсусән республиканын шәргиндә миллијјәтчә газәх олмајан әһалинин сајча үстүнлүк тәшкил етмәси бу республиканын Русија илә сых мүнәсибәтләр сахламаг хәттини бирмә’налы шәкилдә тәләб едир. Бу күн Авропа өлкәләри вә Асијанын игтисади чәһәтдән инкишаф етмиш дөвләтләри илә Газахыстанын коммуникасијалары, әсасән, Русија васитәсилә һәјата кечирилир. Бу мә’нада ТРАСЕКА елә бир алтернативдир ки, о, Газахыстанын Русијадан асылылығыны хејли зәифләдәр вә бу өлкәнин маневр етмәси үчүн кениш мејдан јарадар.

Бу мә'нада Хәзәр дәнизинин диби илә нефт кәмәри чәк-мәк вә Бакынын јахынлығында һәммин кәмәри әсас ихрач бору кәмәринә бирләшдирмәк Газахыстандан өтрү чох чөлбедичидир.

Һазырда Газахыстан һәр ил тәгрибән 17 милјон тон нефт ихрач едир. Бунун тәгрибән 6 милјон тону МДБ мәканындан кәнарда јерләшән өлкәләр үчүн нәзәрдә тутулушдур. Газахыстанда чыхарылан нефт Русија әразисиндән кечән ики бору кәмәри васитәсилә Гара дәниз саһилләринә нәгл едилир. Республиканын өз әразисиндә 2 мин км. узунлуғунда нефт кәмәри чәкилмишдир. 1993-чү илдә бу өлкә Американын «Шеврон» ширкәти илә бирликдә Хәзәр дәнизинин шимал һиссәсиндә јерләшән «Тенкиз» јатағынын ишләнилмәсинә башламышдыр. Мүтәхәссисләрин һесабламаларына кәрә еһтијатларынын һәчми тәхминән бир милјард тона бәрабәр олан «Тенкиз» јатағы, о бири јатағларын һеч бири истисмар едилмәсә белә, гаршыдакы 40 илдә өлкәнин нефтә еһтијачыны тә'мин едә биләр. «Тенкиз» һазырда дүнјада мә'лум олан 10 ән ири нефт јатағындан биридир. Бундан әлавә, һазырда Газахыстанда 5 әсас газ јатағы ишләнмәкдәдир. Онларын һамысы Хәзәр дәнизинин јахынлығында — Шимали Мангышлагда, Шимали Уст-Јурда, Бурашлидә, Тургајда вә Чу-Сары рајонунда јерләшир. Даһа 9 јатаға бөјүк үмид бәсләнилир.

Актауда нефтајырма заводу тикилмәси барәдә мүгавилә имзаланмасы өлкәнин нефт сәнајесиндә мүһүм һадисә иди. Бу заводу 1994-1998-чи илләрдә тикмәк нәзәрдә тутулурду.

Газахыстан нефтин нәгл едилмәси үчүн мөвчуд имкандардан асылылығы азалтмағ хатиринә рекиондакы бүтүн өлкәләрлә әмәкдашлығ етмәјә һазырдыр. Бу мәгсәдлә

Иранла бағланмыш сазиш 2 милјон тон нефтин транзит јолла дашынмасы барәдәдир. Газахыстан бу рәгәми даһа да артырмаг нијјәтиндәдир.

Лакин Русија өз мөвгеләриндән һеч дә асанлыгла әл чәкмир. Жәркин данышыглардан сонра Русија тәрәфи «Тенкиз» јатағынын ишләнилмәсиндә «ЛУКОјл» нефт ширкәтинин 10 фаиз пайчы кими иштирак етмәсинә наил олмушдур. Бундан әлавә, Хәзәр дәнизинин статусу мәсәләсиндә Русија Газахыстанын тәрәфини сахлајыр. 1998-чи илин јайында Хәзәр дәнизинин бөлүнмәси барәдә бу ики өлкә арасында мүгавилә имзаланмасы факты бир даһа тәсдиг едир ки, Газахыстан мәнәфеләрин таразлығыны горујуб сахламагла бәрабәр, өз мүттәфигләрини дә итирмәмәјә чалышыр.

Түркмәнистан дүјүнү. О бири дүјүнләрдән һеч дә аз долашыг олмајан Түркмәнистан дүјүнү мүәјјән мә'нада даһа «мүстәгил»дир. Мәсәлән, бу јахынларда Түркіјәдә Бакы — Чейһан бору кәмәринин тикинтиси идејасыны дәстәкләјән Анкара бәјаннамәси имзаланаркән Түркмәнистан пре­зиденти Сапармурад Нијазов һәмин сәнәди имзаламагдан имтина етмишди. Онун фикринчә, бу лајиһәнин Түркмәнистана һеч бир дәхли јохдур. С.Нијазов бу аддымы атмагла Иран Ислам Республикасындан кечән бору кәмәринин тикинтиси мәсәләсиндә өз әл-голуну ачмышдыр. Түркмәнистанын рекиондакы әсас мүттәфиги Ирандыр. Азәрбајчанла, јахуд Түркіјә илә мүгајисәдә Иран чоғрафи бахымдан Түркмәнистана даһа јахындыр. Буна көрә дә Ашгабад өз карбоһидрокен еһтијатларынын нәгл едилмәси үчүн ән сәрфәли потенциал маршруту итирмәк истәмир.

Тәгриби һесаблималара көрә Түркмәнистанда 5 милјард тон нефт вә 20 трилјон кубметрден артыг газ еһтијаты вардыр. Онын газ еһтијатларынын һәчми бүтүн дүнја үзрә мөвчуд олан мави јаначаг еһтијатларынын бешдә бир һиссәси гәдәр, јахуд Мексика көрфәзиндәки јатагларын еһтијатындан беш гат артыгдыр.

1993-1994-чү илләрдә Түркмәнистан өлкәдәки нефт вә газ јатагларынын истисмары вә һасилатын нәгл едилмәси үчүн комплекс лајиһә ишләјиб һазырламаға башламышдыр. Елә о вахтдан е'тибарән карбоһидрокенләрин дашынма маршруту да мүәјјән олунмуш вә гәрара алынмышдыр ки, бурада чыхарылан нефт Түркмәнистан — Иран нефт кәмәри илә, газ исә Түркмәнистан — Иран — Түркіјә — Авропа газ кәмәри васитәсилә нәгл едиләчәкдир. Тәхминән елә һәмин вахт Түркмәнистан, Иран, Русија вә Түркіјә нүмајәндәләриндән ибарәт бејнәлхалг консорсиум јарадылмасы барәдә сазиш имзаланмышдыр. Консорсиумун рәһбәр комитәсинә Аржентина вә Америка ширкәтләринин нүмајәндәләри дә дахилдир. Илкин плана көрә бир нечә бору кәмәри, әсасән, газ кәмәрләри чәкилиши нәзәрдә тутулмушдур. Узунлуғу 1470 км, борусунун диаметри 1420 мм. олан биринчи вә әсас газ кәмәри илдә 30 милјард кубметр газ нәгл етмәјә имкан верәчәкдир. Һәмин кәмәрин фәалијјәтиндән бәһрәләнән тәкчә Түркмәнистан олмајачагдыр. Газ кәмәри истифадәјә вериләндән сонра Түркіјә һәр ил тәгрибән 15 милјард кубметр газ алачагдыр. Газ кәмәринин маршруту бојунча Түркмәнистан һәм дә нефт кәмәри чәкмәк нијјәтиндәдир. Һәмин кәмәрлә күндә 250 мин барел нефт нәгл етмәк планлашдырылыр. Алманијанын «Рургаз» консернинә вә Франсанын бир

ширкәтинә Түркмәнистандан газ көндәрилмәси барәдә мугавиләләр имзаланмышдыр. Бору кәмәри тикинтисинин үмуми дәјәри тәгрибән 10 милјард доллара бәрабәрдир. Әкәр 2000-чи иләдәк, һәмин ил дә дахил олмагла, Түркмәнистан 7,3 милјард доллар сәрмајә гојса, бундан сонра о, һәр ил 13,7 милјард доллар кәлир әлдә едәчәкдир. Сәрмајә гојулушу артырылса, 2010-чу илдә кәлирин һәчми 22 милјард доллара чатачагдыр.

2020-чи илә гәдәр олан мүддәтдә нефт вә газ јатагларынын ишләнмәси вә кенишләндирилмәси, нефт е'малы вә енержи дашыјычыларынын нәгл едилмәси планы 1993-чү илин нојабр ајында гәбул едилмишдир. О вахтдан өтән мүддәтдә Түркмәнистан һәмин плана дөнмәдән әмәл едир вә көрүндүјү кими, башга лајиһәләрдә иштирак етмәк үчүн диқәр өлкәләрлә иш бирлији јаратмаға тәләсмир. Белә чыхыр ки, онун өз мәнәфеләри даһа әһәмијјәтлидир.

Азәрбајчан дүјүнү. Бу дүјүнә дахил олан проблемләр тәкчә Хәзәр дәнизинин Азәрбајчана аид һиссәсиндә дејил, онунла һәмсәрһәд өлкәләрин әразисиндә дә һасил едилән енержидашыјычыларын нәгл едилмәси вариантларында фокуслашмышдыр. Бу күн әсас маршрутун үч вариантындан сөһбәт кедир: Бақы — Новороссијск, Бақы — Супса вә Бақы — Чейһан. Бу маршрутлардан ән чох мүбаһисә доғураны Бақы — Чейһан маршрутудур.

1998-чи ил октјабрын 29-да Анкарада бу бору кәмәринин тикинтисини дәстәкләјән сијаси бәјаннамә имзаланмышдыр. Анкара бәјаннамәсини Түркіјә, Өзбәкистан, Азәрбајчан, Газахыстан вә Јүрчүстан президентләри, еләчә дә АБШ-ын енеркетика назири Уилјам Ричардсон имзаламышдыр. Тәрәфләр бу бору кәмәринин тикинтисинә

јардым едәчәкләри барәдә «мә'нәви өһдәликләр» көтүр-мүшдүр. Беләликлә, һәммин лајиһә әтрафында һәгигәтән кәркинлик һәддинә чатмыш мүбаһисәләрин ганунаујгун һәлли тапылмышдыр.

1998-чи ил октјабрын 15-дә АБШ тичарәт назиринин мүшавири Јан Калитскинин Бакыја сәфәри һәммин еһти-расларын бир гәдәр сәнкимәсинә сәбәб олду. АБШ-ын Азәрбајчандакы сәфирлијинин мүшавири мәтбуат конф-рансында чыхыш едәрәк бу мәсәлә барәдә Америка тәрәфинин мөвгејини белә ифадә етмишдир: АБШ Бакы — Чејһан маршрутунун тәрәфдарыдыр, лакин бу мәсәлә барәдә сон гәрары АБӘШ вә АРДНШ гәбул етмәлидир. АБШ онлара тәзјиг көстәрә билмәз. Октјабрын 10-да «Нју-Јорк тајмс» гәзетиндә чыхыш едән Стефан Кинзер мәһз бу руһда мүсаһибә вермишди. С.Кинзер һадисәләрин кедишинә АБШ-ын куја тә'сир едә билмәјәчәјинин сәбәбләриндән бири кими, Америка президенти Билл Клинтон илә бағлы галмагалы вә онун нүфузунун хејли азалдыгыны көстәрмишди.

Түркіјәнин чох пассив мөвге тутмасы да АБШ-ы чәкиндирир. Түркіјә бу лајиһәнин сәрфәли чәһәтләри вә нефтин Босфор боғазындан нәгл едилмәсинин тәһлүкәли олмасы барәдә курултулу бәјанатлар вермәклә кифәјәтләнир. Лакин Түркіјәнин өзүндә јахшы баша дүшүрләр ки, бәјаннамәнин имзаланмасы Бакы — Чејһан бору кәмәринин јахын кәләчәкдә тикиләчәјинә һеч бир зәманәт вермир. Һәммин сәнәдин, нечә дејәрләр, һеч мүрәккәби гурумамыш, Түркіјәнин дәнизчилик мәсәләләринә бахан дөвләт назири Бүрһан Гара башда олмагла хүсуси комиссија Гара дәнизин Босфор вә Дарданел боғазларында кәмичи-

лијин вәзијјәти барәдә мә'рузә һазырламыш вә һәмин мә'рузә хүсуси мәктуб шәклиндә Хәзәрдәки јатаглардан чыхарылан нефти бу боғазлар васитәсилә дашымағы планлашдыран өлкәләрә кәндәрилмишдир.

Түркіјә боғазларда кәмичилик барәдә регламенти лап јахын вахтларда сәртләшдирмәк нијјәтиндәдир. Јени регламентдә һәмин боғазлар рәсмән «Түркіјә боғазлары» адландырылачагдыр. Харичи өлкәләрин кәмиләри барәдә «гејри-мәһдуд сығорта» принципи тәтбиг едилир. Бу о дәмәкдир ки, һәмин кәмиләр боғазларда олдуғу мүддәтдә онларын тәгсири үзүндән гәза баш версә вә әтраф мүһитә зијан дәјмиш олса, бу кәмиләр дәјмиш зәрәрә кәрә там һәчмдә компенсасија өдәмәли олачаглар. (Әввәлләр танкер саһибләри бу чүр һалларда дәјмиш зәрәрин јалныз бир гисмини өдәјирдиләр). Сығорта полиси олмајан кәмиләрин кәрфәздән кечмәсинә ичазә верилмәјәчәкдир. Гара дәниз боғазларында бејнәлхалг навигасија режимини мүәјјән етмиш 1936-чы илдә Монтре конвенсисыны биләрәкдән вә бирбаша позан Түркіјәнин мәгсәди будур ки, АБШ һөкүмәти Америка ширкәтләринә тәзјиги артырмаға вә Бақы — Чейһан бору кәмәринин һәмин ширкәтләр тәрәфиндән малијјәләшдирилмәсинә разылашмаға мәчбур олсун.

Газахыстан Анкара бәјаннамәсини белә бир гејд-шәртлә имзаламышдыр ки, Түркіјә Газахыстандан һәр ил 20 милјард кубметрә гәдәр тәбии газ алсын. Едуард Шеварднадзе исә ачыг е'тираф етмишдир ки, Бақы — Чейһан бору кәмәринин ән азы јахын беш ил әрзиндә тикиләчәји вә бүтүн бу мүддәтдә Хәзәр јатагларындан чыхарылан илкин нефтин Бақы — Супса бору кәмәри васитәсилә нәгл еди-

лөчәји Жүрчүстаны севиндирир. Үстәлик, Анкара көрүшүндә Жүрчүстан Газахыстан нефтинин вә Түркмәнистан газынын Жүрчүстандан кечмәклә нәгл едилмәси барәдә разылашма әлдә етмәјә мүвәффәг олмушдур.

Анкара бәјаннамәсинә Русијанын мүнәсибәти чох тәмкинли олмушдур. Русијалы экспертләрин фикринчә, Бакы — Чейһан лајиһәси һәддән артыг баһалы, онун керчәкләшдирилмәси исә чох чәтиндир. Бакы — Новороссијск бору кәмәринә әввәлки кими бөјүк үмид бәсләјән Русија күман едир ки, бу бору кәмәринин Чеченистандан кечмәјән әләвә шахәси чәкиләндән сонра кәмәрин бурахычылыг габилитәти артачагдыр.

Экспертләрин һесабламаларына көрә, Бакы — Супса маршрутунун узунлуғу 855 км-дир. 5 насос стансијасы тикилмәсини тәләб едән бу кәмәрин чәкилишинин дәјәри 1,8 милјард доллардыр. Бакы — Чейһан маршрутунда мүвафиг рәгәмләр 1994 км, 10 стансија вә 3,7 милјард доллар, Бакы — Новороссијск маршрутунда исә 1483 км, 7 стансија вә 2,5 милјард доллардыр.

Һәр һалда, әсас ихрач бору кәмәринин маршруту барәдә мүбаһисәләрә тезликлә сон гојулачагдыр. Ән башлычасы исә будур ки, көзләнилдијинә көрә, лап јахын вахтларда сијаси нәтичә әлдә едиләчәк, бу исә ТРАСЕКА-нын нефт перспективинә биләваситә тә'сир көстәрәчәкдир.

Шәрги Европа дүјүнү. Биләваситә нефтин һасилаты илә о гәдәр дә әлагәли олмајан проблемләрин бу дүјүнү әсасән нефтин нәгл едилмәси илә бағлыдыр. Бакы конфрансында бу фикир бир даһа тәсдиг едилди. Украјна, Румынија вә Болгарыстан президентләри конфрансда чыхыш едәркән енержи дашыјычыларынын һәмин өлкәләрин әра-

зисиндән кечмәклә нәгл едилмәсинин үстүнлүкләри чох мүфәссәл мүзакирә олунду.

Украјна президенти Леонид Кучма өз өлкәсинин әлвәришли чоғрафи мөвгејини вурғулајараг Украјна — Польша маршрутунун үстүнлүкләриндән сөһбәт ачды. Онун фикринчә, бу маршрут Бакы — Супса маршрутунун тәбии давамь һесаб едилә биләр. Гара дәнизлә Балтик дәнизи арасында јерләшән бу маршрут нефтин һәр тонунун дашынмасында 8-9 доллар гәнаәт етмәјә имкан верир. Бу мәгсәдлә Одесса јахынлығында нефт терминалы тикинтисинә башланмышдыр. Иншасы 2000-чи илдә баша чатдырылма-сы нәзәрдә тутулан јени терминал илдә 9 милјон тон нефт гәбул едә биләчәкдир. Узунлуғу 670 км. олан терминалын 300 км.-лик һиссәси 1998-чи илин октјабрынадәк тикилмишди. О вахт көрүлмүш ишләрин дәјәри 120 милјон доллар иди.

Румынија дәвләтинин рәһбәри Емил КонстантINESКУ өз өлкәсинин үстүнлүкләриндән сөһбәт ачаркән Констанса бејнәлхалг лиманынын сәрфәли чәһәтләрини көстәрмишдир. О гејд етмишдир ки, бу лиманын бухтасы су тутуму 180 мин тона гәдәр олан нефт танкерләрини гәбул етмәјә имкан верир. Өлкә әразисиндәки коммуникасијалар исә нефтин Дунај чајы илә Мәркәзи вә Гәрби Авропаја, даһа сонра Екеј дәнизинин шимал-чәнуб лиманларына дашынмасыны тә’мин едә биләр. Румынија рәһбәри јаначағын бу нөвүнүн е’мал едилмәси мәсәләсинә дә тохунмуш вә билдирмишдир ки, Констанса лиманындан өлкәнин рајонларына чәкилмиш нефт кәмәрләри нефтин Румынијада јерләшән нефтајырма заводларында е’мал едилмәсинә имкан

верир. Бу заводларын үмуми истексал күчү 30 милјон тона бәрабәрдир.

Молдова вә Болгарыстан рәһбәрләри өз чыхышларында бу чүр конкрет рәгәмләр көстөрмәсәләр дә, онлар да Мәркәзи Асия республикаларында һасил едилән енержидашыјычыларынын нәгл едилмәси мәсәләләриндә өз өлкәләринин әлверишли чоғрафи мөвге тутдуғуну билдирдиләр.

Бир сөzlә, ТРАСЕКА-нын нефт амили сон дәрәчә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Бу амил о гәдәр санбаллыдыр ки, о, рекионларда мөвчуд кеосијаси шәраитә тә’сир көстөрир, кеосијаси амили бу лајиһәнин даһа да кенишләндирилмәси үчүн ән мүһүм шәртә чевирир.

Кеосијаси амил јухарыда тәсвир етдијимиз коммуникасија вә нефт амилләринин бир нөв нәтичәсидир. Бу үч амилин һәр бири, хүсусән онларын ән әһәмијјәтлисидир олан кеосијаси амил бир сыра «дахили» сәбәбләр доғурур. ТРАСЕКА програмы һаггында аналитик ичмалын сонунда һәмин сәбәбләрин маһијјәтини ачыгламаға чәһд едәчәјик.

Лајиһәнин әһатә даирәси вә иштиракчы өлкәләрин саяы көстөрир, һәјат өзү дә тәсдиг едир ки, үмуми мәгсәдләр һәр бир өлкәнин конкрет мәнәфеләрини сыхышдырыб икинчи плана кечирә билмәз.

Совет Иттифагы дағылдыгдан сонра Мәркәзи Асия вә Чәнуби Гафгаз әразиләри дүнја дөвләтләри илә һәмин рекионлардакы өлкәләрин әсл дуел мејданына чевирилди. Дүнјада лидерлик иддиасында олан ССРИ вә АБШ арасында узун мүддәт давам етмиш мүбаһисә бу дәфә конкрет рекионлар мигјасында Русија илә АБШ арасында мүнасибәтләрин ајдынлашдырылмасы мә’насында даһа конкрет

шәкил алды. Русија Мәркәзи Асияны вә Гафгазы өзүндән өтрү һәјати әһәмијјәтли зоналар е'лан едәрәк һәмин рекионларда Американын вә ја башга бир дөвләтин һәр һансы формада иштиракына чох гысганчылыгла јанашыр. Ејни заманда, јени мүстәгил дөвләтләр мүстәгил сијасәт јеритмәјә, өз тәрәфдаш вә мүттәфиғләрини мүстәгил сечмәјә чәһд етдикләрини кизләтмирләр. Потенсиал игтисади донорлар вә бејнәлхалг мүнасибәтләр үчүн сијаси сабитлик нүмунәси сајыла биләчәк АБШ-ын вә Гәрби Европанын чазибәси кечмиш совет республикаларынын — һазырда мүстәгил дөвләтләр олан өлкәләрин Гәрблә әлагәләри һәр вәчһлә инкишаф етдирмәк сә'јләрини шәртләндирмишдир. Ејни заманда Гәрб (илк нөвбәдә АБШ) учуз енержи еһтијатларындан вә башга хаммал мәнбәләриндән истифадә етмәк, сијаси бахымдан исә «Јени Шәргдә» өз мөвгеләрини мөһкәмләтмәк вә беләликлә, өзүнүн дүнјада һекемон ролуну даһа да күчләндирмәк имканы газанмышдыр. Русија тәрәфиндән АБШ-ын бу чәһдләринә мане олмаг тәзаһүрләринин артмасы рекионун бир сыра өлкәләрини мәчбур етмишдир ки, онлар декларатив бәјанатлардан әл чәкиб өз сијасәтләрини конкрет ишләр көрмәјә јөнәлтсинләр. Бу өлкәләрин сијаси даирәләри игтисадијјатын бир сыра мүһүм саһәләриндә истеһсал объектләринин Гәрб сәрмајәдарлары илә биркә истисмар едилмәсини нәзәрдә тутан чохсајлы сазишләри имзалајаркән ики әсас мәгсәд күдүрдүләр: 1) ресипирент өлкәләрин бөһрандан чыхмасы вә кәләчәк инкишафы үчүн һазырда дурғунлуг һөкм сүрән саһәләрә харичдән вәсаит чәлб етмәклә һәмин саһәләрин бәрпасы; 2) һәмин өлкәләрин базарларында Гәрбин сәнәјә нәһәнкләринин көк салмасы вә бунунла да Гәрбдә бу

өлкөлөрө сијаси марағын күчләнмәси. Сонунчу амил мүс-тәгиллијин ән тә'сирли зәманәтләриндән бири һесаб еди-лир.

Русија өзүнүн бүкүнкү сијаси вә игтисади вәзијјәтиндә Асијанын јени дөвләтләри үчүн чидди тәһлүкә төрәдә бил-мәсә дә, онун сијасәти даһа чох перспективә јөнәлмиш-дир. Ахы, Русијада 1999-чу илдә кечирилән парламент сечкиләри вә 2000-чи илдә кечирилән президент сечкилә-ри ачыг-ашкар бөјүк дөвләтчилик мөвгеји тутан гүввәлә-рин (онларын сағчы, јахуд солчу мөвгедән чыхыш етмәлә-риндән асылы олмајараг) гисасы илә нәтичәләнә биләр. Һадисәләр бу ахарда иштирак едәчәји тәгдирдә һәмин өл-кәләрин һамысыны јенидән һансыса бир дөвләт, јахуд геј-ри-дөвләт гурумунун «бајрағы» алтында бирләшдирмәк үчүн онлара тәзјигин артачағы истисна олунмур. Тәбии ки, бөјүк дөвләтчилик идејасынын тәрәфдарлары бу һалда ли-дерлик ролуну Русија үчүн ајырырлар. Русија бу республи-каларла өзүнүн чоғрафи јахынлығындан вә һәләлик мөвчуд олан сых игтисади әлагәләринин үстүнлүкләриндән исти-фадә едәрәк, нәјин баһасына олурса-олсун, өз мөвгеләри-ни әлдә сахламаға вә гоншуларынын сијаси оријентир сеч-мәләринә фәал тә'сир көстәрмәјә чалышыр.

Буна көрә дә ТРАСЕКА идејасынын ортаја чыхмасы һеч дә тәсадүфи дејилдир. ТРАСЕКА Русија лајиһәсинин алтернативидир, чүнки Бөјүк Ипәк јолу лајиһәси иштирак-чы өлкөләрә имкан верир ки, онлар Русијанын нәглијјат инфраструктурундан истифадә етмәдән өз мәһсулларыны дүнјанын истәнилән нөгтәсиндә јерләшәи үнвана чатдыр-сынлар вә гоншу рекионлардан нәгл едилән малларын да-шынмасы үчүн һәмин өлкәләрин әразисиндән истифадә

едилсин. ТРАСЕКА Аврасија мөканыны әһатә едән елә бир трансконтинентал макистралдыр ки, о, гитәнин дахили базарларынын потенциалыны дүнја базарына говушдур, һәмин рекионларын өзләриндән өтрү исә әмтәә вә хидмәтләр базары формалашдырмаг имканы јарадыр вә кәләчәкдә бу рекионларын да 1960-70-чи илләрдә Чәнуб-Шәрги Асијада формалашмыш, дүнјамигјаслы јени инкишаф мәркәзи гәбилиндән мүвафиг мәркәзләрә чеврилмәсини шәртләндирир.

Нәтичә е'тибары илә бу о демәкдир ки, Русија рекионда үстүнлүјү јенидән әлә кечирмәк шансыны итирмишдир. Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасына һәср олунмуш бејнәлхалг конфрансда Русија нүмајәндә һеј'әтинин рәһбәри һеч дә тәсадүфән бәјан етмәмишдир ки, ТРАСЕКА макистралы рентабеллик бахымындан әсла сәмәрәли дејилдир. Русија нүмајәндә һеј'әтинин рәһбәри конкрет рәгәмләрә вә фактлара әсасланараг сүбут етмәјә чалышырды ки, онун өлкәсинин нәглијјат имканларындан истифадә едилмәси гат-гат сәрфәлидир. Бунунла бәрабәр, һәмин шәхс өз чыхышынын бир һиссәсиндә е'тираф етмишди ки, макистралын һәгигәтән ишләмәси вә конкрет сәмәрә кәтирмәси үчүн мүәјјән тәдбирләр һәјата кечирилмәлидир. Онун фикринчә, һәмин әсас тәдбирләр арасында ашағыдакы мәсәләләр хүсуси гејд едилмәлидир:

— нәглијјат инфраструктуруну Авропа Иттифагынын тәләбләринә ујғунлашдырмаг үчүн санбаллы сәрмајә гојулушу;

— трансконтинентал дәмир јолунун чәкилиши илә бағлы әлавә хәрчләр.

Русија һеч дә кизлэтмир ки, о, өз имканларына бүтүн дүнјанын диггәтини чөлб етмәјә чалышыр. Ондан өтрү сәрфәлидир ки, ТРАСЕКА програмынын иштиракчысы олан өлкәләр МДБ чәрчивәсиндә интеграсија просесләринин инкишафы илә кифајәтләнсинләр.

Авропа Иттифагы бу лајиһәјә чох бөјүк мараг көстәрир.

Тәсадүфи дејилдир ки, ТРАСЕКА-нын тәшәббүсчүсү Авропа Комиссијасы олмушдур. Формалашмагда олан үмуми базар дахилиндә игтисади сәмәрәнин артмасынын нәтичәси олан интеграсија просесләри вә планетимиздә мадди истехсалын сәвијјәси елә бир кејфијјәт мәрһәләсинә чатмышдыр ки, бу саһәдә инкишафын давам етмәси үчүн әлавә хаммал мәнбәләри тәләб олунур, өзү дә мәсәлә тәкчә хаммал илә битмир, һәммин хаммалын, даһа јахшысы исә, онун е'мал едилмиш, јә'ни јарымфабрикат формасынын минимум мәсрәфләрлә лазыми үнвана чатдырылмасы үчүн шәраит јаратмаг لازمдыр. Ахы, сирр дејилдир ки, АИ өлкәләриндә әтраф мүһитин мүһафизәси мәсәләсинә мүстәсна әһәмијјәт верилир. Әтраф мүһити чиркләндирәнләр күлли мәбләғдә чәримә өдәмәли олурлар. Буна көрә дә АИ үзвү олан өлкәләрин бир сыра танынмыш ширкәтләри «чиркли» вә чох енержи тәләб едән истехсалатлары фајдалы газынты јатагларынын јахынлығындакы әразиләрә көчүрмәјә чалышырлар. ТРАСЕКА лајиһәси, даһа конкрет десәк бу лајиһәнин иштиракчысы олан дәвләтләрин сијасәти һәммин ширкәтләр үчүн мәһз бу чүр шәраит јарадыр. АИ-дә бу факты јахшы баша дүшүрләр вә елә буна көрә дә фәал әмәкдашлыға һазырдырлар.

ТРАСЕКА барәдә сөһбәт ачаркән Чәнуби Гафгазда вә Мәркәзи Асијада мүстәсна рол ојнамаг иддиасында олан

и́ки дөвләт арасында чо́хдан да́вам едән си́јаси дуели ге́йд етмәмәк олмаз. Биз Түркијәни вә Ираны нәзәрдә тутуруг.

Бир сыра мәсәләләрдә АБШ-дан дәстәк алан, лакин истиснасыз олага́ өз мәнәфеләри мөвгејиндән фәалијјәт көстәрән Түркијә Азәрбајчанын вә етник бахымдан она гоһум сајылан дөрд Мәркәзи Асија дөвләтинин симасында елә мүттәфигләр газанмаг нијјәтиндәдир ки, онлары́н арасында һаким гүввә ролуну ојнаја билсин. Ону да ге́йд едәк ки, һәм Түркијәнин өзүндә, һәм дә јухарыда адларыны чәкдијимиз өлкәләрдә мүәјјән даирәләр Түркијәни даһа күчлү мөвгедә — түрк торпагларыны бир јерә чәмләшдирән гүввә ролунда көрмәк истәјирләр. Вашингтондакы Түрк Арашдырмалары Институтунун директору Сәбри Сәјари 1994-чү илдә Иллинојс Университетинин бурахдығы мәчмуәдә дәрч едилмиш «Түркијә, Гафгаз вә Мәркәзи Асија» мәгаләсиндә белә дә јазыр: «Гафгазда вә Мәркәзи Асијада мөвчуд кеосијаси мараглары баша дүшмәк үчүн јадда сахламаг лазымдыр ки, Икинчи дүнја мүһарибәси дөврүндән башлајараг ССРИ-нин сијасәти Түркијәнин тәһлүкәсизлији вә әрази бүтөвлүјү үчүн реал горху кими дәјәрләндирилмишдир. Анкаранын Мәркәзи Асијадакы марагларыны вә онун бу бөлкәдәки әзмкар фәалијјәтинин һәрәкәтвERICHI гүввәләрини һәм тарихи әлагәләрлә, һәм дә түркијәли саһибкарлары́н игтисади еһтијачлары илә изаһ етмәк олар. Лакин лап башланғычда чидди бир сәһвә јол верилмишдир — Түркијә сијасәтчиләри Болгарыстанда, Јунаныстанда, Кипрдә вә дијәр өлкәләрдә азлыг тәшкил едән түркләрлә мүнасибәтләрин инкишафы тәчрүбәсинә әсасланараг елә күман едирдиләр ки, Мәркәзи Асијада онлары́ автоматик олага́ ағабәјләр (бөјүк гардашлар)

кими гәбул едәчәкләр, лакин белә олмады. А.Түркеш баш-да олмагла радикаллар «пантүркизм» вә «пантуранизм» консепсияларыны фәал тәблиғ етдикләринә бахмајараг, бу идеолокија истәр чәмијјәтдә, истәрсә дә дикәр партијалар арасында күтләви дәстәк газанмады. Лакин бир амил шәксиздир: Анкара МДБ-нин түркдилли республикалары илә гаршылыгы алағәләри күчләндрмәк үчүн јахын кәләчәкдә өз сә'јләрини давам етдрәчәк вә ола билсин ки, бундан өтрү түркдилли өлкәләрин үмуми базарыны јаратмаг, мәдәни алағәләри дәринләшдрмәк кими васитәләрдән дә истифадә едәчәкдир». Бу һалда Түркијәнин Шәргдә өз тә'сирини кенишләнддрмәсинин мүһүм аргументи кими ТРАСЕКА сон дәрәчә мүнәсиб васитәдир.

Түркијәнин бу мөвгеји рекион өлкәләри үчүн етник амилдән даһа чох игтисади амил кими чәлбедичидир. Түркијә һәммин өлкәләрдән өтрү бир нөв тәгдир объектидир. НАТО-нун үзвү вә чидди сијаси тәрәфдаш олан Түркијә кими, Иран да рекионда өз тә'сир даирәсини кенишләнддрмәк үчүн јаранмыш имкандан тә'кидлә истифадә етмәјә чалышыр. Лакин бу рекиондакы өлкәләр үчүн Иран Түркијә гәдәр чазибәли дејилдир. Түркијәдән фәргли олараг Иран һаким режимләрлә рәсми алағәләри мөһкәмләтмәјә дејил, рекион өлкәләринин ичтимаи шүүрунда мүсәлман идејаларынын тә'сирини күчләндрмәјә чалышыр. Лакин бу нијјәтин сәмәрәсизлији лап әввәлдән өзүнү бүрузә вермишдир. Шиә дәвләти олан Иран Мәркәзи Асија өлкәләриндә нәинки дүнјәви һөкумәтләри, һәтта али рүтбәли сүннимәзһәб руһаниләри дә өзүндән узаглашдырыр. Үстәлик, һакимијјәти әлә кечдрмәк иддиасында олан мүхалифәт әһвал-руһијјәли группашмаларын бу өлкәдән дәс-

тәк алмалары һаллары да мә'лумдур. Буна көрә дә јерли лидерләр исламын сијаси бахымдан һәгигәтән фәаллаша-чағындан еһтијат едәрәк билдирирләр ки, онлар ислам тәмәлчилијини принцип е'тибарилә гәбул етмирләр. Тачи-кистан вә Өзбәкистан рәһбәрләри бу мәсәләни хусуси вурғулајырлар. Әслиндә Мәркәзи Асија рекионундакы о бири өлкәләрин лидерләри дә дини екстремизми писләмә-јә бәһанә ахтарырлар. Иран исә мәһз бу чүр екстремизмин билаваситә, јахуд долајы нүмунәси сајылыр. Дејәсән, сон заманлар Иран өзү дә баша дүшүб ки, башланғычда өз иде-јаларыны жениш јаймаға мәгсәд сечәркән јанылмышдыр. Инди Иран тез-тез бәјан едир ки, һәмин өлкәләрлә игти-сади әмәкдашлығы сәрфәли һесаб едир вә гоншуларынын дахили ишләринә гарышмајачагдыр. Тачикистанда игти-дарла мүхалифәтин данышыгларында Иранын васитәчилик етмәси, Иран әразисиндән кечмәклә Түркмәнистандан Түркіјәјә газ кәмәри чәкилишиндә вә бир сыра башга мүштәрәк нәглијјат лајиһәләриндә Иранын иштиракы бу өлкәнин рекиондакы нүфузунун артмасына мүсбәт тә'сир көстәрмишдир. Бурада белә һесаб едирләр ки, ТРАСЕКА програмында Иранын иштиракы бу өлкәнин Мәркәзи Асија вә Гафгаз дәвләтләринин ваһид нәглијјат говшағына гошулмасына көмәк едәр, бу исә долајысы илә рекионун ишләриндә Иран аминин әһәмијјәтини артырар.

ТРАСЕКА лајиһәси тәшәббүсүнү ирәли сүрмүш өлкә-ләрин өз араларында бу вә ја диқәр проблемләрин һәлли илә әлагәдар тез-тез фикир ајрылыглары јараныр. Һәмин өлкәләрдән һәр бири өз мәнәфеләри мөвгејиндән чыхыш едир. Мәркәзи Асијадан вә Гафгаздан Гәрби Европаја ке-дән јол бојунча јерләшмиш «буфер» дәвләтләр дә (Украј-

на, Молдова, Румынија, сон заманлар исә Болгарыстан) ејни принципә әсасланырлар. Бу факт Түркмәнистанын тимсалында даһа бариз шәкилдә тәзаһүр едир. Хәзәр рекионунда һасил едилән енержи дашыјычыларынын нәгл едилмәси мәсәләсинә даир бу јахынларда Түркијәдә кечирилмиш зирвә топлантысында Түркмәнистан лидери Сапармурад Нијазовун тутдуғу мөвге көстәрир ки, Түркмәнистан өз дәсти-хәттини горујуб сахламаг нијјәти илә истәр Хәзәрин статусу проблеми барәдә, истәрсә дә нефтин вә газын нәгл едилмәси мәсәләсиндә Иран вә Русија илә ејни блока дахил олмаға үстүнлүк верир. Буна көрә дә түркдилли өлкәләрлә бир сыра мүштәрәк бәјанатлар верән Түркмәнистан истәр нефтин нәгл едилмәси мәсәләсиндә, јахуд үмумијјәтлә, нәглијјат саһәсиндә, истәрсә дә бир сыра башга мәсәләләрдә, о чүмләдән Хәзәрин статусу мәсәләсиндә Русија илә һәмрә'јдир.

Өзбәкистанла Гырғызыстан өз үзәрләринә көтүрдүкләри өһдәликләрә кифәјәт гәдәр ардычыл риәјәт едирләр. Буна көрә дә һәмин өлкәләрин харичи сијасәти барәдә габагчадан фикир сөјләмәк о гәдәр дә чәтин дејилдир. Украјна, Молдова, Румынија вә Болгарыстан бирмә'налы фәалијјәт хәтти јеридир, мүмкүн гәдәр тезликлә ТРАСЕКАнын нефт аминдән бәһрәләnmәјә чалышырлар. Онларын бу мөвгеји Гәрбин нәзәриндә даһа чазибәли көрүнүр вә беләликлә, һәмин өлкәләрин рекионда сијаси мөвгеләри мөһкәмләнир.

Үч Чәнуби Гафгаз республикасы — Азәрбајчан, Јүрчүстан вә Ермәнистан барәдә ону демәк олар ки, бу өлкәләрдән ән азы икиси — Азәрбајчан вә Јүрчүстан артыг јахын кәләчәкдә ТРАСЕКА лајиһәсинин һәјата кечирилмә-

синдэн конкрет дивидент элдэ едэчэк. Гэрбдэн Шэргэ вэ әкс истигамәтдә дашынан малларын бу өлкәләрин әрази-синдэн кечмәклә һәрәкәт етмәси онлара јалныз хејир кә-тирәчәк, чүнки бу шәраитдә һәтта «зәиф» транзит дә ре-кион үчүн чох зәрури вәсаит ахынына сәбәб олачагдыр. Азәрбајчан вә Јүрчүстан малкөндәрән өлкәләрин вә һә-мин малларын үнван саһибләринин диггәтини чәлб етмәк-лә, әслиндә «өз» мұнагишәләринин тәнзимләнмәсинә һә-мин өлкәләрдә реал мараг доғурачаг вә бунунла да өз мөв-геләрини күчләндирәчәкләр. Бу да истисна олунмур ки, охшар проблемләрин мұшаһидә едилдији дикәр иштирак-чы дөвләтләр дә (Молдова, Тачикистан) ТРАСЕКА прог-рамындан буна бәнзәр сәмәрә көзләјирләр. Тәкчә Ермә-нистан бүтүн бу просесләрдән кәнарда дајанмышдыр. Бу өлкәнин сијаси авантүризми ону ТРАСЕКА-дан өтрү са-битлији позан бир амилә чевирмишдир. Ермәнистанын тә-шәббүсләри гәбул едилмир, о өзү исә һәмин програм чәр-чивәсиндә һазырланан лајиһәләрин һеч бириндә иштирак етмир.

1999-чу илдән е'тибарән там һәчмдә һәјата кечирилмә-јә башланан ТРАСЕКА лајиһәси бүтөвлүкдә кәләчәјә ис-тигамәтләниб.

...Тарихин кешмәкешләриндән ләјагәтлә чыхмыш, әф-санәләрлә долу, мүшк вә гатран әтирли јолун үстүндә га-лалар, карвансаралар дуран, јорулмадан өз «саһилләриндә» чичәкләнән шәһәрләр, мөһтәшәм сарајлар вә мә'бәдләр салан Бөјүк Ипәк јолу 18 әср әрзиндә Шэрглә Гәрб ара-сында көрпү хидмәтини көрмүшдүр. Тәкчә гаршылыглы мал (әсасән дә ипәк) мұбадиләси дејил, һәм дә техники идејалар, мұхтәлиф сивилизасијаларын наилијјәтләри, фи-

лософларын дүнјакөрүшү вә шаирләрин метафораларынын мүбадилә јолу олан бу әзәмәтли јол Азәрбајчанын мүхтәлиф јерләриндән кечирди. Бу трансконтинентал тичарәт макистралынын јаранышы просесиндә дашынан јүкләрдән рүсум алынмасы системи дөнмәдән тәкмилләшдирилибдир. Әслиндә мүасир көмрүк хидмәтинин әсасы елә о вахтлар гојулмушду.

Көмрүк рүсумлары та гәдимләрдән игтисади сабитлијин тәнзимләмә вә интеграсија просесләринин инкишаф стимулјатору олмушдур. Һәлә орта әсрләрдә Азәрбајчанда рүсумалма механизми кифајәт гәдәр мүкәммәл иди. Чүнки о дөврдә, артыг бу дијарда дүнјада бөјүк тәләбат дујулан маллар истеһсал олунур, сиккәләр зәрб едилирди. Хатырладаг ки, Азәрбајчан шаһы I Тәһмасиб (XVII әсрин орталары) дөврүндә јерли көмрүк рүсуму («раһдар») ләғв едилмишди. Бу, Шимали вә Чәнуби Азәрбајчанын мәркәзләшмә просесини сүр'әтләндирирди. Бу, сәнәткарлыг вә тичарәтин интеграсијасына сәбәб олурду. Дөвләт бундан әлдә етдији кәлирләрлә сәрһәдләрини мөһкәмләтмәк имканы әлдә едирди.

Бу күн һәммин јол јени кејфијјәтдә дирчәлир: бир нечә дөвләти, о чүмләдән «кәнч мүстәгил» дөвләтләрин сә'ји илә Авропа вә Асијаны чәнуб-шәрги параболада бирләшдирәчәк трансконтинентал дәһлиз јарадылыр. Гитәләрарасы гәдим коммуникасија әлагәләринин маһијјәти бәрпа едилир. Тарихин кәрдишиндән «әјаләт» дәрәчәсинә енмиш дөвләтләр гаршысында јени базарлара, мүасир технолокијалара, информасијанын өјрәнилмәмиш күтләсинә чыхышын реал перспективи ачылыр. Ејни заманда онларын сијаси маһијјәти артыр. Јени әсрин астанасында на-

дир кеосијаси вәзијјәт јарадылыр: узун илләр әрзиндә Шәрг вә Гәрб бир-биринин симасында рәгиб јох, ваһид һүгуги нормалар, көмрүк системләри илә бағлы тәрәф-дашлар көрмәк имканы әлдә едирләр.

Жәлин бу әзәмәтли просесин нәдән башландығыны бир-ликдә хатырлајаг.

Азәрбајчан Президенти Ьејдәр Әлијев вә ону мүшајиәт едән шәхсләр 12 мај 1996-чы илдә Мәшһәд-Сәрәхс-Тәч-ән истигамәтиндә јени дәмирјол саһәсинин ачылышында иштирак етмәк үчүн Иранын Мәшһәд шәһәринә кәлмиш-диләр.

Иран вә Мәркәзи Асија дәмирјол макистралларынын Сәрәхс гәсәбәсиндә говушмасы бу нәһәнк лајиһәнин һә-јата кечирилмәси јолунда мүһүм аддым иди. Елә о вахт, 13 мај 1996-чы илдә Сәрәхсдә Азәрбајчан, Жүрчүстан, Түрк-мәнистан вә Өзбәкистан өз араларында сәрбәст транзит режими јаратмаг һаггында мүгавилә имзаладылар. Белә-ликлә, Јапонијадан Адриатик саһилләринә гәдәр узанан кечмиш карван јолунун мүһүм саһәси модернләшдирил-миш «дәмир јолу» симасында јенидән дирчәлмәјә башла-ды. «Јени гәдим јолун» илк чығырачанлары олмуш респуб-ликалар бөјүк кәлирләр әлдә едирләр. Мәсәлән, Өзбәкис-тан 1997-чи илдә мүгавиләнин һәјата кечмәси нәтичәсин-дә памбыг дашынмасындан 12 милјон доллар гәнаәтә наил олуб, Жүрчүстан илдә 9 милјон доллар кәлир әлдә едир. Жүрчүстан вә Азәрбајчаны бирләшдирән дәмирјол ма-кистралына дәниз јолу да гошулмушдур. Белә ки, Газахыс-тан нефти инди Актау лиманындан танкерләрлә Бакыја дашыныр вә бурада систернләрә долдурулуб дәмир јолу илә сонракы тә'јинат јеринә јола салыныр. Бирләшдирил-

миш нәглијјат дәһлизинин васитәсилә Авропаја он мин-ләрлә тон нефт дашынмышдыр.

Бу күн артыг 50-дән чох дөвләт трансмилли дәһлизлә дашымалары һәјата кечирир. Јүкләрин контејнерләрлә нәглиндә ихтисаслашмыш «Си-Ленд», «Вилли Бетс», «Мерфи» вә с. кими танынмыш ширкәтләр ән гыса вә гәнаәтли јол кими она үстүнлүк верир.

Олјас Сүлејменовун сөзләринә көрә нәглијјат ширкәтләри һесабламышлар ки, мин тонларла јүкүн Һонконгдан Лондона гатарларла вә ја автонәглијјатла дашынмасы дәнниз дашымаларындан ән азы ики дәфә тез вә учуз баша кәлир. Гәдим Аврасија тичарәт јолунун бәрпасы өлкәләрин инкишафына әлавә тәкан верәчәкдир. Бу, һәм дә көмрүк хидмәтләринин инкишаф, нәзарәт үсулларынын тәкмилләшмә стимулу олачагдыр.

Тарих көстәрир ки, көмрүк хидмәти өлкәнин сијаси вә игтисади суверенлијинин стимулудур.

Азәрбајчанын кечмиш иттифаг республикалары илә игтисади әлагәләри узун тарихи заман кәсијиндә тәшәккүл тапмышдыр. Бу әлагәләр индинин өзүндә дә кәнч мүстәгил республиканын харичи игтисади әлагәләриндә үстүнлүк тәшкил едир. Бирлик үзвү олан өлкәләрин көмрүк хидмәтләринин гаршылыглы фәалијјәти сәмәрәли олсун дејә, МДБ өлкәләринин Көмрүк Хидмәтләри Рәһбәрләринин Шурасы (КХРШ) јарадылмыш вә артыг једди илдир фәалијјәт көстәрир. Онун вәзифәси харичи игтисади фәалијјәтин көмрүк тәнзимини әлагәләндирмәк, көмрүк проседурларыны ваһид шәклә салмаг, көмрүк статистикасы мә'луматлары илә мүбадиләјә көмәк етмәкдир. Гејд едәк ки, КХРШ ишинин мүсбәт нәтичәләрини һәм харичи иг-

тисади фəалијјəтлə мəшғул оланлар, һəм дə сəрһəди кечəн МДБ вəтəндашлары һисс едирлэр.

Лакин Азэрбајчан кəмрүк хидмəтлэринин иши һеч дə МДБ сəрһəдлəri илə мəһдудлашмыр.

Өзүнүн надир кеостратежи мөвгејинə көрə Азэрбајчан бүтүн дөврлəрдə дүнјада баш верəн тарихи-сијаси, игтисади вə мəдəни просеслəрдə мүһүм јер тутур. Һазырда мүс-тəгиллик əлдə етмəсилə Азэрбајчан фəал шəкилдə ачыг игтисадијјат сијасəтини јеридир, инвестисија гапыларыны тајбатај ачмышдыр. Республиканын əкэр 1993-чү илдə 56 дөвлəтлə əлагəsi вардыса, бу күн онун тичарəт-игтисади тэрəфдашлары сырасына 122 өлкə дахилдир. Трансмилли бору кəмэрлəri лајиһэлəринин һəјата кечирилмəsi, тэрəфдашлыг сəрһəдлəрини кенишлəндирмək, икитэрəфли вə чохтэрəфли əлагэлəri инкишаф етдирмək үчүн идеал имканлар ачыр.

Тəбии ки, бүтүн бунлар кəмрүк хидмəтинин даим тəкмиллəшдирилмəсини, онун мадди-техники базасынын вə инфраструктурун модернлəшдирилмəсини, ДЖК ишчилəринин пешə сəвијјəсинин артмасыны нəзəрдə тутур. Бурада өз вəзифэлəрини кəзəl баша дүшүр, онлары һəјатакечирмə јолларыны билир вə јени чəтинликлəрдən чəкинмəјэрək өз сə'јлəрини Азэрбајчан лидери Һејдэр Əлијевин актив харичи сијасəт фəалијјəти илə ујғунлашдырырлар ки, бунун да мүһүм елементи əфсанəви јолун бəрпасы илə бағлы тəшəббүслəрдир.

Мисал үчүн, Азэрбајчан Президенти Һејдэр Əлијевин Јапонијаја рəсми сəфəri заманы (24-28 феврал 1998) бу мөвзу ики дөвлəтин əмəkдашлыгы контекстиндə мүфəссəl мүзакирə едилмиш вə гəрара алынмышдыр ки, Бөјүк Ипək

јолунун һәјатверичи гүввәсини бәрпа етмәк вә бу јолун үс-түндә дуран өлкәләри динамик интеграсија вә әмәкдашлыг просесинә чәлб етмәк сәһәсиндә һәр ики дәвләт өз сә'јләрини әсиркәмәјәчәк.

Февралын 26-да баш назир Р.Хашимотонун гәраркаһында Јапонија-Азәрбајчан тәрәфдашлығынын инкишафы үчүн мүһүм әһәмијјәт кәсб едән данышыглар башлады. Р.Хашимото әфсанәви Ипәк јолунун билаваситә мәркәзиндә јерләшән Азәрбајчанын мүһүм кеостратежи ролуну хүсусилә вурғулады. Һејдәр Әлијев өз нөвбәсиндә гејд етди ки, Токиода апарылан данышыглар вә бурада имзаланмыш сәнәдләр топлусу гәдим карван јолларында мүһүм игтисади, тичарәт вә коммерсија хәтләри илә бирләшмиш Азәрбајчанла Јапонија арасында гаршылыглы мүнәсибәтләр салнамәсиндә јени сәһифә ачыр.

Јапон дәвләтинин гәраркаһында имзаланмыш сәнәдләр икитәрәfli әмәкдашлығын мөһкәм өзүлүнү тәшкил етмишдир. Јапонија вә Азәрбајчан арасында достлуг вә әмәкдашлыг һаггында Бәјаннамә, тичарәт-игтисадијјат сәһәсиндә әмәкдашлыг һаггында Бәјаннамә, өлкәләрин харичи ишләр назирликләри арасында гаршылыглы мәсләһәтләшмәләр һаггында биркә коммунике, тәмәннасыз јардым һаггында мүбадилә ноталары, «Ексимбанк»ын јапон шө'бәси вә Азәрбајчан һөкүмәти арасында кредит сазиши, һабелә «Күрдашы» нефт јатағынын биркә истисмары һаггында сазиш о вахт гәбул едилмиш сәнәдләрдәндир.

Бу сәнәдләрин имзаланмасына сәбәб өз сүр'әти вә мигјасына көрә мүзакирәјә чыхарылмыш проблемләрлә бағлы данышыглар вә сонракы көрүшләр олмушдур. Јапонија пајтахтында чәми дөрд жүн давам едән бу рәсми сәфәр за-

маны президентин апартаментләриндә Јапонијанын «Иточи», «Ничмен», «Митсун», «Сумито» вә с. апарычы ширкәтләринин рәһбәрләри илә гырха јахын көрүш кечирилмишдир.

Токио диалоглары мүхтәлиф игтисади потенсиала малик өлкәләрин јетәринчә мүрәккәб јахынлашма просесини бүтүн инчәликләринә гәдәр әкс етдирмишдир. Азәрбајчан лидери үчүн јапон саһибкарларын мәгсәди ајдын иди вә о, бу мәгсәдләрин Азәрбајчан тәрәфинин нијјәтләри илә үст-үстә дүшмәсинә наил олмаға чалышырды. Конструктив игтисади әмәкдашлыг һәр һансы експансионизм вә ја протексионизми севмир. Хүсусилә дә «Ексимбанк»ын кредити әвәзинә һөкүмәт тә'минаты һаггында тәклиф дәриндән өјрәнилирди. Әмәкдашлыг мәсәләләри саһәсиндә гәрарлар гәбул едиләркән башлыча ме'јар Азәрбајчанын, онун халгынын мараглары, реал сәрфәлилик мүлаһизәләри, һәр бир идејанын әмәли дәјәри иди. Беләчә тәдричән, һәр ики тәрәфә фајдалар вә'д едән, өлкә игтисадијјатынын тәһлүкәсизлијини, онун мүстәгил инкишафыны тә'мин едән лајиһәләрин реал чизкиләри көрүнмәјә башлады.

Сәфәр заманы һејдәр Әлијев билдирмишдир ки, Јапонија она хас чиддилик вә еһтијатла бир мүддәт Азәрбајчанын имканларыны изләмиш вә әлверишли мәгам јетишән кими Хәзәр нефти үзәриндә дајанмышдыр. Јапонија Хәзәр саһилинә биринчи гәдәм гојмаг имканыны Америкаја вермиш вә Азәрбајчан нефтинә инвестисија рискинин чүзилијинә әмин олан кими лидерә чатмаг сүр'әтини көтүрмүшдүр.

Ҳејдәр Әлијев «Иточи» нефт ширкәтинин президенти, чәнаб Муруфоши илә сөһбәтиндә демишдир ки, сиз өзү-нүзүн јапон ишкүзарлығы илә һәр шеји дүзкүн, дәгиглик-лә һесабламышсыныз. Бөјүк сә'ј көстәрмәдән «Әсрин мү-гавиләси»нин иштиракчысы олдуруз. Бир чох өлкәләрин ширкәтләри Хәзәрин нефт элитасына дахил олмаг үчүн бир нечә ил мүбаризә апармалы олмушдулар, сиз исә чох сә'ј көстәрмәдән онун тәркибинә дахил олдуруз. Буну ан-чаг јапонлар бачарар.

Лакин Гәрб өз марагларыны Азәрбајчанда јеритмәк сә'јләриндә һеч дә Шәргдән кери галмыр. Азәрбајчанын Бөјүк Ипәк јолунда кеостратежи маһијјәтини баша дүшдү-јүндән сенатор Сем Браунбек АБШ Сенатында чыхыш едәркән Америка һөкүмәтинин бу мәсәләдә нөгтеји-нәзә-рини ајдын ифадә етмишдир. Сенатор гејд етмишдир ки, рекионал әмәкдашлыг бөлкәнин игтисади чичәкләнмәси-нә көмәк едән ачардыр вә рекионал сабитлији горујуб сах-лајыр. Бу өлкәләр өзләринин вачиб проблемләрини — ре-кионал мүнагишәләри, етник ихтилафлары, су-енержи тәһизатыны, инфраструктурун мүвафиг инкишафыны, әт-раф мүһитин тәмизләнмәсилә бағлы еколожи тәдбирләри, тичарәт сазишләрини вә с. һәлл етмәкдән өтрү биркә иш-ләмәлидирләр.

Сенатор Сем Браунбекин гејд етдијинә көрә бә'зи өл-кәләр һәлә рекионал әмәкдашлығын маһијјәтини кифајәт гәдәр дәрк етмәк гүдрәтиндә дејилләр. Бу вәзијјәтдә баша дүшүлмәлидир ки, әмәкдашлығын јохлуғу вә ја гаршыдур-ма сон нәтичәдә һәр биринин мәғлубијјәтинә кәтириб чы-харачаг. Бөлкәдә әксәр өлкәләр бу һәгигәти дәрк етмиш-дир. Артыг Аврасија, Трансгафгаз нәглијјат дәһлизинин

гурулмасы, әмәкдашлығын инкишафы вә бөлкәдә сабитли-
јин бәргәрар олмасы саһәсиндә әмәкдашлығы башламыш
Азәрбајчан, Күрчүстан, Молдова вә Украјна президентлә-
ринин тәшәббүсләри көзәчарпачаг чизкиләр кәсб етмәк-
дәдир. Белә әмәкдашлыг вә гаршылыгы асылылыг бөлкә-
дә сабитлијин кәләчәкдә дә горунмасынын әсас шәртидир
вә Шәрг-Гәрб охуну сәмәрәли едир.

Сем Браунбекин сөзләринә көрә бу өлкәләрә шәхси
мүһафизә вә көмрүк ишинин гурулмасында јардымы давам
етдирмәк лазымдыр. Сәрһәдләри горумаг суверен дәвләтин
статусунун мүһүм рәмзидир. Лакин бу дәвләтләрин бә'зи-
ләринин сәрһәдләри Русија сәрһәд хидмәти тәрәфиндән
горунур вә бу һал она әкәр Москва негатив планларыны
һәјата кечирмәк нијјәтиндә оларса, вәзијјәтә нәзарәт
имканы верир. Мәсәлән, көтүрәк Күрчүстаны: бурада сәр-
һәд гошунлары јүкләрин өлкәдән дашынмасы јолунда ма-
неәләр гурур вә Күрчүстанын сәрһәд суларынын суверен-
лијини позурлар.

АБШ јени мүстәгил дәвләтләрә јардым програмы тәк-
лиф едир. Гафгазда Гәрб вә әләлхүсус да Америка сијасә-
ти пешәкар көмрүк хидмәтләринин мөвчудлуғуну нәзәрдә
тутур. Бүтүн бунлар нүвә силаһынын вә технолокијаларын
бу өлкәләр васитәсилә јајылмасынын гаршысыны алмагда
мүһүм рол ојнајачагдыр. Игтисади мүстәгиллик, сәрһәдлә-
рә сәрбәст нәзарәт вә чичәкләнмә кәнч милләтләрин
уғурлу инкишафынын вачиб шәртләридир. Һәр бир саһәјә
харичи сәрмајә гојулушу бүтүн игтисадијјатын инкишафы
үчүн олдугча вачиб амилдир. Лакин сәрмајә гојулушу биз-
нес үчүн әлверишли шәраит тәләб едир. 70 иллик комму-
нист идарә үсулу «једәк» игтисадијјатларда Гәрб инвестор-

ларынын үмид бәсләдикләри тәчрүбә вә стандартлара јабанчы из гојмушдур.

Гәрб харичи инвесторлар үчүн әлверишли шәраит јарада биләчәк ислаһатларын кечирилмәсинә јардым мәгсәдилә Чәнуби Гафгазда фәалијјәтини давам етдирмәк нијјәтиндәдир. Кәнч демократик өлкәләрдә ганунун алилији, ардычыл верки ганунлары, вичданлы бизнес тәчрүбәси, коммерсија сазишләри вә структурларынын әсас анлајышы кими мүнүм принципләрин позулмамасы чох вачибдир. Ејни заманда Чәнуби Гафгаз вә Орта Асија өлкәләри арасында рекионал әмәкдашлыг үчүн лазым олан физики инфраструктуру инкишаф етдирмәк, бу өлкәләр арасында сых игтисади мүнәсибәтләрә јардым етмәкдән өтрү бејнәлхалг фәрди вәсаит гојулушлары вә тичарәтин инкишафы үчүн мүсбәт мотивләри тәмин етмәк лазымдыр.

Нәһајәт, әмәкдашлыгда көклү марағы олан Гәрб вә Шәргин инкишаф етмиш өлкәләри демократија, дөзүмлүлүјүн мөһкәмләnmәсинә, вәтәндаш чәмијјәтинин инкишафына јардым етмәлидирләр. Демократијанын гурулмасы, гејри-һөкумәт тәшкилатларынын, мүстәгил медианын инкишафына, һабелә бүтүн саһәләрдә бејнәлхалг мүбадилә, о чүмләдән көмрүк хидмәтләринин тәкмилләшмәсинә көмәк, гојулан вәзифәләрин һәллини сүр'әтләндирә биләр.

ТРАСЕКА маршруту үзрә имтијазлы нәглијјат-транзит иттифагынын иштиракчылары даим чохалдығы кими, лаји-һәјә гошулмаг истәјән өлкәләрин сајы да артмагдадыр. Бүтүн бунлар көмрүк тәшкилатларынын ишинин һәчминин динамиклијини шәртләндирир, онларын функцијаларыны даһа образлы едир. Азәрбајчан Президенти һејдәр Әлијев

1997-чи илин сентјабрында бир вахтлар Бөјүк Ипәк јолунун үстүндә олан өлкәләрин рәһбәрләринин саммитини кечирмәк тәклифини вермишди.

1998-чи ил сентјабрын 7-8-дә дүнјанын 32 дәвләтинин вә 13 бејнәлхалг тәшкилатын нүмајәндәләри Бакыда топлашдылар. Бу мәчлисин ишини 200 журналист ишыгландырырды. Азәрбајчан, Болгарыстан, Јүрчүстан, Газахыстан, Гырғызыстан, Молдова, Монголустан, Румынија, Түркіјә, Өзбәкистан, Украјна дәвләтләринин башчылары, Ермәнистанын баш назири Авропа-Гафгаз-Асија нәглијјат дәһлизинин инкишафы һаггында сазиш имзаладылар. Бу сәнәд ТРАСЕКА програмынын әлавә һүгуи әсасыны јаратды вә Аврасија мөканында јени игтисади дәјәрләрин тәшәккүлүнүн күчлү стимулу олду, Шәрг вә Гәрб дәвләтләринин сәмәрәли әмәкдашлығы үчүн шәраит јаратды.

Азәрбајчанын сијаси һәјатында глобал проблемләрин һәјата кечирилмәсинә доғру бир сычрајыш көрүндү, о, нәһәнк Аврасија мөканында игтисади, нәглијјат тәрәфдашлығынын әлагәләндирмә мәркәзинә чеврилди. ТРАСЕКА лајиһәсини һәјата кечирән һөкумәтләрарасы комиссиянын Катиблијинин мәнзил гәраркаһынын Бакыда ачылышы илә о, бејнәлхалг сијасәтә билаваситә тә'сир көстәрмәјә башлады, онун дипломатијасы үсул вә васитәләр еһтијатыны хејли дәрәчәдә тамамлады вә сәлаһијјәт саһәсини кенишләндирди. Азәрбајчан Президенти Һејдәр Әлијев конфрансда јекун нитги илә чыхыш едәркән билдирмишдир ки, Бакы топлантысы Шәрг вә Гәрб халглары вә дәвләтләрини даһа да јахынлашдырды, о, әмәкдашлыг, гаршылыглы анлашма вә достлуғун кенишләндирилмәсиндә, һәр бир өлкәдә вә Аврасија мөканында сүлһүн, рифа-

һын вә әмин-аманлығын тә'минатында өзүнүн тарихи ролуну ојнајачагдыр.

Республиканын көмрүк органлары Бақы бејнәлхалг тәшкилатын гәтнамәләринин һәјата кечирилмәси саһәсиндә кениш тәдбирләр планы ишләјиб һазырламышдыр. Бејнәлхалг дашымалары һәјата кечирән нәглијјат тәшкилатлары илә ишкүзар әлагәләр гурулмуш, ваһид тә'лиматлар ишләниб һазырланмышдыр. Хам нефтин ихрачына чевик көмрүк нәзарәтинин бир сыра тә'хирәсалынмаз вәзифәләри һәлл едилмишдир. Хүсусилә гејд етмәк истәрдик ки, Бақы топлантысында гәбул едилмиш Бәјаннамәдә көмрүк органларынын транзит жүкләрини јохламаг вә гејдијјатдан кечирмәк кими мүстәсна һүгугу шәртләнмишдир. Бөјүк Ипәк јолунун үстүндә јерләшмиш өлкәләрин көмрүк хидмәтләринин ролуну артыран нә варса онлары өз сә'јләрини бирләшдирмәјә, сәрһәдләрин гачагмалчылыг вә диқәр позунтулардан горунмасынын биркә технолокијаларыны ишләјиб һазырламаг вә јаратмаға сөвг едир. Ваһид көмрүк гајдаларынын ишләниб һазырланмасы, фәалијјәтин әлагәләндирилмәси, ихрач-идхал мүнәсибәтләринин чевиклији вә сәмәрәлилијинин артырылмасында коллектив иштирак програмынын јарадылмасы вә ичрасы зәрурәти јетишмишдир.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Көмрүк Комитәсинин арајышына көрә, ДЖК наркотик маддәләрин гејри-гануни дөвријјәси вә диқәр көмрүк позунтулары илә мүбаризәдә рекионал рабитә говшағынын (Чәнуби Гафгаз, Орта Асија вә с.) јарадылмасы тәшәббүсүнү өз үзәринә көтүрмәјә һазырдыр. Рекионал көмрүк әлагәләринин јарадылмасы вә онлар арасында сых тәрәфдашлыг әлагәләринин гурулма-

сы јахын кәләчәкдә интеграсија просесләринин инкишафы, гаршылыглы игтисади фәалијјәт сәрһәдләринин кешишләнмәсиндә күчлү тәкан олачагдыр.

Әлбәттә, бүтүн кәнч мүстәгил дөвләтләрин, о чүмләдән Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасында иштирак едән дөвләтләрин чәтин кечид дөврү ағрылыдыр, драматикдир. Тоталитаризмдән, инзибати-амирлик системи дөврүндән демократијаја, сәрбәст игтисадијјата гәдәм гојмаг асан дејилдир. Һәлл олунмајан проблемләр кифајәт гәдәрдир. Лакин башлычасы һүгуги әсаслар, рекионал вә бејнәлхалг мигјасда әмәкдашлыг, гаршылыглы фәјдалы вә бәрабәрһүгуглу тәрәфдашлыг үчүн норматив база јаратмаг мүмкүн олмушдур.

Көркәмли дөвләт хадими Һејдәр Әлијевин чәсарәтли вә конструктив ислаһатлары Азәрбајчанда әлдә едилмиш сијаси вә игтисади сабитлик республиканын милли вә дөвләт марагларыны уғурла мүдафиә етмәјә, дүнја игтисадијјатына сых бирләшмәјә вә республиканы бөлкәнин ән динамик инкишаф етмәкдә олан дөвләтләриндән биринә чевирмәјә имкан вермишдир.

ЈЕНИ ӘСР

(*Јекун әвәзи*)

Азәрбајчан Республикасынын сон илләрдә социал-игтисади инкишафына јекун вураркән истәр-истәмәз ашағыдакы нәтичәләрә кәлирсән:

Һәр шејдән әввәл, гејд едәк ки, республика, реал рәгабәт үстүнлүкләринә маликдир вә бу да она бәрабәрһүгүллу иштиракчы кими јени әсрин дүнја игтисади мәканына дахил олмаға имкан верир.

Бу үстүнлүкләрин системли тәһлили, онларын характеринин надирлијини дә үзә чыхарыр:

1. Тәбии еһтијатлар.
2. Јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр, елми потенциал вә истеһсал тәчрүбәси шәклиндә интеллектуал мүлкијјәт.
3. Елмтутумлу мәһсулларын кениш ихрач имканлары.
4. Әразинин транзит сәчијјәли олмасы.
5. Нисбәтән учуз, ихтисаслы ишчи гүввәси.
6. Бир чох социал мәдәни ән'әнәләрин вә тарихин үмумилији. Бу, дүнја игтисади мәканына говушма мејлини күчләнديرән амилдир.
7. Сәнајенин вә кәнд тәсәррүфатынын бир сыра саһәләриндә бөјүк истеһсал күчү.

Мүсбәт хүсусијјәт игтисади ислаһатларын кифајәт гәдәр уғурлу сәвијјәси илә мүәјјәнләшир. Мәһз бу ислаһатларын кедишиндә тәсәррүфатларын дәвләтдән ајрылмасы вә мүәссисәләрин өзәлләшмәси просеси баш верир, базар

механизми ярадылыр. Орта синиф формалашыр, дөвләт-ләрарасы вә һәр шејдән әввәл, ихрач-идхал әлагәләри фәал инкишаф едир. Өлкәдә инфлјасијанын гаршысыны алмаг, республикамызда МДБ үзвләри арасында харичи инвестисијаларын ән јүксәк ахыныны тә'мин етмәк мүмкүн олмушдур.

Јери кәлмишкән, мүсбәт чәһәтдән Бирлик чәрчивәсиндә күчләнмәкдә олан игтисади интеграсија амилини хүсу-силә гејд етмәк лазымдыр. Бу, әсасән, кечмиш иттифаг өл-кәләриндә апарылан ислаһатлар стратекијасынын үмуми-лији илә изаһ олунур: социал бахымдан мүәјјән едилмиш вә тәнзим олунан базар игтисадијјатына кечид дөнмәз сәчијјә алыр. МДБ өлкәләриндә ислаһатлар игтисадијја-тын вә бүтөвлүкдә чәмијјәтин сабит инкишафыны тә'мин едән јени әсасда игтисади интеграсијанын мүмкүнлүјү вә зәрурилији имканыны ярадыр. Бирлик өлкәләринин бир сыра апарычы экспертләринин фикринчә, МДБ-нин мәкан өлчүләри, милли игтисадијјатларын ихтисаслашмасы кә-лир сәвијјәсини тә'мин едән үмуми базарын тәшкили үчүн даһа мүнасибдир. Игтисади интеграсијанын сәчијјәси бе-ләдир ки, о, бир нөв өз-өзүнү гидаландырыр, стимуллаш-дырыр. Сөһбәт бу һалда садәчә олагаг, дөвләтләрарасы мүнасибәтләрин сабит инкишафындан кетмир. Жөмрүк иттифагынын, јахуд сәрбәст тичарәт зонасынын ярадыл-масы гејри-ихтијари олагаг онун иштиракчыларынын ди-кәр өлкәләрлә мүнасибәтләриндә үстүн мөвге илә нәтичәләнир.

Азәрбајчан Президенти Ёјдәр Әлијев идејаларынын гүдрәти онларын һәмишә конструктивлијиндә вә узагкө-рәнлијиндәдир. Јухарыда гејд етдијимиз кими, трансмили

тәфәккүрүн кеосијаси мәканы бахымындан Азәрбајчан лидери дүһасынын спесификлији өзүнү «Әсрин мүгавиләси» лајиһәси лазыми чизкиләр алан заман бариз шәкилдә нүмајиш етдирмишдир. Бу күн һејдәр Әлијевин Азәрбајчан көмрүк системинин дирчәлиши вә инкишафында бөјүк зәһмәти, һабелә, онун глобал системләрин тәкамүлүнү перспектив көрмә хүсусијјәтини нәзәрә алараг дијәр үч — Шимали Америка, Чәнуб-Шәрги Асија вә Авропа Бирлији илә јанашы, бәрабәр иштиракчы кими фәалијјәт көс-тәрән дүнја тәсәррүфаты системинин кәләчәкдә дөрдүнчү мәркәзинин јарадылмасы имканы һаггында мүлаһизәләр ирәли сүрмәк олар.

Азәрбајчан Республикасы демократик, гәтијјәтли инкишаф јолуну тутмуш вә бу јолдан һеч вахт дөнмәјәчәкдир.

HEYDAR ALIYEV AND ESTABLISHMENT OF THE CUSTOMS SYSTEM IN AZERBAIJAN

Summary

The book is devoted to the history and experience of activity of the customs system of Azerbaijan, that was founded in the early 90s and acquired a status and opportunity for a certain and independent activity thanks to the remarkable organizational, ideological and political role of the President Heydar Aliyev.

In the broad sense of the word, the structure of customs has become, first of all, a symbol of independent Azerbaijan. It has come into the framework of organization of this sovereign state as manifestation of its economic security, an illustration of inviolability and value of its frontiers.

Heydar Aliyev is a founder and inspirer of the independent Azerbaijan state. It was him, who provided our Motherland with an opportunity not to be behind a dynamic trend of the world history, not to fall into pieces and disappear in the confusion of events. Speaking specifically about the customs system, the fact is that the leader of our country has not just created a separate structure, but the philosophy and practice of independence.

His activities include the consolidation of security of the country, the broad military and political co-operation with the purpose of creating a reliable system of the mutual guarantees of peace, as well as the unlimited inflow of foreign in-

vestments into the industry, agriculture and infrastructure of the country. Within the context of economic interests, he successfully promoted the idea of profound closeness of the peoples on the basis of establishing large industrial and trade complexes, as well as creation of a new transcontinental oil pipeline and, as a whole, a new arrangement on the frontier.

And, of course, the customs system of Azerbaijan, set out about eight years ago, is one of the most important attributes of the state sovereignty. The customs house plays a crucial role in the system of guarding the frontiers. It serves to strengthen the economic and financial foundations of Azerbaijan, as well as to guarantee its political stability. It defends the national interests entirely with the international ones and serves to strengthen the economic basis of the country, as well as the enhancement of its role on the world platform.

All the above-mentioned are stated in the book, the first edition of this type in our republic. The questions, connected with the role of the President Heydar Aliyev in the revival of national statehood of our country are consecutively considered in this book.

In the first part, devoted to the history of the problem, a reader will know about the development of customs system in Azerbaijan, first of all, in the context of its relations with Russia.

Then, an analysis of conception of economic independence and its structures in the light of Azerbaijanian interests and challenges of the new time is stated in the book. The philosophical aspects of economic security and administrative problems are studied here. In the book, there is present an assess-

ment of state activity and perspectives in these trends, analysis of different forms and methods of the established strategy in this sphere.

The elements supporting the establishment of the Azerbaijanian customs system and its conversion into the working mechanism of integration of our country into the world economy are consecutively studied in this work.

A very important circumstance is that thanks to the policy of intercommunicational co-operation, our country has taken a worthwhile place in many leading international organizations, such as the UN, Universal Customs Organization, Organization for Economic Co-operation, Islamic Centre of Trade and Development, and has arranged a fruitful co-operation with the international financial institutions.

It should be mentioned here about a new investment flow to Azerbaijan after the signing of the «Contract of the Century», which has a great international significance. In the book, such an idea is verified, that our country has become open for a broad proprietor's activity. The subject of integration has begun to gain a more actuality and, in accordance with this, a role of customs service in the consolidation of political and economic interdependency of states has enhanced.

The philosophy of development consists of the fact that activity of the customs organization is directly related to the rates of integration of Azerbaijan into the world economy, as well as with the expansion of partnership relations with the countries of near and far abroad. A full view of this partnership shows an enlargement of opportunities in investing the foreign capital into the economy of our country.

The questions, connected with the forms and methods of activity of the republic's customs organizations on increasing its efficiency and approach to the level of modern standards are examined in the book. With this view, an activity of the Customs Committee is consecutively examined on the basis of two criteria, mastered from the world practice: effective realization of monetary functions and appropriate fulfilment of tasks.

After several years of functioning of such a complex structure, that is the customs one, the experimental material for the analysis with the view of revealing the combination of positive characteristics, natural as in the outmoded practice, so in the new relations, forming in the economic space of CIS and the whole Eurasian continent has been obtained.

That is why a proper establishment of new elements of control, which correspond to the appearing global, regional and national problems for contributing to the system of customs protection, as well as its equipment and supplying officials with new methods are very important.

This, as mentioned in the book, had to be incorporated with the appropriate legislative and normative foundation, promoting the protection of economic interests of Azerbaijan, working out the new regulations on customs and tariff issues and customs system as a whole, as well as the modernization of export and import operations. In other words, the question was on establishment of an encouraging climate for a constructive partnership with foreign countries.

There are mentioned in the book that a stable normative foundation of functioning and improvement of the whole cus-

toms system rests upon the economic documents, such as «The Customs Code», «The laws on Customs Tariffs», etc.

Thus, these documents were becoming the factors that determined the character and level of development of an internal economy in the great scope - from the prevention of its collapse to a creation of conditions for renewing the national economy, raising, stabilization, all-around development.

The book contains an extensive factual, statistic and documentary materials and can become an interesting manual for all those who are interested in the questions, connected with creation, formation and development of the customs system in our country.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И СТАНОВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Книга посвящена истории и опыту деятельности таможенной системы Азербайджана, созданной в начале 90-х годов, получившей соответствующий статус и возможность полноправной и самостоятельной деятельности благодаря выдающейся организаторской и идейно-политической роли Президента Гейдара Алиева.

В широком смысле слова таможенная структура стала прежде всего символом независимого Азербайджана, она вошла в структуру этого суверенного государства как олицетворение его экономической безопасности, как свидетельство неприкосновенности и незыблемой ценности его границ.

Гейдар Алиев - создатель и вдохновитель независимого Азербайджанского государства. Именно он обеспечил нашей Родине возможность не отстать от динамичного хода всеобщей истории, не развалиться на части и не раствориться навсегда в хаосе событий. Если говорить конкретно о таможенной системе, то руководитель нашей страны создал не просто отдельную структуру, а философию и практику независимости.

Его дела - это укрепление безопасности страны, широкое военно-политическое сотрудничество с целью создания надежной системы взаимных гарантий мира, неограниченного притока иностранных инвестиций в промышленность, сельское хозяйство, инфраструктуру республики. В контексте экономических интересов он выступает последовательным проводником идеи сближения народов на основе формирования крупных межгосударственных промышленно-торговых комплексов, создания новых трансконтинентальных нефтепроводов и, в целом, нового порядка на границе.

И, конечно, заложенная около восьми лет назад таможенная система независимого Азербайджана является одним из важнейших атрибутов государственного суверенитета. В системе охраны границ таможня играет решающую роль. Она служит укреплению экономических и финансовых устоев Азербайджана, обеспечению его политической стабильности. Она выполняет задачу защиты национальных интересов в совокупности с интернациональными и служит укреплению экономической базы страны, повышению ее роли на мировой арене.

Обо всем этом говорится в книге - первом издании подобного рода в нашей республике. В ней последовательно рассматриваются вопросы, связанные с ролью Президента Гейдара Алиева в возрождении национальной государственности нашей страны.

В разделе, посвященном истории вопроса, читатель узнает немало нового о развитии таможенного дела в Азербайджане, прежде всего в контексте его взаимоотношений с Россией.

Далее в книге содержится анализ концепции экономической независимости и ее структуры сквозь призму азербайджанских интересов и вызовов нового времени. Здесь рассматриваются философские аспекты экономической безопасности и управленческих проблем, даются оценки государственной деятельности и перспектив в этом направлении, анализируются различные формы и методы сформированной стратегии в этой области.

В работе последовательно рассматриваются элементы, способствующие формированию азербайджанской таможенной системы и превращения ее в действующий механизм интеграции нашей страны в мировую экономику.

Очень важным представляется и то обстоятельство, что благодаря политике взаимосвязанного сотрудничества наша страна заняла достойное место во многих ведущих международных организациях - ООН, Всемирной таможенной организации, Организации экономического сотрудничества, Исламского центра торговли и развития - наладила плодотворное сотрудничество с международными финансовыми институтами.

Здесь же следует сказать и о новом инвестиционном прорыве в Азербайджан после заключения «Контракта века», имеющего огромное значение для всего мира. В книге обосновывается тем самым мысль о том, что наша страна стала открытой для широкой предпринимательской деятельности. Тема интеграции начала приобретать все большую актуальность и, в соответствии с этим, все более возрастала роль таможенных служб в укреплении политической и экономической взаимозависимости государств.

Нарастало понимание властью и общественностью того факта, что новые условия требовали унифицирования работы таможенных и родственных с ними пограничных служб.

Философия развития заключается в том, что деятельность таможенной организации напрямую связана с темпами интеграции Азербайджана в мировую экономику, расширению партнерских связей со странами ближнего и дальнего зарубежья. Панорама этого партнерства показывает расширение возможностей инвестирования зарубежного капитала в экономику нашей страны.

В книге рассматриваются вопросы, связанные с формами и методами работы таможенных организаций республики по повышению ее эффективности и приближения к уровню современных стандартов. С этой целью последовательно рассматривается деятельность Таможенного комитета по двум критериям, принятым в мировой практике: эффективной реализации фискальных функций и адекватного исполнения правоохранительных задач.

После нескольких лет функционирования такой сложной структуры, каковой является таможня, был получен эмпирический материал для анализа с целью обнаружения сочетания позитивных черт, присущих как прошлой практике, так и новым отношениям, складывающимся на экономическом пространстве СНГ и вообще всего евразийского континента.

Поэтому очень важным является своевременное создание новых элементов контроля, соответствующих возникающим глобальным, региональным и национальным проблемам для придания системе таможенной охраны мобиль-

ности, оснащение ее новой техникой и вооружение сотрудников новыми методами.

Это, как отмечается в книге, должно было сочетаться с соответствующей законодательно-нормативной базой, способствующей защите экономических интересов Азербайджана, разработке новых положений, касающихся таможенно-тарифных вопросов, таможенного дела в целом, модернизации экспортно-импортных операций. Иначе говоря, речь шла о создании благоприятного климата для конструктивного партнерства с зарубежными странами.

Стабильная нормативная база функционирования и совершенствования всего таможенного дела и законотворчества в этой сфере, отмечается в книге, опирается на крупные экономические акты, такие, как «Таможенный кодекс», «Законы о таможенных тарифах» и т.д.

Эти документы становились, таким образом, факторами, которые определили степень, характер и уровень развития отечественной экономики в широком диапазоне - от предотвращения ее развала до создания условий для оживления национальной экономики, подъема, стабилизации, всестороннего развития.

Книга содержит обширный фактический, статистический и документальный материал и может стать интересным пособием для всех, кого интересуют вопросы, связанные с созданием, формированием и развитием таможенной системы в нашей стране.

ГАЈНАГЛАР

1. Әлијев Һ.Ә. Мүстәгиллијимиз әбәдидир. I-VIII чилдләр, «Азәрнәшр», Бакы, 1995-1998.
2. Әлијев Һ.Ә. Аллаһын бу халга бәхш етдији сәрвәтдән ағыллы истифадә етмәли. «Азәрбајчан» гәзети, 10 август, 1993.
3. Әлијев Һ.Ә. Гафгаз вә Мәркәзи Асијанын перспективләри: «Ипәк јолу вә ја Бөјүк ојун» мөвзусунда сессияда Азәрбајчан Республикасынын Президенти Һөјдәр Әлијевин нитги. «Азәрбајчан» гәзети, 2 феврал, 2000.
4. Әлијев Һ.Ә. Истанбул зирвә көрүшүндә Азәрбајчан Республикасынын Президенти Һөјдәр Әлијевин нитги. «Азәрбајчан» гәзети, 18 нојабр, 1999.
5. Әлијев Һ.Ә. 1999-чу ил үчүн Дөвләт бөдчәсинин мұзакирәсинә һәср олунмуш республика топлантысында Азәрбајчан Президенти Һөјдәр Әлијевин јекун нитги. «Азәрбајчан» гәзети, 19 декабр, 1998.
6. Әлијев И.Һ. Азәрбајчан өз нефт еһтијатларыны уғурла истисмар едир. «Дирчәлиш— XXI әср» журналы, ијун, №16, 1999.
7. Азәрбајчан Республикасы Статистика Комитәси харицитичарәт стратекијасы. Бакы, 1997-1998.
8. Азәрбајчанын статистик көстәричиләри – 1997-чи ил. Бакы, «Сәда», 1997.
9. Азәрбајчан Енсиклопедијасы. Бакы, 1987.
10. Аббасбәјли А. Азәрбајчан мүасир дөврдә. Бакы, 1998.
11. Азәрбајчан тарихи. Бакы, «Елм», 1979.
12. «Бөјүк Ипәк јолу вә Азәрбајчан» топлусу. «Азәрбајчан Университети»-нин нәшријаты. Бакы, 1998.
13. Бөјүк Ипәк јолу бејнәлхалг конфрансын материаллары. Бакы, сентјабр, 1998.

-
14. Вәлизадә И. ТРАСЕКА — глобал просесләрин конкрет перспективләри. «Дирчәлиш— XXI әср» журналы, апрел, № 14, 1999.
 15. Гафгазын вә Мәркәзи Асијанын перспективләри мөвзусунда Давос форумунун материаллары. Давос (Исвечрә), феврал, 2000.
 16. Дүнја Банкынын статистик топлусу. Вашингтон, 1993-94-95.
 17. Ипәк јолу үзрә Нара форумунун материаллары. Нара (Јапонија), јанвар, 1997.
 18. «Ипәк јолу» журналы, № 3, 1998.
 19. Ихрач Истеһсал Зоналары. БМТ-нин Инкишаф Програмы. Азәрбајчан Дөвләт Гуручулуғу вә Бејнәлхалг Мүнасибәтләр Институту, Бақы, 1996.
 20. Мустафајев Р.Ф. Азәрбајчан дөвләтчилији: өзүмүзү вә дүнјаны дәркетмә јолунда. Бақы, «Азәрнәшр», 1995.
 21. Мустафајев Р.Ф. Инкишафын Азәрбајчан јолу. «Дирчәлиш— XXI әср» журналынын китабханасы. Бақы, 1993.
 22. «Малијјә» статистик мәчмуә. Бақы, 1999.
 23. «ТРАСЕКА» лајиһәси үзрә Брүссел Бәјаннамәсинин материаллары. Брүссел, мај, 1993.
 24. Һејдәров К.Ф. Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт көмрүк сијасәти: бу күн вә перспективдә. «Дирчәлиш— XXI әср» журналы, №1, 1998.
 25. Һејдәров К.Ф. Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Көмрүк Комитәсинин јарадылмасынын 8-чи илдөнүмү илә бағлы тәнтәнәли јығынчагдакы нитги. «Көмрүк хәбәрләри» гәзети, 4-10 феврал, 2000.
 26. Һејдәров К.Ф. Көмрүк хидмәтинин рәһбәрлији јени әсрин чағырышына һазырдыр. «Азәрбајчан» гәзети, 29 јанвар, 2000.
 27. Һејдәров К.Ф. МДБ өлкәләринин Көмрүк Хидмәти Рәһбәрләри Шурасынын 20-чи топлантысында Азәрбајчан
-

Республикасы Дөвләт Жөмрүк Комитәсинин сәдри Кәмаләддин Һөйдәровун нитги. «Жөмрүк хәбәрләри» гәзети, 23 сентјабр, 1998.

28. «Шәрг» Информасија Ајентлијинин бülлетени. Сентјабр, 1998.

29. Абалкин Л. Размышления о стратегии и тактике экономической реформы. Журн. «Вопросы экономики», М., № 2, 1993.

30. Беблер Н.Н. В новой архитектуре международной безопасности. Журн. «Международная жизнь», М., № 2, 1992.

31. Берлс Роберт Э. Строительство Западно-Восточного коридора через Кавказ и Центральную Азию. Журн. «Возрождение — XXI век», № 8-9, 1998.

32. Бзежинский З. Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI века. США-ЭПИ, № 4, 1994.

33. Большая Советская Энциклопедия. Третье издание, 1975.

34. Браунбек Сэм. Следуя стратегии Шелкового пути. Информационное агентство США.

35. Гейдаров К.Ф. На пути к институциональной модели успеха. Журн. «Возрождение— XXI век», апрель 1999.

36. Корректировка экономических реформ и разработка новой концепции бюджетной политики. Журн. «Вопросы экономики», М., №1, 1997.

37. Макконел Брю. «Экономикс». М., 1992 .

38. Морнингстар Р. О дипломатических усилиях в связи с энергетической политикой в Каспийском бассейне. Бюллетень ЮСИА (США), 9 марта 1999г.

39. Насибов Г. Евразия: Великий Шелковый путь - геоэкономическое пространство XXI столетия. Баку, 1988.

-
40. Основы таможенного дела. М., «Экономика», 1998.
 41. Шелковый путь без Public Relation и очернительства. Информационный бюллетень аналитического центра АИГ-СМО, январь 1999 г.
 42. Шукуров И. Встреча на Великом Шелковом пути. Журн. «Возрождение— XXI век», № 3-4, 1998.

43. Azerbaijan Human Development. 1995.
44. Cities unbound: the intersity network in the asia-pasific region. UNESCO. Discussion Paper Series - No.23
45. East-west energy efficiency. United Nations. New York, 1992.
46. Intermediate cities and world urbanisation. UNESCO. 1999.
47. Statistical Handbook 1994. States of the Former USSR. The World Bank.
48. Sumgait - the city of tomorrow. Investment Quide. UNIDO. UNDP. 1997.

М У Н Д Ə Р И Ч А Т

МИЛЛИ ДӨВЛƏТЧИЛИК ВƏ АЗƏРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИ
ЊЕЈДƏР ƏЛИЈЕВ АМИЛИ (С.МҮСЛУМОВ) 4

I фəсил

АЗƏРБАЈЧАН КӨМРҮК ХИДМƏТИНИН ТАРИХИНДƏН 16

II фəсил

ИГТИСАДИ МҮСТƏГИЛЛИЈИН КОНСЕПСИЈАСЫ:
АЗƏРБАЈЧАНЫН МАРАГЛАРЫ ВƏ ЈЕНИ ДӨВРҮН ТƏЛƏБЛƏРИ 36

III фəсил

АЗƏРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӨМРҮК СИСТЕМИ
ИНКИШАФЫНЫН ГАНУНВЕРИЧИЛИК ƏСАСЛАРЫ 67

IV фəсил

АЗƏРБАЈЧАН КӨМРҮЈҮ ДҮНЈА ИГТИСАДИЈЛАТЫНА ӨЛКƏНИН
ИНТЕГРАСИЈАСЫНЫН ƏСАС ТƏСИР ВАСИТƏЛƏРИНДƏН БИРИДИР 94

V фəсил

РЕСПУБЛИКА КӨМРҮК ТƏШКИЛАТЛАРЫНЫН ИШ ҮСУЛЛАРЫ ВƏ
ФОРМАЛАРЫНЫН МҮАСИР СТАНДАРТЛАРА ЈАХЫНЛАШМАСЫ 131

VI фəсил

РЕСПУБЛИКА КӨМРҮК ТƏШКИЛАТЫ СТАТИСТИКА КҮЗКҮСҮНДƏ 160

VII фəсил

ТРАСЕКА ВƏ ƏН ЈЕНИ КЕОСИЈАСƏТИН ПЕРСПЕКТИВЛƏРИ 190

ЛЕНИ ӘСР. (<i>Јекун әвәзи</i>)235
HEYDAR ALIYEV AND ESTABLISHMENT OF THE CUSTOMS SYSTEM IN AZERBAIJAN. <i>Summary</i>238
ГЕЙДАР АЛИЕВ И СТАНОВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ. <i>Резюме</i>243
ГАЈНАГЛАР248

Kəmaləddin Fəttah oğlu Heydərov
«Heydər Əliyev və Azərbaycanada gömrük sisteminin təkamülü»
(İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası üzrə)

- Елми məsləhətчилər:** *Ајдын Әлијев, көмрүк хидмәти полковники*
Сәлим Мүслүмов, көмрүк хидмәти полковники
Тәјјар Ибраһимов, көмрүк хидмәти полковники
Рөвишән Мустафајев, сијаси елмләр доктору
Ибраһим Сәмәдов, тарих елмләри намизәди
Ибраһим Шүкүров, филолокија елмләри намизәди
- Редактор:** *Мүрсәл Чавад*
- Рә'јчи:** *Танрыверди Пашајев, Азәрбајчан ЕА Игтисад*
Институтунун шө'бә мидири
- Експерт:** *Илгар Вәлизадә, Азәрбајчан Дөвләт Гуручулуғу*
вә Бејнәлхалг Мүнасибәтләр Институтунун
елми әмәкдашы
- Нәшријјатын**
директору: *Асиф Рүстәмли*
- Техники редактор:** *Муса Мусајев*
- Компүтер тәртибаты:** *Ничат Аллаһвердијев*
Елшән Һачыјев
- Корректор:** *Зүлејха Әлијева*
- Мәтни јығанлар:** *Есмира Һүмбәтова*
Кәмалә Аббасова
Лали Микучадзе

Лыгылмага верилмиш 01.08.2000. Чапа имзаланмыш 28.09.2000.

Һәчми 16 ч.в. Форматы 60x84¹/₁₆. Тиражы 3000.

Чилд N 4. Сифариш N 521. Гиймәти мугавилә илә.

«Озан» нәшријаты.

Бакы, Һ.Чавид пр. 31.

«CBS Polygraphic production» мәтбәәси.

Бакы, А.Шәрифзадә күч. 3.